

Šlancarová, Věra

Šperky a oděvní doplňky

In: Šlancarová, Věra. *Středověký šperk : archeologické nálezy z jižní Moravy*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2018, pp. 51-220

ISBN 978-80-210-9020-0; ISBN 978-80-210-9021-7 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138541>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3 ŠPERKY A ODĚVNÍ DOPLŇKY

Jestliže jsme již dříve v kapitole o metodologii definovali pojem šperk a oděvní doplněk, zamysleme se nyní nad kontextem jejich používání, neboť šperk a zejména oděvní doplňky netvořily samostatně nošenou část, ale vždy byly vhodným komplementem oděvu. Vyvíjely se spolu s dobovou módou jak v estetické, tak ve funkční rovině. Reagovaly změny v módních trendech a zároveň si ponechávaly své regionální tradice a reminiscence.

Jestliže se v následujících kapitolách budeme zabírat proměnami šperků a oděvních ozdob, musíme vždy brát v potaz proměny jednotlivých kusů oděvů i ošacení jako celku. Soudobé estetické názory podmiňovaly nejen tvar a výzdobu předmětů, ale také způsoby nošení nebo počty předmětů (viz například renesanční zálibu v nošení několika prstenů na jedné ruce). Také funkčnost byla podřízena diktátu módy. Subtilní přezky se hodí spíše pro úzké dlouhé pásy, velké přezky pro opasky masivní, i když i zde existují výjimky.

Jak již bylo řečeno, od 2. poloviny 13. století dochází ke změně skladby šperku, což potvrzuje i složení popisovaného souboru (graf 2). Z nálezového fondu se vytrácí esovitě záušnice a zvyšuje se podíl přezek, které několikanásobně převyšují svým počtem ostatní druhy šperků. Důležité zastoupení zde měly i prsteny, které provází lidstvo snad od jeho počátků, zatímco řetízků, náhrdelníků a náušnic z vrcholně středověkého materiálu v podstatě mizí a objevují se až s příchodem renesance.

Ve středověkých kontextech bývají zachyceny různé druhy kroužků, knoflíky a spínadla, přičemž počet špendlíků, háčků a oček geometricky narůstá v novověku. Nechybí ani opasková nebo knižní kování a nákončí. U jiných druhů ozdob je kvantifikace velmi relativní, neboť jejich dochování bylo silně ovlivněno materiálem, ze kterého byly vyrobeny (vínky, čelenky, růžence, a také některé druhy knoflíků). Naopak velmi početně jsou zastoupeny různotvaré kovové aplikace určené na pošití nebo přinýtování na textil, kůži nebo jiný organický materiál.

Zajímavostí, vyskytující se od mladohradištního období, jsou rolničky, které kontinuálně přechází do novověku, i když jejich funkce na oděvu v průběhu času doznala velké změny.

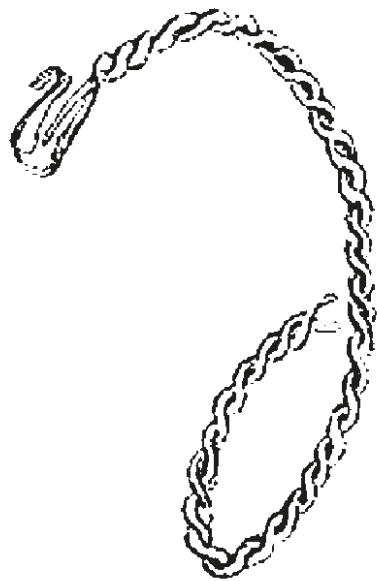
Následující kapitoly, které hodnotí šperky ze shromážděného souboru, reflektují postup zdobení lidského těla „od hlavy až k patě“ a přinášejí detailní popisy z hlediska terminologického, tvarového a typového. Připojené analogie dále umožňují srovnání s exempláři z jiných nálezových celků, muzejních sbírek nebo pramenů ikonografické povahy. Posledně jmenované pomáhají poznat také funkčnost šperku a způsob jeho nošení, což v kombinaci s písemnými prameny zasazuje ozdobu do soudobého společenského kontextu. Pokud to pramená základna dovoluje, je zde také podchycen chronologický vývoj šperku, jeho různé variety, materiálové složení a použité výrobní postupy.

3.1 Vlasové ozdoby

Šperk vrcholného středověku se na Moravě, stejně jako v jiných částech střední Evropy, diametrálně liší od mladohradištního inventáře. Fenoménem, který je typický pro mladohradištní šperk, jsou bezesporu esovité záušnice. Setkáváme se s nimi v hojném počtu od 11. až do 1. poloviny 13. století. Poměrně bohatý nálezový fond je dokumentován v příslušné literatuře zabývající se mladohradištní tematikou (Dresler 2002, Jelínková 1999, Štefan 2010, Ungerman 2007b a 2010 – zde další literatura). Nejmladšími přesněji datovanými doklady v Čechách jsou záušnice nalezené v hrobě společně s ražbou knížete Soběslava II. (1172–1179). Avšak z prostoru Karpatské kotliny známe záušnice z hrobů s mincemi ještě z počátku 14. století. Na rozdíl od jiných druhů šperků se záušnice vyznačují relativně vysokou chronologickou citlivostí. Od 11. století až do 1. poloviny 12. století převládají záušnice o průměru 10 až 25 mm, poté se jejich velikost zvětšuje a v některých případech dosahuje průměru až 10 cm (obr. 9). K výrobě záušnice se většinou používal 1 až 6 mm široký kulatý, čtvercový nebo spletený drát, který měl u esovitých variant jeden konec roztepán a zahnut do kličky, druhý konec byl rovně seříznut. Záušnice mohla být zdobena rýžkami či žlábkem a na vzniklý kroužek se mohly věšet další ozdoby nebo také klička. Nejčastěji se vyráběly z bronzu, stříbra, zlata a mědi, dále pak z olova, zinku a dalších dostupných materiálů například železa. Povrch náušnic se pozlacoval nebo postříbřoval, případně byla užitá technika tzv. plátování, tj. potažení stříbrným, či dokonce zlatým plechem (Dresler 2002, 62). Záušnice byly také tvořeny tordováním drátu nebo splétáním několika drátů do sebe (Sklenář 1992, 59). Z oblasti Durynska a Saska se k nám obchodem nebo jako kořist dostávají i složitější záušnice zdobené granulací a filigránem (Dresler, Románské šperky).

Obr. 9: Záušnice s různými průměry vinutí, bývalý klášter cisterciáků na Starém Brně, 11. století až 1. polovina 13. století, Muzeum města Brna, foto: Muzeum města Brna, Miloš Strnad.

Obr. 10: Záušnice z tordovaného drátu, 2. čtvrtina 13. století, Archaia Brno, z. ú., převzato s laskavým svolením z: Procházka – Zůbek 2012, obr. 12:5.

Specifikum záušnic tkví také ve způsobu jejich nošení. Šperky se vetkávaly do vlasů nebo přichycovaly na kožených čelenkách, prouzcích kůže či vyšivaneho plátna. K podkladu byla záušnice přichycena jednoduchým obšitím nitě nebo prostrčením připraveným otvorem. Mohly se připevňovat k pásce obepínající hlavu, na kterou byly připevněny další stužky, na nichž byly zavěšeny opět záušnice nebo další ozdoby, např. mušle. V archeologických nálezech se největší množství záušnic nachází u malých dětí a dívek pod hranicí dospělosti (bohaté série záušnic a náušnic čítají až 20 kusů). Dospělé ženy mívají zpravidla jednu až čtyři záušnice pravidelně rozložené kolem hlavy. Zdá se tedy, že svobodné dívky byly prostovlasé, což bylo považováno za symbol čistoty a svobody, zatímco vdané ženy si schovávaly vlasy pod šátek nebo nějaký druh zavinutí (Dresler 2002, 171).

Jak již bylo řečeno, v materiálu vrcholného středověku záušnice mizí, i když existují výjimky. Alexander Ruttkey popisuje na základě zkoumání materiálu ze slovenských nálezů deriváty esovitých záušnic, které měly roztepanou okrouhlou plošku s otvorem na jednom nebo obou koncích. V některých případech byla zakončení stylizována do tvaru schematických hadích hlaviček nebo rostlinných motivů. Tyto varianty se na Slovensku vyskytovaly od počátku 13. do přelomu 13. a 14. století (Ruttkey 1983, 335 a 357). Také z Brna pochází jeden poměrně pozdní exemplář, datovaný na základě nálezových okolností do 2. čtvrtiny 13. století. Jedná se o deformovanou záušnici ze slitiny mědi o původním rozměru cca 4 cm, která byla nalezena při výzkumu na Josefské ulici č. 7 (obr. 10).

Zdá se, že v menší míře byly záušnice nahrazeny jinou formou vlasových ozdob, například kroužky do vlasů. Ojedinele na to upozorňují písemné prameny, kdy například v kázání Jana Milíče z Kroměříže (mezi 1320 a 1325–1374) najdeme zmínku o „(...) inares zauskij zencle (...)“ (Zíbrt – Winter 1894, 372, pozn. 3). Na iluminaci ilustrující verše z knihy Genesis (Gen 24, 11–24) ve Velislavově bibli z doby kolem roku 1340 předává služebník dary Rebece (obr. 11). Ta má dle připsaného textu obdržet dvě zlaté náušnice a dva náramky – „(...) Postquam autem biberent omnes cameli, protulit vir ille inares aureas duas et totidem armillas dixitque ad eam (...)“ (za laskavé poskytnutí rukopisu připravované edice velmi děkuji Anně Kernbach). Jak vidíme, tento přípis nekoresponduje s vyobrazením, neboť místo náušnic má Ráchel ve vlasech připevněny dva jednoduché kroužky a na prst si nasazuje prsten. Takový nesoulad textu s iluminacemi je ve středověkých pramenech relativně častý (blíže k tématu Kvíčalová 2009), a tak zůstává otázkou, kde vzal iluminátor inspiraci a předlohu pro svoji kresbu. Nevíme, jestli se z jeho strany jednalo o záměrnou archaizaci, nebo v té době byla tradice zdobení vlasů kroužky v nějaké formě ještě živá. Bohužel ani zde shromážděné kroužky nám na tuto otázku neodpovědí, protože nejsme schopni s jistotou rozhodnout, zda byly používány jako vlasové ozdoby.

Obr. 11: Detail z iluminace Velislavovy bible, sign. XXIII.C.124, fol. 24r, 2. čtvrtina 14. století, Národní knihovna České republiky, foto: Národní knihovna České republiky.

Zajímavým fenoménem jsou nálezy záušnic na novověkých pohřebištích. Tento fakt je vysvětlitelný dvěma způsoby. Jedním z nich bylo dlouhodobé používání pohřebišť, kdy postupně docházelo k převrstvení středověkých hrobů, a tedy i přemísení vrstev. Druhou pravděpodobnou příčinou je skutečnost, že se v novověku objevují spínadla šatů ve tvaru jakýchsi malých „záušnic“. Příklad můžeme vidět na portrétech dam ze 17. a 18. století (Toranová 1976, obr. 47 a 67) nebo dochovaného oděvu Kateřiny Brandenburské ze 17. století (obr. 12).

Obr. 12: Detail oděvu Kateřiny z Brandeburgu (1604–1649), kolem 1626, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, foto: Magyar Nemzeti Múzeum Budapest.

3.2 Náušnice

Archeologické výzkumy z vrcholného středověku bývají ochuzeny i o nálezy náušnic. Ty můžeme definovat jako ozdobu ucha vytvořenou z ohnutého drátu, jenž se provléká skrz díрку v ušním lalůčku. Obroučka může být jen takto jednoduchá, ale častěji jsou na ni připevňovány další přívěsky z různorodých materiálů (Newman 2005, 107). Tvarová bohatost a technologická rozmanitost středohradištních náušnic byla vystřídána střídmostí v mladohradištním období a následným vymizením náušnic v dalších periodách (Šlancarová – Křížová 2009, 143).

Obr. 13: Detail z obrazu Narození Páně, Vyšebrodský oltář, Mistr vyšebrodského oltáře, kolem 1345-1350, Cisterciácké opatství Vyšší Brod, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

Výjimku může představovat fragment stříbrné pozlacené ozdoby, interpretovaný jako náušnice z pokladu v Fuchsenhofu. Jedná se o kuličku spojenou ze dvou stejných kalot, ze které je vyveden drát s ulomeným koncem (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 352). Další nálezy středověkých náušnic zatím neznáme. Až z rozhraní středověké vrstvy 4a a novověké vrstvy 7b z výzkumu v Pekařské ulici v Brně pochází dvě náušnice (kat. č. 1.1 a kat. č. 1.2). V prvním případě se jedná o drobnou náušničku zdobenou kyticí se šesti okvětními lístky z červeného skla zasazenými „v jamku“ a s květním lůžkem, které tvoří žluté sklo uchycené

Obr. 14: Detail z Votivní desky Kašpara Kašpárka, Monogramista IW, 1538, Západočeská galerie v Plzni, foto: © Západočeská galerie v Plzni.

drápky. Zapínání je řešeno formou brizury. Tvarově podobné kytičky známe například z nálezů z pohřebiště kolem jihlavského kostela sv. Jakuba, kde se našly buď jednotlivě, nebo jako součásti pohřebních věnců (Omelka – Šlancarová 2013, obr. na str. 120).

Je otázka, zda i katalogové č. 1.2 můžeme označit jako náušnici. Jedná se o ohnutý drát z barevného kovu, jenž postrádá jakékoli zdobení. Jemně se překrývající zašpičatělé konce a absence nějaké formy zapínání (například kloubu) tuto možnost spíše vylučují. I když jsou oba exempláře datovány od 2. poloviny 15. století až do 1. poloviny 16. století, s ohledem na citované analogie se zdá, že kusy mohou být ještě mladší.

Vymizení náušnic jako výzdobného prvku však není omezeno pouze na teritorium jižní Moravy. Mezi 11. a 16. stoletím se vytrácejí z módy v celé Evropě, což je vysvětlováno změnou vkusu, složitými úpravami vlasů, užíváním ozdobných pokrývek celé hlavy a používáním oděvů s vysokými límcí, které nechávaly jen malý prostor pro pohodlné nošení náušnic (Mascetti – Triossi 1991, 19–20). Zakrývání vlasů bylo u vdaných žen ve středověku obvyklé ve všech společenských vrstvách, a to i u těch nejprostších, jak vidíme na ilustracích z Bible Václava IV.

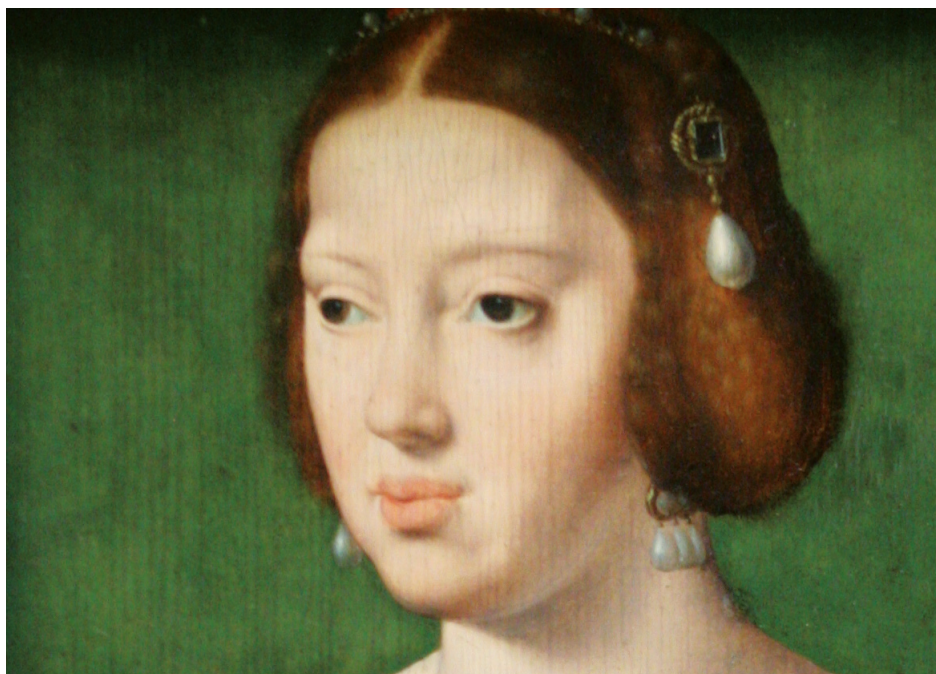
Obr. 15: Portrét Eleonory z Toleda (1522–1562), Agnolo Bronzino (1503–1572), asi 1543, Národní galerie v Praze, foto: http://sbirky.ngprague.cz/dielo/CZE:NG.O_11971, staženo dne 4. 3. 2018.

a v Kutnohorském graduálu (Rút při sklizni obilí na poli, Bible Václava IV., konec 14. století, Kybalová 2001, obr. na str. 153; Život havířů, Kutnohorský graduál, po r. 1490, Kybalová 2001, obr. na str. 153). Podobné způsoby ovinutí hlavy ilustruje i detail z Vyšebrodského oltáře (obr. 13) nebo žena z votivního obrazu Kašpara Kašpárka Monogramisty IW ze 16. století (obr. 14).

Povinnost objevovat se na veřejnosti se zahalenou hlavou bývá odvozována z listu sv. Pavla Korintským (Korintským 11:5–6): „(...) a každá žena, která se modlí nebo prorocky mluví s nezahalenou hlavou, zneuctívá toho, kdo je jí hlavou; je to jedno a totéž, jako kdyby byla ostříhaná. Jestliže si žena nezahaluje hlavu, ať se už také ostříhá. Je-li však pro ženu potupné dát se ostříhat nebo oholit, ať se zahaluje (...)“ (Mascetti – Triossi 1999, 19–20).

Stříhání vlasů znamenalo ve středověku potupu a zpravidla probíhalo u odsouzců před popravou, jak ilustruje obraz světice z poloviny 15. století od Mistra sv. Quirse (Stříhání vlasů světice před popravou, Oltáře sv. Kláry a Markéty, Mistr sv. Quirse, polovina 15. století, Kybalová 2001, obr. na str. 194).

V písemných pramenech se v průběhu 13. století objevuje zmínka o náušnicích jen minimálně. Citovat můžeme *Román o růži* (de Lorris – de Meung, 1405,

Obr. 16: Portrét Eleonory Habsburské (1498–1558), Joos van Cleve (kolem 1485–1540/1541, krátce po 1530, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

131r), kde jsou vyjmenovány neobvyklé šperky, za něž jsou pokládány i náušnice: „(...) A nosila ve svých ouškách / pověšené dvě náušnice ze zlata s perlou. (...)“ I když kolem poloviny 14. století prodělaly účesy a úpravy vlasů zásadnější změnu a nacházíme zde propracovanější a zdobnější varianty (copy omotané kolem uší, užití sítěk aj.), přesto se nošení náušnic nestalo módní záležitostí. Dokonce ani v inventářích progresivní Itálie 15. století o nich nenajdeme zmínky. Náušnice se v italské malbě objevují až s počátkem 16. století, což můžeme doložit například na obraze *Mystického sňatku* Lorenza Lotta z 1. desetiletí 16. století (*Mystický sňatek*, Lorenzo Lotto, 1506–1507, Alte Pinakothek München, Borghesiová 2005, obr. na str. 57). Vzrůstající oblibu potvrzují i četné portréty španělsko-italské šlechtičny Eleonory z Toledo (obr. 15). V evropském kontextu zmíníme ještě *Chronique du Burgeois de Paris*, ve které jsou popisovány šperky, jež na sobě měla Eleonora Habsburská (1498–1558) při svém příjezdu do Francie. Jsou mezi nimi zmíněny i náušnice: „(...) visely jí z uší dva velké kameny velké jako ořech (...)“ (Mascetti – Triossi 1999, 19–21). Náušnice zřejmě patřily mezi Eleonořiny oblíbené šperky, jak vidíme na jejím portrétu od Joose van Cleve, uchovávaném ve sbírkách Kunsthistorisches Museum Wien (obr. 16).

Obr. 17: Detail z obrazu Stětí sv. Markéty, anonym, kolem 1460, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

Obr. 18: Portrét Anny Jagellonské (1503–1547), Hans Maler du Schwaz (1480–1530), 1520, soukromá sbírka, foto: <http://vmek.niif.hu/01900/01966/html/index1270.html>, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annajagiello.jpg>, staženo dne 4. 3. 2018.

Obdobnou situaci můžeme pozorovat i v našich zeměpisných šířkách. V písemných pramenech a pozůstalostních inventářích se s náušnicemi nesetkáváme. Pouze Staročeský slovník uvádí dvě zmínky o náušnicích ve formě: „naušnyczye zlaté intres“ v knihách Soudců (8,24) a Exodu (32,2) v olomoucké bibli z roku 1417 (Gebauer 1970). V líčení *O zlých letech po smrti krále Otakara*, vztahujícím se k roku 1282, se uvádí, že řemeslníci prodávali náramky, náušnice, řetězy a další ozdoby svých manželek: „(...) armillas, inaures, monilia et omnem ornatum (...)“ (FRB II, 356). Dále se s termínem „inaures“ setkáváme v popisu zlatníkovy práce z období 2. poloviny 15. století (Businská 1976, 208). Naproti tomu testamenty brněnských měšťanů z 15. století náušnice vůbec neuvádějí (Antonín Malaníková 2012, 61–77).

Může se zdát paradoxní, že se náušnice relativně často objevují v deskové náboženské malbě. Jako příklad můžeme uvést postavu Baltazara z výjevu Klanění tří králů oltáře Panny Marie Sněžné v kostele sv. Jakuba v Levoči (Klanění tří králů, oltář Panny Marie Sněžné, 1496, kostel sv. Jakuba v Levoči, Buran 2003, kat. č. 354). Stejně jako je ozdobeno ucho pohanského prefekta Olibria přihlížejícího stětí sv. Markéty (obr. 17). Podobných případů bychom mohli jmenovat

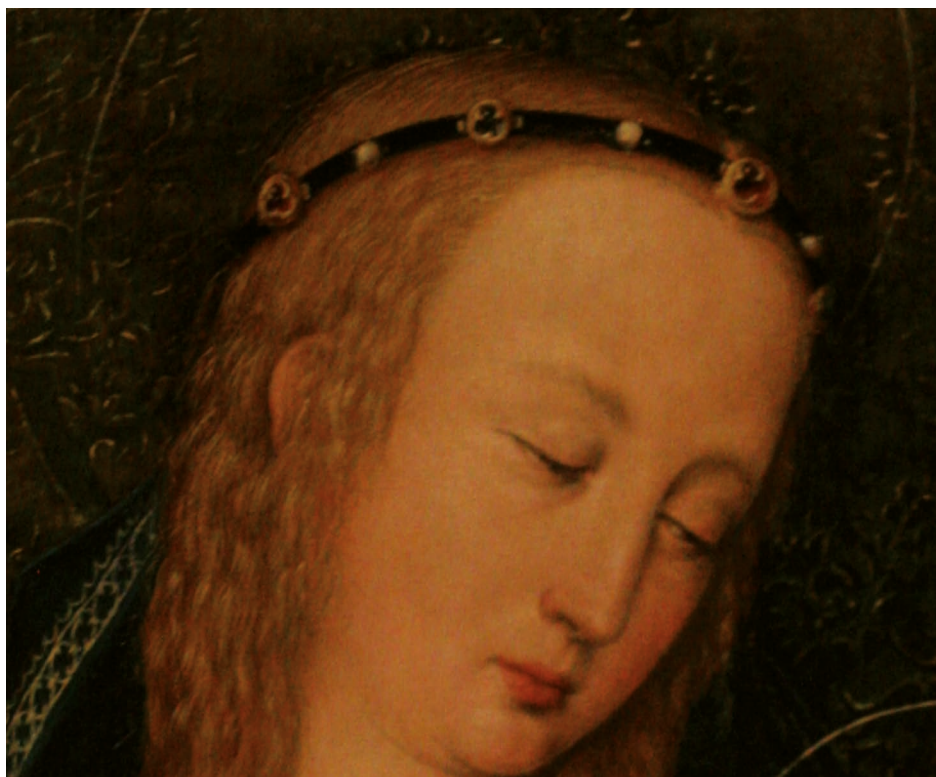
daleko více, jedno však mají společné. Jedná se o znázornění scény s orientálními nebo „pohanskými“ postavami, nejčastěji s námětem Klanění tří králů. Tito mágové z Babylonie bývají zobrazováni jako vznešené osobnosti v honosných a exotických oděvech, s královskými korunami nebo turbany na hlavách, přičemž od 2. poloviny 14. století bývá Baltazar zpodobňován jako černý Afričan (Rulíšek 2005, nestr.; Royt 2006, 112). Zdá se tedy, že náušnice v uších měly v náboženské malbě zdůrazňovat orientální původ postav nebo odkazovat k jejich pohanství.

V českých zemích začal návrat náušnic do „společenského života“ pravděpodobně až s počátkem 16. století. Zikmund Winter k roku 1503 zmiňuje Barboru z Vrchlábí, která viní svého služebníka z krádeže „(...) náušnic stříbrných pozlacených (...)“ (Winter 1893, 184). Portrét Anny Jagellonské datovaný k roku 1520 (obr. 18) nás opravňuje se domnívat, že se v tomto období dostává také do středoevropského prostoru móda náušnic s perlou, stejně jako v Itálii (Mascetti – Triossi 1999, 21). Náušnice tak byly u nás zpět s 2. čtvrtinou 16. století přinejmenším ve vyšších vrstvách. Soudě podle inventáře pražského kupce Altršpergera († 1608), který „ (...) měl na skladě dva páry náušniček zlatých se šmelcem za 3 zlaté rýnské a 45 krejcarů (...)“ (Zíbrt – Winter 1894, 360), vypadá to, že v 2. polovině 16. století móda nošení náušnic pronikla i do měšťanských vrstev.

3.3 Věnce, vínky, čelenky a obroučky

Ozdobné věnce ve formě naturalistických nebo stylizovaných květů, které se nosily na hlavě při slavnostních příležitostech nebo při oslavě vítězství, byly hojně rozšířeny v řecké a římské antice. Vyráběly se ze zlata, stříbra, zlatem plátovaného kovu nebo pozlaceného dřeva a měly napodobovat listy myrty, dubu, olivy nebo břečťanu. Byly předávány v podobě cen vítězům, nošeny v procesích, věnovány do svatostánků nebo pohřbívány s mrtvými. V Byzanci se užívaly zvláště při svatbách – ženich a nevěsta měli na hlavě věnce ve tvaru korun z přírodních květů, které potom vraceli zpět do kostela (Newman 2005, 330).

Zatímco ve středověku skrývaly vdané ženy své vlasy pod rouškami, svobodné dívky si často zdobily rozpuštěné nebo umně spletené vlasy panenským vínkem: věnečkem z květů (obvykle umělých), ozdobnou čelenkou, páskou, kroužkem z drahého kovu nebo diadémem (Petráň 1985, 882, k technologii blíže Smolníková 2017, 36–41). Vdané ženy čelenku, resp. kovové obroučky (česky loubky) používaly k aranžování pokrývky hlavy (Kybalová 2001, 113, Huston 1996, obr. 142). O jejich podobě informuje testament plzeňské měšťanky Reginy, která vlastnila zdobený „(...) věnec perlový, na němž jest pět zápon zlatých a šest stříbrných pozlacených a prstenů třináct (...)“ (Petráň 1985, 882). Zikmund Winter zmiňuje další formy vínků od prostých stužek po složité, perlami, sklem nebo

Obr. 19: Detail obrazu Madona s dítětem držící granátové jablko, Hans Holbein st. (kolem 1460–1524), kolem 1510–1512, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

drahými kameny zdobené čelenky (Winter 1906, 248). Zámožnější nevěsty nahrazovaly vínky z květů diadémy s drahými kameny a perlami (Dražkowska 2012, 116). Představu jak taková čelenka vypadala, si můžeme udělat na základě malby Panny Marie s Ježíškem od Hans Holbeina st. z 1. desetiletí 16. století (obr. 19). Záliba v nošení vínků a čelenek však nebyla vyhrazena pouze ženám. Představu o tvaru a způsobu nošení si můžeme udělat na základě iluminací v Codexu Manesse z 1. čtvrtiny 14. století, kde jsou zobrazeny čelenky na hlavách hudebníků (Kybalová 2001, obr. na str. 134).

Tyto věnce a vínky byly často vytvořeny z organických surovin, které jsou v archeologickém materiálu jen těžko zachytitelné (blíže k Dražkowska 2012). Na náhrobníku Kateřiny, dcery vladky Jana Vlka z Konecchlumí († 1542), má mladá dívka na hlavě věneček z živých rostlin – listů a květů s pěti okvětními lístky (Slavkov, okr. Opava, kostel sv. Anny, Hlobil – Perůtka 1999, kat. č. 274). Také životnost přírodních perel, které byly jako materiál pro výrobu šperků velmi ob-

Obr. 20: Sv. Kristina, Lucas Cranach st. (1472–1553), kolem 1520–1522, Národní galerie v Praze, foto: http://sbirky.ngprague.cz/dielo/CZE:NG.O_17435, staženo dne 4. 3. 2018.

líbené, je omezená, neboť jsou choulostivé na působení chemikálií a hlavně suchého prostředí. Proto se ve Francii začaly vyrábět imitace perel ze speciálně upravovaného skla již před začátkem 15. století (Newman 2005, 162 a 230). Upevnění perel k čelence ilustruje obraz sv. Kristiny od Lucase Cranacha st. z 20. let 16. století (Panna Marie s Ježíškem, Wilm Dedede, kolem 1510, Schneede 1999, kat. č. 37) a kombinaci perliček a kovových nášivek můžeme najít na čelence Panny Marie s jablkem (Panna Marie s jablkem, Hans Memling, 1487, Musée Memling Bruggy, Vermeersch 1992, obr. na str. 34).

Čelenky bývaly často vyrobeny také z rozličných textilií. Širokou textilní čelenku má na hlavě sv. Kristina od Lucase Cranacha st. z 20. let 16. století (obr. 20), splétané pruhy látky vidíme například na postavě Madony z Oleksovic z počátku 16. století (Madona z Oleksovic, počátek 16. století, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Oleksovicích, Chamonikola 1999, kat. č. 213). A mezi archeologickými nálezy zhusta nacházíme různé kovové nášivky a další součásti, jež zdobily textilní nebo kožené pásky čelenek (Ruttkaý 1989, 373). Bohužel ze sledovaného

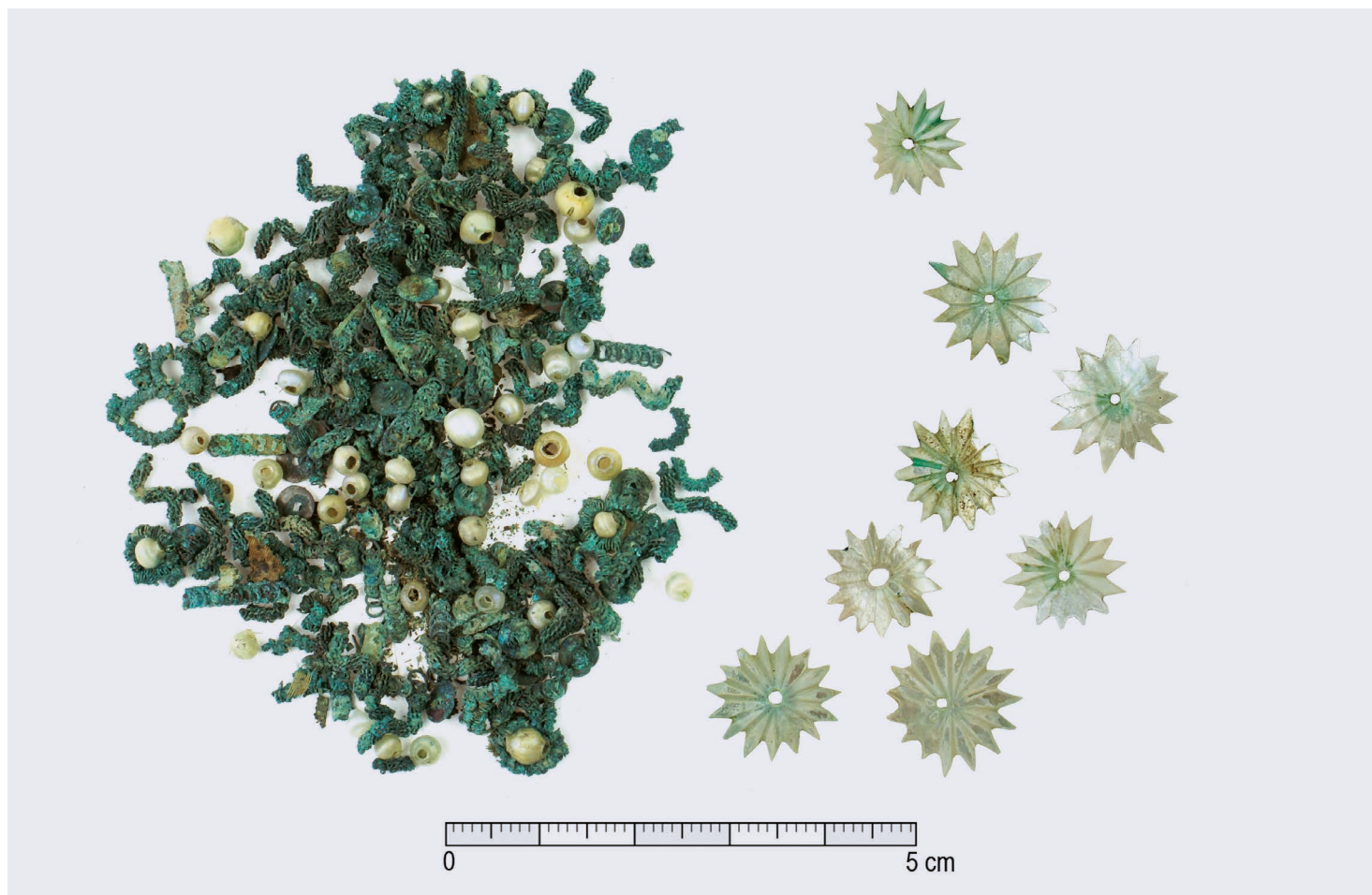
Obr. 21: Zásnubní dvojportét Ladislava Pohrobka a Magdaleny Francouzské, mezi 1460–1480, Szépművészeti Múzeum Budapest, foto: Yelkrokoyade, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Betrothal_Portrait_of_Ladislaus_V_of_Hungary_and_Madeleine_of_France.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

jihomoravského materiálu prokazatelné nálezy středověkých vínků, věnců, čelenek nebo obrouček zatím nemáme. Můžeme pouze spekulovat, zda fragmenty drátků z hradu Rokštejna z 15. století (kat. č. 2.1 až 2.4) či z intravilánu města Brna z přelomu středověku a novověku (kat. č. 2.5 až 2.8 – Pekařská ulice) jsou pozůstatky po těchto ozdobách. Zejména drátky z poslední zmiňované lokality, které jsou stáčený do oček nebo tordovány, by tomu mohly napovídat.

Analogie se zde však hledají jen velmi obtížně. V souvislosti s kat. č. 2.6 snad můžeme s velkou dávkou opatrnosti citovat nález přívěsku z tordovaného drátu s oky ze severoněmecké lokality Hörter, jenž lze datovat do poloviny 15. století (Krabath 2001, kat. č. XX:5). Z popisovaného souboru vyčnívá drátěná ozdoba ve tvaru květiny, která je však patrně novověkou záležitostí (kat. č. 2.9). Na Slovensku je situace poněkud lepší, v hrobech ze 14. století se objevují lisované plíšky a korálky ze skelné pasty, přišité na textilním pásku (Ruttkey 1989, 371, zde jsou uvedeny i další analogie). Čelenky s kotoučovitými nášivkami můžeme chronologicky vymezit od 2. poloviny 14. až do počátku 15. století (Ruttkey 1989, 373). Nášivky na čelence však přežívají déle, můžeme-li tak soudit z obrazu Panny Marie Klasové od Hinrika Funhofa z doby kolem 1480 (Panna Marie Klasová, Hinrik Funhof, kolem 1480, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 21).

Čelenky, resp. věnce neměly jen ozdobnou úlohu, ale představovaly i důležitou součást svatebního rituálu, při kterém docházelo k výměně prstenů a věnců (Rębkowski 1988, 524). Takové předání věnce můžeme vidět na pozdně gotické reliéfní kachli s motivem „zahrada lásky“ (Vitanovský – Hazlbauer 1995, obr. 1). Jako zasnubní čelenka je interpretován také věnec vytvořený ze stylizovaných růží na oficiálním portrétu Ladislava Pohrobka a motiv je zopakován i na zasnubním dvojjportrétu s Magdalenou Francouzskou (obr. 21). Svatební koruny byly užívány v Německu od 15. století a tento zvyk se následně rozšířil do Skandinávie, kde se koruna stala součástí sady šperků určených pro tuto slavnostní příležitost. Svatební koruna byla obvykle stříbrná, osázená horským křišťálem. Tyto koruny často vlastnila církev, která je při svatbě nevěstě pouze zapůjčovala (Newman 2005, 47–48).

V této souvislosti doplňme, že se z 15. století pro moravské prostředí zachoval unikátní zápis o svatebním čepci lemovaném perlami v hodnotě tři a půl zlatých, který se nacházel v roce 1497 v pozůstatosti brněnského měšťana Serváce Telczera (Antonín Malániková 2012, 66). Neméně zásadní a zcela jedinečný je odkaz perlového věnečku Barbary Eberlin z roku 1481, který věnovala kostelu sv. Michala ke křtům, aby byl umístěn na oltáři a zde používán: „(...) Jtem ich schaf zwo sylberein giirtel, die meins liben vaters und meiner muter gewesen sein, und ein perleins kranczelein gen sand Michel zu der tuel, ist daz sy auf den alter gesezt wirt und daz das ein furgangk gewynnen wirt, wer aber das nicht, so schol man das zu kelichen geben und zu anderer notdurft zu der kirchen zu sand Michel (...)“ (Borovský 1999, 94, rkp. 48, 438v). Křestní čepečky

Obr. 22: Fragmentsy pohřebního věnce nebo čepičku z hrobu dítěte, kostel sv. Jakuba v Jihlavě, 17. až 18. století, Muzeum Vysočiny Jihlava, foto: Muzeum Vysočiny Jihlava.

se udržely hluboko do 20. století a představovaly nejnákladnější a nejvýraznější část křesťní soupravy. Čepeček byl zhotovován z brokátových nebo hedvábných tkanin, byl podložený plátnem, vyšíváný nebo vytkávaný zlatou a stříbrnou nití, pošíť dracounem, stužkami, krajkami a zdobený archeologicky doložitelnými korálky, flitry, granátky nebo barevnými sklíčky. Také výběr barev hrál důležitou roli, například červená barva měla dítě ochraňovat (Brouček – Jeřábek – Tyllner 2007, 443).

V středověkých a zejména novověkých hrobech často nacházíme pozůstatky členek, věnců nebo vínků či pohřebních korun. Na Slovensku byly členky staršího horizontu textilní s našitými kovovými aplikacemi nebo případně korálky, mladší členky měly na podkladovém materiálu upevněny korálky, polodrahokamy či jejich imitace a také kovové nitě (Poláková 2015, 224). Lidový zvyk dávat do hrobu pohřební koruny nebo věnce vycházel patrně z křesťanského dogmatu, že každý člověk musí za svého života vstoupit do manželství. Proto byly neprovdaným zemřelým chlapcům i dívkám dávány do rakve pohřební vínky nebo koruny, které vypadaly jako svatební (Rupp 1995, 227; Schäfer 1998). Ty sem pokládali přátelé nebo rodina, takže se mohlo v hrobě objevit i několik věnců. Církev se snažila předpisy omezit alespoň přílišnou zdobnost korun a zavedla „půjčovaci koruny“, které se pokládaly na rakev pouze při obřadu (Rupp 1995, 227). Více pohřebních věnců a korun zachycujeme od 16. století, poté zvyk s nástupem osvěcenství mizí a vrací se zpět v 19. století (Schäfer 1998).

V archeologických kontextech tyto předměty nacházíme zejména v hrobech mladých dospělých a dětí. Potvrzuje to i nález vínku na hlavě dospívajícího dítěte z kostela Nanebevzetí Panny Marie Vítězné v polském Lublinu. Dítě bylo uloženo v dřevěné rakvi, která byla pomocí C14 datována mezi léta 1551–1634. Věneček byl doplněn mosaznými drátky a textilními kvítky připomínajícími pomněnky (Dražkowska 2015, obr. 61). Symbolika květin je pro tento typ ozdob příznačná a objevujeme ji i na dalších maďarských a slovenských lokalitách (Poláková 2015, 224 a 236). Pohřební věnečky byly často uvité z barvínku menšího, neboť lidé věřili, že tato rostlina zabraňuje očarování zemřelých dětí (Brouček – Jeřábek – Tyllner 2007, 1131).

Vzhledem k výše zmiňované symbolice nepřekvapí, že pohřební vínky jsou doloženy i z klášterního prostředí, kde odkazovaly na zasnoubení s Ježíšem Kristem. Konkrétním dokladem může být věneček z hrobu abatyše svatojiřského kláštera v Praze datovaný do 16. století (Petráň 1997, obr. 480). Také z novověkých hrobů u rotundy v Pustiměři známe zbytky drobných drátků, dracounů a kyticek vytvořených z kovů (nálezy uloženy AÚ AV ČR), fragmenty pohřebních čepců a věnců byly objeveny při výzkumu kolem kostela sv. Jakuba v Jihlavě (obr. 22, Omelka – Šlancarová 2013, 95–97) a velmi zdobné kusy pocházejí z novověkých kontextů hřbitova kolem kostela sv. Mikuláše v Českých Budějovicích (Hanušová – Thomo-

Obr. 23: Detail z obrazu podobizna mladé dámy držící kapradí, Lucas Cranach st. – následovník, 153(?)8, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

vá 2012, 209–229 – zde jsou uvedeny další relevantní novověké výzkumy, k analogickým nálezům z okolních zemí podrobněji Smolníková 2017 a Dražkowska 2015).

V tomto kontextu je zapotřebí zmínit, že tenké drátky mohly mít i jiné využití než jako výztuhy nebo zdobné prvky na pokrývkách hlavy. Tuto skutečnost zdařile ilustruje portrét mladé dámy s kapradím od Lucase Caranacha z 30. let 16. století (obr. 23). Vznešená dáma má na rukávech luxusního šatu dekorativně zprohýbané jemné drátky, jež vkusně doplňují bohatě zdobený oděv.

3.4 Náhrdelníky a řetízky

Korálkové náhrdelníky známé z mladohradištního období se kolem poloviny 13. století vyskytují již jen ojediněle a z archeologických nálezů vrcholně středověkého materiálu v podstatě mizí (RuttKay 1989, 361, Poláková 2015, 244). Několik málo příkladů máme doloženo z Anglie, kde se objevují náhrdelníky ze slitin barevných kovů, zdobené lístky nebo čtyřlístky, které byly nošeny všemi vrstvami

Obr. 24: Portrét vznešené dámy, Lucas Cranach ml. (1515–1586), 1564, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

obyvatel. Velmi zajímavý typ řetízku na krk, který je znám jako rytířský límec, je spojován s evropskými rytířskými řády poloviny 14. století (Campbell 2009, 57). U nás tento šperk ve středověku známe spíše z výtvarného umění nebo se o něm dozvídáme z písemných pramenů. Český kronikář jej uvádí k roku 1376 jako výstřední módní ozdobu: „(...) okolo hrdla dali sobě dělati texty z liter (stříbrných a chudší z cajnových) a tak měli hrdla obklíčená jako pastajřovi psi okovy, aby jich vlci nezdávili (...)“ (Kybalová 2001, 204–205). Rozkvět módy nošení řetízků a náhrdelníků tak nastává s novou úpravou oděvů až v 15. století (Campbell 2009, obr. 50, 51, 53, 55) a v plné síle ožívá v renesanci, kdy můžeme hovořit

Obr. 25: Detail z Emauzského ukřižování, kolem 1365, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

o nesmírné bohatosti, snad až o přemrštěnosti v nošení ozdob kolem krku, soude nejen podle mnoha portrétů i náboženských maleb od Lucase Cranacha st. i ml. (obr. 24). I v písemných pramenech nacházíme četnější zmínky. K roku 1502 můžeme citovat závěť bratislavského měšťana Petera Kreytze, který svému švagrovi Urbanovi odkazuje stříbrný řetízek se zlatým přívěskem Agnus Dei, pod podmínkou, že se stane knězem. Pokud by tuto podmínku nesplnil, má šperk připadnout církevní instituci, ve které měl úřad vykonávat (Majorossy – Szende 2014, č. 615, fol. 286r).

Na celkově nízký počet dochovaných náhrdelníků z období středověku má velký vliv materiál, ze kterého byly v té době vyráběny. V písemných pramenech se často setkáváme s náhrdelníky „hedvábnými, perlovými a všelijak vyšíványými“ (Winter 1893, 537), podobnými jako vidíme u Oswalda Krela, portrétovaného roku 1499 (Portrét Oswalda Krela, 1499, Alte Pinakothek München, Wolf 2010, obr. na str. 86 a 87). Písemné prameny z 16. století zmiňují také módu nošení dlouhých kovových a těžkých řetězů, často i několika na sobě, a vyjmenovávají jejich druhy: „(...) řetězy ‚drobného díla‘, ‚pancířového díla‘, ‚sekaného díla‘, ‚ha-

dové řetězy', ,díla blýsknatého', ,tříhranného díla', řetězy o ,člancích', o ,velkých kruzích' (...)" (Winter 1893, 543). Podíváme-li se z tohoto pohledu na zde popisovaný soubor, pak můžeme rozlišit několik typů řetězů v závislosti na tvaru oček: oválná očka, osmičkovitá očka, esíčkovitá očka, očka z několikrát obtočeného drátu a očka z tordovaného drátu.

Výroba řetízku byla pro všechny jmenované typy v podstatě stejná. Drát rozdílné tloušťky byl nasekán na požadovaný rozměr očka a následně vytvarován do požadovaného tvaru. Jeho konce byly buď spojeny kleštěmi, nebo zataveny a opatřeny uzávěrem.

Prvními pojednávanými exempláři jsou masivní bronzové řetězy s podlouhlými oválnými a osmičkovitými oky z hradu Rokštejna z 15. století (kat. č. 3.1 a kat. č. 3.2). Tyto typy řetězů mohly samozřejmě najít své uplatnění v domácnosti nebo hospodářství, ale najedeme je také na prošívanicích vojáků, kde sloužily k upevnění opasku nebo dalšího řetězu, na kterém visel meč či dýka. Konkrétní příklad vidíme na prošívanici setníka ve scéně Ukřižování z Emauzského kláštera z doby kolem roku 1365 (obr. 25). Ještě masivnější řetěz má na sobě socha z tympanonu severního portálu kostela Panny Marie před Týnem (Tympanon severního portálu kostela Panny Marie před Týnem, 1380–1390, Národní galerie Praha, Chadraba 1984, obr. 196). Jemnější typ řetízku, sloužící k připevnění dýky k opasku, zobrazil na postavě vojáka Mistr třeboňského oltáře na desce Zmrtvýchvstání Krista (obr. 26). Také na postavě chlapce na desce Assumpta s donátory můžeme spatřit řetěz z podlouhlých hranatých oček, na kterém mohly být k pasu připevněny další předměty (Assumpta s donátory, Hans Pleydenwurff, po 1457, Národní galerie Praha).

Masivní řetízek z osmičkovitého sekaného drátu a z barevného kovu byl nalezen i na lokalitě v Pekařské ulici v Brně (kat. č. 3.3). Na rozdíl od předchozího exempláře však k sobě nejsou očka těsně připojena a lze je relativně snadno vyvléknout. Zdá se tedy, že tento řetízek byl určen primárně pro ozdobné účely. Drobnější půlcentimetrová očka ve tvaru esíček (některá očka jsou spíše osmičková) má další mosazný řetízek z téže lokality (kat. č. 3.4). Stejný typ spojení oček najdeme i na řetízku ze slitiny mědi z Londýna, který je datován do rozmezí let 1350 až 1400 (Egan – Pritchard 2008, 210:1594). Běžný jednoduchý styl oček nám však neumožňuje vztáhnout londýnskou dataci a priori na brněnský nález, jenž spadá patrně až do novověku. Přesnější dataci bude možno spíše odvodit z portrétu Kateřiny Gößwein z roku 1537, ta má hrdlo ozdobeno masivním řetězem spleteným z oček osmičkovitého drátu (Kateřina Gößwein, Hans Plattner, 1537, Bott 1985, obr. 48, kat. č. 259).

Z Pekařské ulice v Brně také pocházejí dva exempláře řetízku, jejichž oka byla vytvořena několikanásobně obtočeným drátem (kat. č. 3.5 a 3.6). Ke kat. č. 3.6 je analogický řetízek z Brna od kostela sv. Jakuba (Zúbek 2013a, obr. 155). Podobný

Obr. 26: Detail z obrazu Zmrtvýchvstání Krista, Mistr třeboňského oltáře, po 1380, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

řetízek, sestavený z oček z trojnásobně ohnutého drátu, byl nalezen na nábřeží u kostela sv. Magnuse v Londýně z let 1150 až 1230 (Egan – Pritchard 2008, 318, obr. 210:1591). Uvedený předmět byl dalšími badateli srovnáván s nálezy z Greenwiche, které ovšem pocházejí až z počátku 16. století, a dalšími nálezy, které přísluší časnému 17. století. Můžeme tedy konstatovat, že tato jednoduchá forma výroby oček přežívala nejméně po čtyři staletí (Egan – Pritchard 2008, 318), čemuž odpovídá i brněnský nález z 2. poloviny 15. století až 1. poloviny 16. století.

Zcela unikátní exemplář v moravském prostředí představuje celistvě dochovaný náhrdelník z Pekařské ulice v Brně se složitým pleteným vzorem oček (kat. č. 3.7). Celková délka řetízku napovídá, že byl nošen obepnutý těsně kolem hrdla. Michaela Antonín Malaníková k tomuto předmětu uvádí analogii z Kostnice, která je datována již do pozdního 14. století (Antonín Malaníková 2012, 343). Nicméně brněnský řetízek je vzhledem ke svým nálezovým okolnostem řazen spíše do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století, čemuž odpovídá i postup

Obr. 27: Detail z obrazu Stětí sv. Jana Křtitele, Lucas Cranach st. (1472–1553), 1515, Arcibiskupský zámek a zahrady v Kroměříži, foto: Arcibiskupství olomoucké, Muzeum umění Olomouc, Zdeněk Sodoma.

výroby. To podtrhuje i skutečnost, že podobný vzor pletení oček spatřujeme i na náhrdelníku zavěšeném na krku mladé Benátčanky od Albrechta Dürera (Portrét mladé Benátčanky, Albrecht Dürer, kolem 1506, Staatliche Museen zu Berlin, Wolf 2010, obr. na str. 84). Poslední dva řetízky z tordovaného drátu (kat. č. 3.8 a 3.9) pocházejí taktéž z Pekařské ulice v Brně a jsou vročeny do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Jedná se o řetízky s dlouhými protáhlými smyčkami na obou koncích očka a stáčeným drátem uprostřed. Podobný způsob provedení najdeme na soše ze Singertor svatoštěpánského dómu ve Vídni (Singertor, Legenda sv. Pavla, kolem 1360–1365, Svatoštěpánský dóm Vídeň, Brucher 2000, kat. č. 97). Řetěz je opět připevněn na prošívanici a je na něm pravděpodobně zavěšen meč. Zdá se, že i tato technika výroby byla užívána v delším časovém období a v různých provedeních (silný řetěz na prošívanici versus jemný řetízek na krk). Ke kat. č. 3.9 můžeme citovat přímou

analogii z 15. až 16. století z Vratislavi, která byla součástí opasku (Sawicki 2012, obr. 4:d), podobný řetízek pocházející z výzkumu Bratislavy je interpretován jako součást knižního kování, které doplňovalo sponu (Fůryová 2004, obr. 1:2).

Z uvedeného rozboru hmotných a ikonografických pramenů vyplývá, že masivní rozkvět nošení řetízku a náhrdelníků nastal až s příchodem renesance. Zejména v dílech Cranachů můžeme obdivovat množství náhrdelníků a řetízku, kterými jsou postavy ověšeny. Na postavách je vidět několik typických způsobů nošení ozdob na krku a hrudi. Náhrdelníky jsou obepnuty těsně kolem hrdla nebo naopak splývají v několika kruzích až na břicho, jednoduché i složitější řetězy kráší nejen krk a hrud, ale také záda. Řetízky s velkými kruhovými očky sloužily i k přichycení šatu. Malby též svědčí o velké popularitě tzv. hoblinových řetězů sestavených z prohnutých kruhů, jež byly ve své době velmi žádané především v německých oblastech (obr. 27).

Analogie bližší našemu prostředí podávají střízlivější modely šatů dam z rožmberského rodu – portréty sester Bohunky, Alžběty a Evy z Rožmberka ukazují velkolepý obraz soudobé módy (Podobizna Bohunky z Rožmberka, Podobizna Alžběty z Rožmberka, Portrét Evy z Rožmberka, vše: Mistr pánů z Rožmberka, 1554, Lobkowiczské sbírky, Pánek 2011, obr. na str. 484 a kat. č. XXV. 3). Neméně výstavné náhrdelníky vidíme též na epitafu syna Jana Jetřicha ze Žerotína a Barbory z Biberštejna (Epitaf syna Jana Jetřicha ze Žerotína a Barbory z Biberštejna, středoevropský malíř, po 1570, NPÚ, státní zámek Opočno, Horníčková – Šroněk 2010, kat. č. IX/4).

3.5 Růžence

I když tradice připisuje autorství růžencové modlitby sv. Dominikovi, používání růženců spadá do daleko starší doby. Typy modlitebních šňůr se objevují hluboko v předkřesťanské době a byly používány nezávisle na sobě v různých kulturách. Z východu přešla jejich znalost ještě v průběhu raného středověku do západních klášterů, kde se užívaly především při motlitbě žalmů Davidova žaltáře, ale vzhledem k obtížím, které představovalo zapamatování všech 150 žalmů, nahradila jejich recitování již během raného středověku motlitba Páně neboli Otčenáš (lat. Pater noster). V průběhu 12. století ovlivnil zavedený systém vzestup mariánské úcty a s ním spojené šíření motlitby Zdrávas Maria (lat. Ave Maria). Ke změnám, které se již výrazně projeví i na vnější struktuře předmětu, došlo v 15. století, kdy kartuzián Heinrich Egker von Kalkar (1328–1408) narušil řadu 150 „Zdrávas“ („Ave“) korálků vložení jednoho korálku „Otčenáš“ („Pater noster“). Tím bylo vytvořeno základní schéma typického růžence, v němž deset stejných korálků („Zdrávas“) přerušuje vždy jeden, který se od ostatních liší velikostí, barvou nebo

Obr. 28: Ukázka části růžence, kostel sv. Jakuba v Jihlavě, 18. století, Muzeum Vysočiny Jihlava, foto: Věra Šlancarová.

materiálem. Další důležitý zásah jak do systému modliteb, tak podoby růžence představovalo v roce 1440 připojení tzv. Apoštolského kréda (modlitba „Věřím v Boha“, lat. Credo). Symbolickým vyjádřením této modlitby v růženci se stal křížek sestavený z korálek nebo připevněný ve formě samostatného přívěsku. K oficiálnímu přijetí konečné formy o pěti (v plné délce 15) desátkách „Ave“ korálek došlo roku 1569 brevem Pia V. (Omelka – Řebounová 2008, 890), jak ilustruje schéma na obrázku (obr. 28).

V pramenech se kromě korálek ze dřeva uvádějí také korálové, jantarové, stříbrné a pozlacené růžence (Winter 1906, 141). Nejčastějším materiálem na výrobu korálek však byla kost. Doklady výroby kostěných modlitebních šňůr a růženců z 2. poloviny 13. století byly objeveny například při výzkumu v Olomouci (Bláha 1993, 43–48, Bláha 1996, obr. 4), a také v Litovli byly na několika místech původního středověkého města objeveny negativy vývrtů po výrobě kostěných perel do růženců (Šlězár 2008a, 62). Ze 14. století můžeme citovat například nález kostěných kroužků modlitební šňůry a polotovaru z Rothenburgu ob der Tauber – Deutschherrengasse (Möhring 2008, obr. na str. 14). Z vrstev horizontu 13. až 15. století pochází parohový odpad z výroby korálek z Husovy ulice č. 159/I v Praze na Starém Městě (Omelka – Řebounová 2008, 890, obr. 2). Bohužel díky používanému materiálu se středověkých růženců v našem prostředí dochovalo jen minimum a nejinak je tomu i na sousedním Slovensku (srov. Poláková 2015, 285–286 – zde výčet lokalit). Nejčastěji užívané organické materiály jako dřevo, kost nebo i klokočí rychle podléhaly zkáze, a tak spíše známe exempláře z odolnějších materiálů, kterými byly drahé kameny a kovy (Keller – Neuhardt 2010, kat. č. 2.10). Příkladem může být modlitební šňůra vyrobená z drobných cínových kroužků datovaná do 14. století, která byla nalezena při výzkumu Litovle (Šlězár 2008a, 62, obr. 39). Na obrazech se pak velmi často setkáváme s luxusním korálem, jak dokresluje postava Ježíška na obraze Madony z Hnanic (Madona z Hnanic, kolem 1490, Chamonikola 1999, kat. č. 192) nebo Ježíška ve scéně sv. Rodina (Svatá Rodina, okolo 1510, NM Lublaň, Buran 2003, obr. na str. 420). V bratislavských měšťanských testamentech se zachovalo několik zmínek o korálových růžencích. Za všechny jmenujme testament měšťanky Margarety, vdovy po Leonhardovi Winngklerovi, která v roce 1505 odkázala své dceři Barboře korálový růženec doplněný deseti pozlacenými korálky a stříbrným srdíčkem (Majorossy – Szende 2014, č. 678, 308v).

Růženec jakožto důkaz osobní zbožnosti vidíme také na náhrobním kameni v rukou Anny von Castelbarco, Rattenberg, augustiniánský klášter z roku 1396 (Keller – Neuhardt 2010, obr. 67), i na náhrobníku princezny Mechtyldy Głogowské (†1318), vytvořeném kolem roku 1390 (Náhrobník Mechtyldy Głogowskiej, Slezský mistr, kolem 1390 (?), Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Guldán-Klamecka – Ziomecka 2003, kat. č. 9, obr. na str. 166). Na iniciále

Obr. 29: Detail z epitafu Brigitty Topler, Mistr landauerského oltáře, kolem 1480, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

Obr. 30: Modlitební šňůra s mariánskými medailony, Šporkova ul. 322/III, Praha-Malá Strana, 2. polovina 18. století, Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Praze, foto: Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Praze.

R (Requiem), znázorňující scénu z pohřbu, z brněnského misálu vytvořeného před rokem 1435 spatřujeme ve spodní části iluminace truchlící ženy modlící se růženec (obr. 2). Velmi často malíři znázorňovali růžence v rukou donátorů, například na obraze oltáře z Roudnice (Oltář z Roudnice, kolem 1410, Národní galerie Praha, Matějček 1950, obr. 177), a růžence se také obvykle objevují u portrétovaných na epitafech. Příkladem může být epitaf Brigitty Topler (obr. 29) nebo polské rodiny Martina Banka (Epitaf rodiny Martina Banka s oplakáváním Krista, Malíř z dílny Mistra Kanonika Helentreutera, kolem roku 1494 Guldán-Klamecka – Ziomecka 2003, kat. č. 13).

Bohužel na rozdíl od relativně četných vyobrazení ve výtvarném umění můžeme konstatovat, že v archeologickém materiálu se růžence ve vyšších počtech nacházejí až s nástupem novověku a pro shromážděný moravský materiál toto tvrzení platí beze zbytku. Drobná část růžence se objevila pouze na výzkumu v Brně, Pekařské ulici (kat. č. 4.1), půjde však o novověkou záležitost i podle užití techniky ketlování, která byla nejvíce populární v 18. století. Naneštěstí ani u třech kovových korálků nalezených v prostoru dolního hradu Skály nemůžeme bezpečně určit, zda mohly být součástí růžence nebo náhrdelníku (kat. č. 4.2).

Růžence byly nošeny lidmi všech vrstev a společenského postavení. Na desce sv. Alžběty se sv. Štefanem a Floriánem z kostela sv. Jakuba v Levoči z roku 1493 vidíme jednoduchý růženec v rukou žebráka (Sv. Alžběta se sv. Štefanem a sv. Floriánem, střední tabule oltáře sv. Alžběty, 1493, kostel sv. Jakuba Levoča, Buran 2003, kat. č. 355). Na křídle z bývalého hlavního oltáře kostela sv. Jakuba z Jakuba u Banské Bystrice je růženec v rukou poutníka/světce (Hlavní oltář sv. Jakuba z Jakuba při Banské Bystrici, okolo 1485, Keresztény Múzeum Esztergom, Buran 2003, kat. č. 433a), a naopak bohatý měšťan s růžencem v ruce obdarovává žebráka (Mše svatá, kolem 1480, Bayerisches Nationalmuseum München, kat. č. 24.3.a, barevný obr. 9, Angerer 1995).

Na obrazech si můžeme všimnout, že růžence byly nošeny nejen okolo krku, ale přivěšovaly se také na pás, za což byly ženy kárány mravokárci (Kybalová 2001, 202). Často byly mezi jednotlivými korálky přivěšovány jiné devoční předměty, jako poutnické odznaky nebo kameny, jež měly další symbolické významy anebo plnily ochrannou funkci (obr. 30).

Tvrzení, že páteříčky byly odkazovány pouze ženám, není příliš věrohodné (srov. Antonín Malaníková 2012, 66). Tato hypotéza si odporuje již v tom, že v brněnském testamentu měšťanky Kateřiny Heringerinn z 90. let 15. století je uveden mužský růženec (Antonín Malaníková 2012, 66). Koneckonců na epitafech nebo i portrétech jsou doloženi muži držící v ruce růženec (třeba již zmíněný Epitaf rodiny Martina Banka s oplakáváním Krista), což potvrzuje také archeologický materiál. Z provedeného rozboru pohřebiště u bývalého kostela sv. Jana v Oboře v Praze na Malé Straně vyplývá, že ze 138 hrobů, které obsahovaly korálky, jich

63 náleželo ženám (u 11 případů je určení ženského pohlaví jen pravděpodobné) a 53 patřilo mužům (9 určení mužského pohlaví je jen pravděpodobné). Zbytek hrobů nešlo z hlediska pohlaví přiřadit, přičemž 17 neurčených hrobů patřilo dětem v kategoriích infans I a infans II. Věkový rozptyl byl rovněž značný. Korálky z růžence se našly jak v hrobě novorozence, tak u mužů a žen kolem padesáti až šedesáti let (Omelka – Řebounová 2008, 887).

3.6 Přívěsky

Řetízky, náhrdelníky i růžence byly často zdobeny různými přívěsky, ve velkém množství variant a stylů, od jednoduchých exemplářů přes symbolické, devoční nebo ochranné ozdoby až k bohatě zdobeným závěškům z drahých kovů (Newman 2005, 233). Votivní obraz Uršuly Haller z doby kolem roku 1482 ilustruje hojného zástupce středověkých přívěsků, kterými byly rozličné formy křížků (obr. 31). Po kosočtverečných, olověných, litých křížcích, které končí v 10. století (podrobněji k tomuto tématu viz Měřínský 1988) se v 11. až 12. století objevují křížky rovnoramenné, jež známe například z výzkumu v Michalské ulici v Olomouci (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 240) nebo z výzkumu na lokalitách Bohatá, Matušovo, Trebišov a Kapuštiny pri Prešově (Slivka 2013, 151–152, obr. 56, Ruttkay 2003, 231, obr. 6). Do přelomu 12. až 13. století až poloviny 13. století je datován jantarový křížek s provrtem k zavěšení, pocházející z výzkumu ve Vodní ulici v Kroměříži (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 240). Podobně datované zbytky jantarových křížků pocházejí z Olomouce (Šlancarová – Křížová 2009, 146). Z archeologických výzkumů jsou známy i pektorální kříže, které v dutině uchovávaly ostatky svatých a nosily se na řetězu či stuze. Od raného středověku tvořily součást liturgické výbavy kněze a představovaly znak jeho úřadu. Takový mosazný pektorální křížek, datovaný do 12. století, byl také objeven při výzkumu rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 209), do 11. století je datován pektorální křížek z Malé Mače (Slivka 2013, 151, obr. 68). Bohatě gravírované stříbrné pektorály z období 14. a 15. století se nacházejí v pokladu sv. Víta v Praze (Kapustka – Klípa – Kozieł – Oszczanowski – Vlnas 2006, obr. a str. 139, 140 a 145).

Velmi zajímavý příklad drobného závěsného křížku představuje zlomek kříže pocházející z výzkumu v Panenské ulici v Brně (kat. č. 5.1). I když se křížek nedochoval celý, přesto můžeme konstatovat, že se v brněnském prostředí jedná o unikát. Křížek byl zhotoven technikou odlévání, při níž byla odlita zvlášť část o unikát. Křížek byl zhotoven technikou odlévání, při níž byla odlita zvlášť část kříže a zvlášť plastika Krista, která byla ke kříži později připojena třemi nýtky

Obr. 31: Detail z votivního obrazu Uršuly Haller, kolem 1482, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

(hřeby). U Krista můžeme navíc na temeni hlavy rozeznat rovnou plošku, jež je s největší pravděpodobností místem odstraněné nálevky, tedy místem, kudy byl roztavený kov lit do formy. U samotného kříže se nalévací místo nedochovalo, ale je pravděpodobné, že bylo umístěno na jednom z konců svislého břevna (Holub – Omelka – Šlancarová 2012, 54).

Na jetelovém kříži je zavěšena plasticky provedená postava Krista, která působí dojmem, že sedí na sedátku umístěném na svislém břevnu kříže. Chodidla jsou protnuta jedním hřebem, který prochází pravou nohou z boku v místech patní kosti, zatímco levou prostupuje hřeb zepředu nártem. Z ikonografického hlediska se jedná o typ *Christus Victor*, tj. vítěz nad smrtí. Toto zobrazení se velmi často objevuje v románském umění. Ve vrcholném středověku však dochází k jeho proměně. Od 12. století se rozšiřuje zpodobnění Krista přibitého třemi hřeby (nikoli čtyřmi hřeby jak bylo obvyklé v předchozí periodě – Fassbinder 2003, 248) a tento typ začíná postupně převládat. Také opěrka pod nohama se vytrácí. Větší důraz je kladen na visící a často expresivně pojaté tělo (Bernhard 1996, 244), což zdařile ilustruje mistrovské dílo, tzv. Přemyslovský krucifix z 1. poloviny 14. století (Přemyslovský krucifix, kolem 1330, Královská kanonie premonstrátů na Strahově).

I zde však můžeme výše uvedené charakteristiky relativizovat, neboť postavu Krista ukřížovaného čtyřmi hřeby nacházíme také na iluminaci brněnského misálu z počátku 15. století (Ukřížování, misál, Brno, 1415–1420, Archiv města Brna, SK, č. 21/11, fol. 145v) a ze stejného období pochází i zpodobnění opěrky pod nohama na malbě Ukřížování z rukou Mistra rajhradského oltáře (Ukřížování, 1. polovina 15. století, Mistr rajhradského oltáře, Národní galerie v Praze).

Také znázornění trnové koruny na Kristově hlavě procházelo vývojem. Kristus byl zprvu zobrazován jen se svatozáří okolo hlavy. Kolem roku 1000 se na jeho hlavě objevuje královská koruna (Hartmann 2012, nestr.), která je posléze nahrazena korunou trnovou. Nicméně ani to neplatí bezvýhradně. Zobrazení Krista pouze s prostými vlasy bez trnové koruny se objevují až do 15. století. Za všechny uveďme Masoliniho Ukřížovaného z doby kolem 1424 (Ukřížovaný, Masolino da Panicale, kolem 1424, Pinacoteca Vaticana).

Budeme-li nahlížet na figuru Ukřížovaného z Panenské ulice z hlediska stylové analýzy, pak můžeme konstatovat, že kombinuje prvky „románského“ i „gotického“ Krista. První typ je prezentován živoucím výrazem v obličeji, královskou korunou na hlavě, dlouhou bederní rouškou a jistou strnulostí horní partie těla. Naproti tomu tři hřeby a dynamičnost pojetí nohou odkazují již do vrcholného středověku. V těchto intencích je tedy možno potvrdit archeologickou dataci předmětu do rozmezí 2. poloviny 13. století až přelomu století následujícího (Holub – Omelka – Šlancarová 2012, 55).

Na zadní straně spodní části svislého břevna se dochoval vyrytý nápis, složený z velkých písmen ARIAIO. Je velmi pravděpodobné, že tomuto nápisu je předřazeno minimálně jedno další písmeno, ze kterého se však zachoval pouze oblouček orientovaný „cípy“ vlevo. Na příčném rameni kříže je možné rozeznat písmena R a A, za kterými je umístěn drobný křížek ve tvaru písmene x. I při torzovitosti nápisu se zdá, že se jedná o zkratky latinského zvolání: Sancta Maria, ora pro nobis, v překladu: Svatá Marie, oroduj za nás. Dá se oprávněně předpokládat, že zkratka slova „Sancta“ se původně nacházela na horní části svislého břevna a zkratka slov „pro nobis“ na nedochované části příčného břevna. Písmena „ARIAIO“ jsou torza dvou slov, a to slova „Maria“ a „ora“. Zachovaný zbytek písmene tedy může být identifikován jako unciální písmeno M. Poslední písmeno O je součástí slova „ora“, kdy další dvě písmena tohoto slova jsou zachována na příčném břevnu.

Z hlediska datace nápisu je pro nás překvapivě nejpřínosnější pouze částečně zachovalé písmeno M, provedené v unciální podobě. Unciála, vzniklá ve 3. století našeho letopočtu, se vyznačuje výrazným zaokrouhlením některých liter. Unciálu hojně užívali písaři do sedmého století a poté se využívala pouze jako písmo určené pro nadpisy či velice krátké nápisy, a to až do konce středověku. Nápis tak můžeme přiřadit do období 13. nebo 14. století, kam svým typem provedení

spadají i zbylá písmena použitá v nápisu. Poslední symbol – drobný křížek ve tvaru x vyrytý na rubu předmětu, svým způsobem provedení neodpovídá ostatním písmenům a pravděpodobně byl na břevno kříže umístěn dodatečně (Holub – Omelka – Šlancarová 2012, 57).

Jiný křížek s tělem ukřižovaného Krista byl nalezen při výzkumu hradu Rokštejna a je na základě nálezových okolností vročen do 2. poloviny 15. století (kat. č. 5.2). Křížek byl odlit v jednom kusu, tedy kříž i tělo Kristovo zároveň. Fragmentární dochování nedovoluje s přílišnou jistotou určit typ kříže. Levá část vodorovného břevna však napovídá, že by se snad mohlo jednat o kříž jeteľový. Hlava Krista klesá k pravému rameni, paže jsou prověšeny a nohy spojené v oblasti kolen jsou mírně pokrčeny a natočeny vpravo. Výraz v obličejí, detaily přibití nohou nebo způsob upevnění bederní roušky bohužel nejsou vzhledem k stavu dochování patrné. Nad postavou je umístěna nápisová destička (titulus). Břevna kříže přecházejí v heraldickou lilii a dále v plasticky provedené zakončení ve tvaru jeteľového (?) listu. Lilie je tradičně spojována s Pannou Marií, kterou jí podle legendy přinesl anděl. Je také ikonickou zkratkou stromu života (arbor vitae) a odkazuje, stejně jako jeteľové listy, ke sv. Trojici (Lurker 2005, 264). Nadto někdy bývá symbolem čisté, panenské lásky (Biedermann 2008, 187). Typ jeteľového kříže byl často používán, vidíme jej například na hrudi Madony římské (Madona římská, asi 1350–1355, Národní galerie v Praze), ale přesné analogie k tomuto křížku naneštěstí neposkytuje a postrádáme i přímé analogie z výtvarného umění nebo jiných výzkumů. Dále můžeme uvést kombinaci jeteľového kříže s pětistou růží z nálezů v Hrochově Hrádku. Postava Krista je však na rozdíl od rokštejnského příkladu strnulá a velmi schematická. Křížek je také srovnáván s obdobným exemplářem nalezeným v hrobu v kostele sv. Jiří v Kouřimi, který lze datovat do 14. – 15. století (Fröhlich 1993, obr. 5). Jeteľový křížek s Ukřižovaným, případně další exemplář s Kristem visícím na tzv. stromu života byl nalezen v řece Odře a je uchováván ve sbírkách Národního muzea v Štětíně. Přívěsek pravděpodobně nebyl poutnickým odznakem, ale plnil ochrannou funkci (Rebkowski 2013, obr. 2:7 a 2:9).

Archeologické nálezy křížků na šlechtických, resp. panovnických sídlech nebo v městském prostředí nejsou náhodné. Dokládá to kamenný kadlub na odlévání křížků z hradu Týřova z 15. století (Durdík 1983, obr. 3). Z Olomouce pochází také již zmiňovaná forma na odlévání jednoduchého kříže bez korpusu Krista, spadající do závěru mladohradištního období (Bláha 1998, 148, obr. 6:2). Další nálezy křížků v popisovaném souboru jsou výrazně mladší. Na jednoduchém jeteľovém křížku z Pekařské ulice v Brně visí schematicky pojatá postava Krista, která je jen minimálně prohnutá (kat. č. 5.3). Figura má pod nohama Adamovu lebku, druhá strana křížku je hladká. Horní část s nápisovou destičkou se nedochovala. Vzhledem k analogiím z jiných tuzemských nálezů, konkrétně ze Šporkovy ulice

Obr. 32: Detail z obrazu portrét střelce, Hieronymus Bosch (kolem 1450–1516) – kopie, 2. polovina 16. století, Museo del Prado, foto: <https://www.wikiart.org/en/hieronymus-bosch/head-of-a-halberdier>, staženo dne 4. 3. 2018.

v Praze, můžeme křížek zařadit do 2. poloviny 18. století (Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009b, kat. č. 104). Z téhož výzkumu pochází horní část závěsku křížku (kat. č. 5.4), který je možno pouze rámcově přiřadit k podobnému novověkému materiálu, a dále zbytek kování nebo medailonku (kat. č. 5.5), jež můžeme na základě charakteristického výzdobného prvku v podobě rokaje datovat do 2. poloviny 18. století.

Světské odznaky se ve středověku vyskytovaly pravděpodobně stejně často jako odznaky s náboženskou tematikou, ale jejich rozlišení a třídění není bohužel tak

konzistentní jako u křížků nebo poutnických suvenýrů. Také určení provenience výroby nebo původu je daleko těžší. Zatímco poutnické svátostky měly do jisté míry ustálenou ikonografii, která se neměnila i po staletí, u profánních přívěsků došlo v tomto směru k posunu. Profánní insignie se ve velké míře inspirovaly lidovou moudrostí, často byly pojaty velmi symbolicky, rozličné kombinace tvarů, postav nebo předmětů obsahovaly prvky magie a pověr (Beuningen – Kodleweij 1993, 240). Velká část těchto odznaků náležela k přátelským a milostným darům (Jones 1993, 99–109), ostatní mohly označovat příslušnost k bratrstvu nebo nějaké jiné komunitě.

A právě do posledně jmenované kategorie přísluší miniaturní zobrazení kuše, které bylo nalezeno při výzkumu v Pekařské ulici v Brně (kat. č. 5.6). Odznak je spojován s nálezem pečetidla měšťana Konráda Ollmanna, bydlícího v nárožním domu v Pekařské/Křížové ulici, což by posunovalo jeho dataci do 2. poloviny 14. století (Brych 2012, 94–95). Zda můžeme tyto dva předměty takto úzce spojit s osobou majitele, zůstává otázkou, nicméně podobný předmět s obdobnou datací uchovával sbírky Muzea hlavního města Prahy. Drobná kuše z archeologického výzkumu na nároží Václavského náměstí a ulice 28. října v Praze je datována do 14. až počátku 15. století. Také ve sbírkách Národního muzea v Praze je uchováván podobný kus ze 14. století. Ten však pochází z nákupu uskutečněného v Paříži, kde byl v polovině 19. století vyloven ze dna Seiny. Luxusní zlatou miniaturní kuši obsahoval i erfurtský poklad z 1. poloviny 14. století (Brych 2012, 94, obr. na str. 95). Také z jiných zahraničních – tentokrát nizozemských – lokalit pocházejí realistické miniatury kuší, datované do 3. čtvrtiny 14. až 1. poloviny 15. století (Beuningen – Kodleweij 1993, obr. 959–961 a 1963–1966). Z bližších zahraničních analogií můžeme uvést polský Gdaňsk (Sawicki 2014, 19). Tyto odznáčky ve tvaru kuše se obvykle interpretují buď jako cena / součást ceny ve střelecké soutěži, nebo jako odznak střeleckého bratrstva (za konzultaci děkuji Janu Biedermanovi z Vojenského historického ústavu, blíže k tématu Sawicki 2014, 20–21).

Dalším pravděpodobně profánním přívěskem je stříbrný plechový kozlík, nalezený také na Pekařské ulici v Brně (kat. č. 5.7). Bohužel zde přímé analogie postrádáme. Jmenovat snad můžeme jen přívěsky ve tvaru zvířat z erfurtského pokladu (Klein 2007, kat. č. 275, obr. na str. 55). Náměty se často opakovaly i na kovových aplikacích. Bronzové kování v podobě běžícího jelena, se dvěma otvory pro uchycení nýty, bylo nalezeno při výzkumu Starého Města v Banské Štiavnici a je datováno do 14. století. S velkou pravděpodobností zdobilo na opasku nebo oděvu výbavu jezdce nebo lovce (Labuda 2000, 7:3). K dokreslení situace na Moravě můžeme ještě zmínit mosazný terčík z Denisovy ulice v Olomouci, který je zdoben na líci dekorativním ryhováním a umělecky ztvárněným písmem. V ose je na obvodu umístěn plastický výčnělek v podobě stylizované zvířecí hlavy s otevřenou tlamou (Hlobil – Perůtka 1999, kat. č. 632).

Z písemných pramenů se dozvídáme o tkanicích na hrdlo „se šmelcem“ (Winter 1893, 538). Nošení přívěsků však nemuselo být omezeno pouze na tkanici, řetízek či náhrdelník kolem krku. Způsob upevnění střeleckých odznaků na oděv zachytil na portrétu střelce Hieronymus Bosch. Postava má zdobně provedenou kuši umístěnou na svrchním šatu v místě pod klíční kostí (obr. 32). Kromě výše uvedeného se luxusní přívěsky s drahokamy nosily přišpendlené na vysoký dámský henin (obr. 42) nebo mužskou kožešinou čapku (Legenda sv. Liberia, 1480, opatství sv. Augustina, Chamonikola 1999, kat. č. 164).

3.7 Poutnické odznaky

Přívěskem mohly být i poutnické odznaky, které se prodávaly nebo byly získávány poutníky při návštěvě posvátných míst. Tyto odznaky byly provrtány, nebo naopak měly připevněnou jehlu tak, aby se daly připnout na poutníkův klobouk nebo oděv, jako důkaz návštěvy poutního místa (Newman 2005, 239). Z písmených pramenů, ať už testamentární povahy nebo mětských soudních protokolů plyne, že nejčastějším poutním místem byl Řím, dále Cáchy, ale například i Sankt Wolfgang, Mariazell, Altötting, Řezno, Santiago da Compostela a další (Slivka 2013, 49). Způsob nošení závisel na typu a formě poutnické památky. Například svatojakubská mušle se typicky umísťovala na pokrývku hlavy nebo na poutnickou brašnu, jak vidíme na iluminaci z Pasionálu abatyše Kunhuty z prvních desetiletí 14. století (Pasionál abatyše Kunhuty, 1312–1321, Národní knihovna České republiky, MS XIV A 17, Urbánková – Stejskal 1975, 15ab). Archeologické doklady svatojakubských muší známe z výzkumu kostela sv. Jakuba v Brně (Zůbek 2013b, obr. 1), z výzkumu v Mostu (Velímský 1998, 445, obr. 2), z kostnice v Lážanech, z planýrky v prostoru císařských koníren v Praze a ze Žatce a Litovle (Hlubek 2014, 36, obr. 2 a 3). Obdobné nálezy jsou známy také z polských lokalit Kolobřeh, Elblag, Těšín, Vratislav a dal. (Rebowski 2013, obr. 3 a 4, Gryc – Wyrwa 2010, obr. 1 a 2, Paner 2013, 50, Sawicki 2015, obr. 22:i,j, Wyrwa 2009 – souhrn nálezů). Můžeme se jen dohadovat, zda zmínka v závěti telčského vrchnostenského písaře Matouše Špetla z roku 1555 o: „(...) znamení od sv. Jakuba (...)“ (Míchalová 2013, 28) představovala svatojakubskou mušli nebo jinou formu poutního odznaku. K přichycení na oděv mohly sloužit i kruhové úchytky, jak je patrné na olověném poutnickém odznaku se sv. Mikulášem, nalezené v Olomouci (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Fraité 2006, obr. na str. 212). Různé způsoby uchycení svátostek na oděvu dobře ilustruje postava z desky Kristus v Emauzích z doby kolem roku 1460 (obr. 33).

Obr. 33: Detail z obrazu Kristus v Emauzích, kolem 1460, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen

Poutnické svátostky byly nejčastěji vyráběny odléváním ze slitin cínu a olova (Velínský 1998, 440). Ve 12. a 13. století měly tyto devocionálie podobu plochých plaketek, od 14. století začínají převažovat prolamované medailony o velikosti cca 40–70 mm (Stará 1990, 140). Unikátní odlévací forma byla nalezena při výzkumu tzv. nového děkanství v Chrudimi. V průběhu pozdního středověku až raného novověku byly její pomocí vyráběny svátostky s náměty Ukřižování (Musil 2013, 2–4). Poutnický odznak se scénou Ukřižování pochází i z Olomouce (Bláha 1998, 152, obr. 11). V Opavě pak byla nalezena svátostka s Pannou Marií a Ježíškem (Kouřil – Wihoda 2003, 101, obr. 14).

Při archeologických výzkumech byly objeveny i poutnické odznaky prokazatelně zahraničního původu. Dokladem je svátostka z Kolína nad Rýnem nalezená v Rybné ulici na Starém Městě pražském (Dragoun 1995, obr. 1) nebo exempláře pocházející z Cách, nalezené v Opavě a na hradě Bečově (Foster – Koenigsmarková 2009). Také na Dolním náměstí v Olomouci byly objeveny tři exempláře s trůnicí Pannou Marií a Ježíškem z Cách, dále odznak s vyobrazením sv. Serváce

z Maastrichtu a další fragmenty pravděpodobně s motivem vystavování roucha Panny Marie opět z Cách (Zatloukal 2014, 245). Naopak ryze českou provenienci má plaketka objevená na pražském Vyšehradu (Nechvátal 2014, obr. 1, 3 a 4).

Velmi zajímavý nález poutního odznaku byl učiněn při budování obchvatu okolo obce Černá Hora u Blanska v místě zaniklé osady v poloze Na cihelně, jejíž trvání je vymezeno 2. třetinou 13. století až poslední čtvrtinou 13. století (Měřínský 1990, 139). Na oboustranné kruhové olovené plaketce se čtyřmi oušky na okrajích (jedno je odlomeno) je vyobrazena postava biskupa s odpovídajícími atributy, tj. mitrou a berlou v levé ruce, oděv překrývá štóla (kat. č. 6.1). Kolem postavy jsou na stranách po dvojicích rozmístěni čtyři orli v heraldickém postavení. Nad hlavou postavy jsou znázorněny blesky a hvězda. Opis je proveden v gotické majuskuli a zní: „+ ·S·STANISLAUS·MARTIR·7 EPS·DE CCOVIA“, po doplnění tedy nápis zní: „Sanctus Stanislaus Martir et Episcopus de Cracovia.“ Na reverzu odznaku je reliéfní trojnásobný soustředný kruhový latinský, značně poškozený nápis, který je opět proveden v gotické majuskuli. V první řadě zní takto: „(?) FRUSTATT·CIS·P·AQ/LAS·CUS“, druhá řada: „TODIT·DE·CELO·RADIAT·CR“ a třetí: „AS·FVIT·REDINTEGT“. Pravděpodobně zněl celý nápis takto: „Ecce frustratim concisus per aquilas cus/toditus et de celo radiatus cr/as fuit redintegratus“ (v překladu: „Hle, na kusy rozdělený, orly ochráněný a z nebe ozářený, zítra bude scelen“). Inskripce nás tak informuje o smrti mučedníka sv. Stanislava, který byl zabit knížetem Boleslavem II. v kostele sv. Michala v Krakově roku 1079. Legenda o svatém Stanislavovi popisuje rozčtvrcení těla biskupa, které hlídali čtyři orlové. Po nalezení všech jeho pozůstatků se tělo zacelilo a mohlo být pochováno (Mischke 1990, 3, Souchopová – Novotný 1975, obr. 90:1–2).

Velmi podobné analogie jsou uchovávány ve sbírkách numismatického oddělení Národního muzea v Praze, které pocházejí ze starožitnický budovaných sbírek Karla Chaury (1869–1945) a Bedřicha Přibila (1876–1940). Obě oboustranné plakety obsahují stejný výjev: tj. postavu biskupa s mitrou a berlou, obklopenou dvojicí orlů. K hlavě biskupa směřuje pětice paprsků vycházejících z půloblouku s osmicípou hvězdou uprostřed. Na jedné straně plakety je opis „+ ·S·STANISLAUS·MARTIR·EPS·DE CRACOVIA“, na rubu se nachází nápis „(1) ECCE FRUSTATIM CONCISUS PER AQUILAS, (2) CUSTODITUS ET DE C(O)ELO RADIATUS CR, (3) AS FUIT REINTEGRATUS“ (Velímský 1998, 444, Mischke 1990, obr. 1–4).

V roce 1994 k těmto předmětům přibyl při výzkumu Pražského předměstí v Hradci Králové další exemplář oboustranné olovené plakety s vyobrazením sv. Stanislava. Jedná se o stejné ikonografické vyobrazení jako u předchozích případů: polopostava biskupa v palliu s mitrou na hlavě drží v ruce berlu a druhou rukou žehná. Biskup je zasazen do architektury tvořené na obvodu hradební zdí s věžemi a cimbuřím, uprostřed pod jeho tělem se pravděpodobně nachází

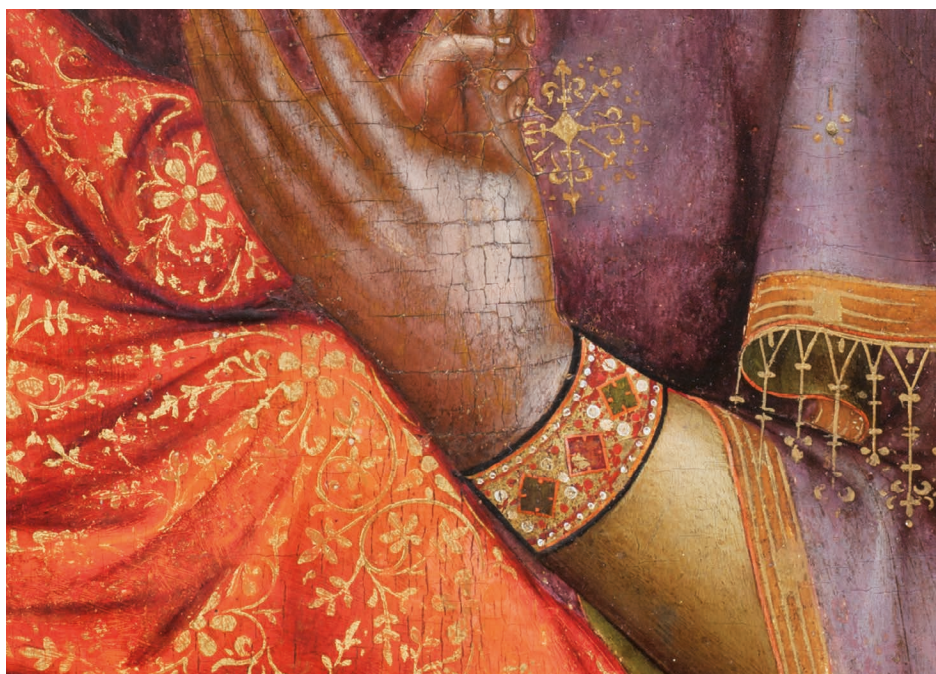
sakrální stavba se třemi stupňovitými kupolemi. Po stranách jsou zobrazeni orli, nad hlavou biskupa vyzařuje z půloblouku osmicípá hvězda paprsky. Nápis na averzu je z části poškozen, dovoluje však přečíst alespoň následující písmena: „ + ·S·STANISLAUS·MARTIR· EPS·.....OVIA·, inskripce na reverzu byla bohužel také poškozena (1) ... FRUSTATI CIS... A LAS, (2) TODIT DE CELO RADIAT CR, (3) AS FUIT REDINTEGT“. Nález je na základě ostatního materiálu v objektu datován do 2. poloviny 13. století. Z Polska známe nálezy těchto plaketek z krakovského Wawelu, slezské Sobótki a z Kujaw (Fraś – Natkaniec-Frasiowa 2003, 448, Paner 2013, 50).

Ikonografický rozbor dokládá, že české a moravské plaketky patří k nejstarším typům vyobrazení (Mischke 1990, 48, Hrubý – Sigl 1996, 11). Je zajímavé, jak rychle došlo po Stanislavově svatořečení roku 1253 k rozšíření jeho kultu po střední Evropě, neboť jen o rok později získal rameno sv. Stanislava český panovník a v roce 1270 vykonal pouť do Krakova uherský král Štěpán. Nálezy z Černé Hory i Hradce Králové, které jsou časově vymezeny rokem 1253, resp. 1254 (svatořečení biskupa, předpokládané zahájení výroby plaketek) a poslední čtvrtinou 13. století (zánikový horizont objektů, ve kterém byly předměty nalezeny), dosvědčují rychlé rozšíření kultu podporovaného přemyslovskými panovníky. A také ukazují na čilé styky s blízkými sousedy českého království (Velínský 1998, 446).

3.8 Náramky

Náramky, které zdobily zápěstí nebo předloktí u mužů i žen, se skládaly z jednoho nebo více kusů pohyblivých částí. Jejich nošení však bylo vzhledem k dobové módě dlouhých rukávů ve středověku a renesanci ojedinelé, což potvrzují jak prameny ikonografické povahy, tak archeologické nálezy (Poláková 2015, 254). Svůj návrat zažívají až v 18. a 19. století (Newman 2005, 46). Ani v popisovaném souboru není zastoupen žádný náramek, a proto zde zmiňme pro úplnost alespoň dva mladohradištní exempláře ze zaniklé vsi Mstěnice. V prvním případě se jedná o hraněný bronzový plíšek se zahnutými konci, jehož povrch je zdoben vbíjenými krátkými rýhami (Nekuda 2000, 267, obr. 324:1). Předmět má délku 14 cm a šířku 1 cm, byl nalezen v kulturní vrstvě na ploše druhé fáze osídlení. Druhý nezdobený bronzový náramek je o jeden centimetr delší s šířkou půl centimetru. Byl nalezen ve výstupní části obj. 46/62. Autor výzkumu uvádí, že by se mohlo jednat o produkt místních kovářů (Nekuda 2000, 269).

Také ve středověkých písemných pramenech se náramek či aurumpant objevuje zřídka. Jednu z mála zmínek najdeme u Pokračovatelů Kosmových, která se vztahuje k líčení neradostných událostí po smrti Přemysla Otakara II. (FRB II, 356).

Obr. 34: Detail z obrazu Madony mostecké, kolem 1350, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

I výtvarného umění nabízí jen málo dokladů vyobrazení náramků. Vzácná ukázka je obraz Madony mostecké z doby kolem poloviny 14. století, kde vidíme náramek zdobený drahými kameny, korálky a perličkami (obr. 34). Nicméně zde je nutno podotknout, že Madona mostecká je řazena do děl ovlivněných ranou Ducciovou tvorbou (Pešina 1977, 131). Je tedy problematické ji spojovat s rozšířeným soudobým módním názorem v Čechách a na Moravě.

V mladších popisech z 15. století se vyskytují tkanice nebo korálky navinuté na šňůrce, které zdobily ruku, nebo se dozvídáme o ovjvení růženců kolem ruky (Winter 1893, 183). Zápisů přibývá od 16. století (Winter 1893, 537), stejně jako dokladů ve výtvarném umění. Můžeme jmenovat opět s Itálií spojený obraz *Mystický sňatek* od Lorenza Lotta, kde se na ruce sv. Kateřiny nachází náramek s pantem na zapínání (*Mystický sňatek*, 1506–1507, Lorenzo Lotto, Alte Pinakothek München, Borghesiová 2005, obr. na str. 57). V soudobé české malbě zdobí náramky ruky Evy a Bohunky z Rožmberka (*Portrét Evy z Rožmberka*, *Mistr pánů z Rožmberka*, 1554, Lobkowiczské sbírky, Pánek 2011, obr. na str. 484 a kat. č. XXV. 3; *Bohunka z Rožmberka*, *Mistr pánů z Rožmberka*, 1554, Lobkowiczské sbírky, Nelahozevs, Lukášová – Hytha – Klapetková 2017, obr. na str.

64). A o století později se náramky již staly běžnou součástí oděvu, což potvrzuje i obraz z roku 1620 (Zázračné zachránění místodržících při defenestraci roku 1618, Zámek v Telči, Horníčková – Šroněk 2010, XV/2).

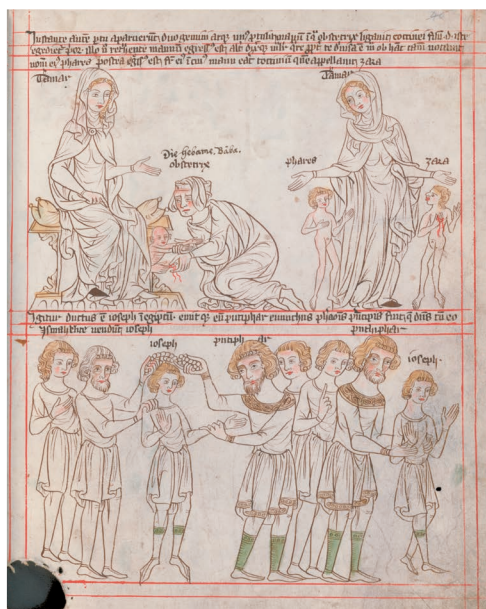
3.9 Spony

Mezi nejčastější spínadla oděvu patřily spony. Můžeme je definovat jako ozdobný prvek, který sloužil k sepnutí oděvu nebo sloužil jako jeho dekorace. Každá spona se skládá ze dvou částí – těla a jehly. Až do poloviny 14. století nosili muži i ženy jednoduchý prostý šat s dlouhým rukávem, který dosahoval až po kotníky a byl přikryt pláštěm. Obé bývalo obvykle sepnuto sponou, nebo plášť přidržovala stužka, šňůrka, agrafa, jeden nebo dva knoflíky, řetízek či háčky (Mason 1973, 232–233, Kybalová, 2001, 99, Petráň 1985, 877).

Spojení tkanicemi vidíme například na soše sv. Václava od Petra Parlře z roku 1373 (Sv. Václav, Petr Parlř, 1373, Svatovítská katedrála Praha, Klein 2007, kat. č. 2, obr. na str. 38). Na přelomu 13. a 14. století se v archeologických kontextech objevují drobné kruhové sponky, které zřejmě spínaly spodní ošacení – volnou košili na hrudi (Ruttkey 1989, 370, 4:1375). Kruhové spony se v tomto období užívaly také k sepnutí pláště, jak dokládá socha tzv. Friedberské mladé dámy z období kolem roku 1250 (Freidberská mladá dáma, kolem 1250, Zander-Seidel – Hess – Kammel 2007, obr. na str. 234) nebo iluminace z o sto let mladší vyobrazení z Velislavovy bible (obr. 35). Trojrozměrný exemplář takové spony byl objeven také v pokladu ve Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 51). Výrazný výskyt spon se projevuje zejména v 2. polovině 14. století, kdy také dochází k jejich většímu tvarovému rozrůznění. Objevují se spony kosočtverečné, mandorlovité, čtyřlísté i pětilaločné (Ruttkey 1983, 396 a obr. 5:18 a 5:19, Gábor 1998, obr. na str. 129).

Jednoduchou kruhovou i kosočtverečnou sponu najedeme na vyobrazení v Klementinském sborníku Tomáše ze Štítného z roku 1376 (Panny slibující čistotu, 1376, Klementinský sborník Tomáše ze Štítného, Praha UK XVII A 6, fol. 44v, Krása 1990, obr. 72) nebo její o trochu zdobnější variantu na nástěnném obraze mladého krále z domu u kostela Panny Marie Na Louži v Praze, který je datovaný již před polovinu 13. století (Obraz mladého krále, před polovinou 13. století, Muzeum hlavního města Prahy, Chadraba 1984, obr. 22). Rozetkou má sepnut plášť sv. Imrich ze střední desky oltáře sv. Štěpána a Imricha z doby po polovině 15. století (Sv. Imrich, po 1450, kostel sv. Štěpána krále, Poprad – Matejovce, Buran 2003, obr. na str. 267).

V polovině 15. století se objevuje dvojice spon na spojení horního pláště (Ruttkey 1989, 369) a několikadílné přezky k sepnutí oděvu – jak spodního šatu, tak

Obr. 35: Detail z iluminace Velislavovy bible, sign. XXIII.C.124, fol. 41r, 2. čtvrtina 14. století, Národní knihovna České republiky, foto: Národní knihovna České republiky.

pláště – vidíme na deskovém obrazu Ecce Homo s donátory z počátku 16. století (Ecce Homo s donátory, 1523, kostel sv. Mořice v Olomouci, Hlobil – Perůtka 1999, kat. č. 358). V pozdní gotice se setkáváme i s drobnými obdélnými sponami pláště (Sv. Helena, přelom 15. a 16. století, Chamonikola 1999, obr. na str. 268). Ve výtvarném umění nacházíme spíše luxusnější agrafy bohatě zdobené drahými kameny, které se znázorňovaly na postavách svatých nebo příslušníků nobility. Příkladem může být Madona vyšebrodská (Madona vyšebrodská, Mistr vyšebrodské madony, kolem 1420, Národní galerie v Praze, Kapustka – Klípa – Koziel – Oszczanowski – Vlnas 2006, kat. č. I.5.10) nebo náhrobky královského páru

Otty I. a jeho manželky Adelheidy v míšeňském dómu. Agrafy na těchto plastických mají čistě dekorativní funkci bez potřeby faktického spojení oděvu (náhrobek královského páru Otty I. a jeho manželky Adelheidy, kolem 1260, míšeňský dóm, Toman 2000, obr. na str. 345). Esteticko-symbolickou úlohu plnily agrafy na biskupských rukavicích, o čemž opět svědčí deskové malby, a to postava biskupa na obraze Madony z Kladska (Madona z Kladska, 1343–1344, Národní galerie Praha, Matějček 1950, obr. 28), sv. Hilarius ztvárněný Mistrem Theodorikem (Sv. Hilarius, Mistr Theodorik, 1365–1367, kaple sv. Kříže Karlštejn, Matějček 1950, obr. 64) a sv. Řehoř od Mistra třeboňského oltáře (Sv. Řehoř, Mistr třeboňského oltáře, okolo roku 1380, Národní galerie Praha, Matějček 1950, obr. 111).

Hranice mezi určením předmětu jako opaskové přezky nebo šatní spony je často velice úzká (blíže k tomuto tématu Egan – Pritchard 2008, 64–65). Ne nadarmo tak Ludmila Kybalová ve své práci o středověkém oblékání tyto pojmy zaměňuje (Kybalová 2001, 200). Přesto soudím, že čtyři předměty ze popisovaného souboru s velkou pravděpodobností sloužily jako šatní spony. První z nich je pozoruhodný exemplář z lokality „Mokrovce“ v Telči (kat. č. 7.1). Kruhová spona se zploštělým rámečkem zeslabeným v místě uchycení pro trn, který se nedochoval, má na povrchu nápis ve formě gotické majuskuly s unciálními prvky, jenž datačně řadí předmět k polovině 14. století. Spona byla vyrobena z cínu. Vnější plocha je jednostranně zdobena z jedné poloviny rostlinným ornamentem a z druhé zrcadlově převrácenými písmeny RNEM /G?/ NEMI, přičemž písmeno G lze interpretovat i jako ornamentální prvek, který nápis rozděluje na dvě části (Měřínský 1991, 75–76). Nápis na sponách se objevují poměrně často, citujeme tedy alespoň nejbližší analogie ze sousedního Slovenska. Spona z Drážovec ze 14. století obsahuje nápis „spes mea in deo ei“, tedy „hle, moje naděje v bohu“. Zlatá spona z Modran z 13. století byla dokonce obohacena motivem spojených rukou a na svém obvodu má nápis + SSUNAMITI + (Slivka 2013, 145, obr. 61).

Druhá spona s kruhovým rámečkem se zeslabením v místě uchycení trnu pochází ze sídliště u Dolních Věstonic na Břeclavsku (kat. č. 7.2). Jedná se o bronzovou kruhovou přezku s rámečkem čočkovitého, na rubu zploštělého průřezu, který je s největší pravděpodobností zdoben rostlinným dekorem. Ačkoli byla získána z výplně slovanské zemnice datované do závěru 9. století až poloviny 10. století, byla její datace na základě nálezu zlomků středověké keramiky posunuta až do vrcholného středověku (Měřínský 1991, 75). Tomu by napovídala i analogická spona s vegetabilní výzdobou nalezená ve Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 53).

Do přelomu 13. a 14. století byl datován fragment kruhové spony se zploštělým rámečkem, na němž je geometrická výzdoba připomínající částečně stylizovaná písmena (kat. č. 7.3). Stejně jako předešlé exempláře byla i ona vyrobena z barevného kovu. Analogii k ní můžeme objevit mezi předměty z pokladu ve Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 54).

Podívejme se ještě na další analogie k nalezeným předmětům. Kruhová bronzová přezka zdobená z lícni strany tauzovaným rostlinným motivem, se zeslabením v jednom místě rámečku, byla nalezena také v Kováčské ulici v Košicích. Tento exemplář pochází z vrstvy s promíchaným vrcholně středověkým až pozdně středověkým materiálem s horní hranicí datování okolo poloviny 15. století. A koresponduje s obdobnými nálezy z Obišoviec, Zalužan a některých maďarských lokalit, kde těžišť období jejich výskytu spadá do 13. až 14. století (Rusnák 2009, 402, obr. 9:1, Polla 1962, obr. 112:11 a 19). Tomuto datování odpovídá i spona s nápisem bez zúžení rámečku z lokality Nitra-Dražovce, nalezená na hřbitově při kostele sv. Michala a datovaná do 14. století (Ruttkey 1997, obr. 4:7). K přezce z Dolních Věstonic můžeme uvést též analogii z Hradiščka u Davle (Měřínský 1991, 76; Richter 1982, 132:7). Třídění tohoto typu spon je publikováno v práci Ingo Heindel (Heindel 1986), nicméně teprve důkladný rozbor nápisu dovolí určit, zda spona z Telče patří k typu 4 (zkratky) nebo 5 (solitérní písmena nebo skupiny písmen s mezerami;).

Sbírky světových muzeí ukazují, že spony s nápisy se zúženým i plným rámečkem šestiúhelníkového nebo srdčitého tvaru byly ve 13. až 14. století velmi populární (Evans 1953, obr. 8, 14 a 18). Podobné brože, ať už s vegetabilním dekorem, nebo nápisy anglického a francouzského původu z doby kolem 1300 až 1450, můžeme obdivovat například ve Victoria and Albert Museum v Londýně (Campbell 2009, obr. 56). Nápisy na těchto sponách byly různorodé od náboženských – například „Ihesus Nazarenus Rex Iudeorum“ (Campbell 2009, obr. 95) – až po ty světské „sans departier“ (volný překlad: všechna má láska je tvá, Campbell 2009, obr. 102). Stejně jako u přátelských prstenů i zde můžeme objevit motivy přátelství. Příkladem může být spona z doby kolem 1300 s nápisem „jesui ci en liu dami“, tj. jsem zde jako přítel (Campbell 2009, obr. 105). Nejčastěji to byly právě nápisy, které prozrazovaly, že se spon užívalo jako dárků z lásky, případně přátelství. Náboženské nápisy se při výkladech mnohdy spojují s ochrannou a magickou funkcí mimo jiné i proto, že zde byly užívány kabalistické formy božího jména (Evans 1953, 46–47). Specifickou skupinu představují tzv. Ave Maria Schnallen (blíže k tématu – Heindel 1986, 65–79). Výroba těchto spon byla pravděpodobně velmi rozšířena, soudě podle nálezu kadlubu z Ashill v Norfolku z doby kolem roku 1300 (Campbell 2009, obr. 7).

Spony se zeslabeným rámečkem a motivem spojených rukou obsahoval i stříbrný poklad z Pritzwalku ukrytý po roce 1392 (Krabath – Lambacher 2006, obr. 5), Münsteru, krátce po 1341 (Prokisch – Kühtreiber 2004, obr. 96) či Meldorfu, ukrytý kolem 1425 (Prokisch – Kühtreiber 2004, 108.1). Spony se zeslabeným rámečkem, bez výzdoby, s nápisem nebo vegetabilním motivem byly ukryty spolu s poklady z německého Teisendorf-Thumburgu z konce 12. století (Prokisch – Kühtreiber 2004, obr. 69), z maďarského Akasztó-Pusztazentimre, z doby kolem roku 1240 či

anglického Hambledenu, kolem roku 1300 (Prokisch– Kühnreiber 2004, obr. 69, 70 a 82). Typ těchto spon je také výrazně zastoupen v pokladu z Fuchsenhofu (Prokisch – Kühnreiber 2004, kat. č. 6–62 a 72–80). Další nálezy datované od 2. poloviny 12. do 2. poloviny 14. století pocházejí z Londýna (Egan – Pritchard 2008, s nápisy kat. č. 1309, 1337, 1339, ostatní viz obr. 160–164).

I když jsou ve většině citovaných prací uvedené exempláře interpretovány jako šatní spony, příklad analogické opaskové přezky z hrobu č. 192 z maďarské lokality Pekáry nutí k obezřetnosti při vyslovování jednoznačných soudů (k přezce Kéryová 2009, 62–63, obr. 44 a 45).

Na závěr ještě uvedme poněkud netradiční sponu vejčitého tvaru se zašpičatělým koncem a dochovaným trnem (kat. č. 7.4). Také zde byl rámeček v místě upnutí trnu ztenčen. Nález vyrobený z barevného kovu pochází z výzkumu bloku 39 v Brně a je datován do 13. až 14. století. Bohužel vzhledem k stavu dochování je těžké odhadnout případnou výzdobu předmětu. Srdcovité tvary přezek, resp. spon byly součástí pokladu ve Fuchsenhofu, zde se na nich objevuje buď prostá rytá výzdoba (Prokisch – Kühnreiber 2004, kat. č. 87–91), nebo je spona opatřena nápisem (Prokisch – Kühnreiber 2004, kat. č. 92).

3.10 Spínadla

Kromě háčků a oček se k upnutí oděvu, ale i ostruh či popruhů koně používaly další formy spínadel. Zajímavý exemplář představuje spínadlo ve tvaru stylizované květiny, pocházející z ulice Pekařské v Brně, které lze datovat do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 8.1). Podobná spínadla jsou popsána už v saských nálezech z Anglie z 10. a 11. století (Bailey 2004, fig. 11.7). Porovnáme-li však brněnský exemplář s objevy z kostela sv. Václava v Opavě, zůstaneme spíše u novověkého datování (Šikulová 1970, tab. 65:7). Jednoduché, obdélné spínadlo s otvorem pro uchycení ve středu pochází také ze zaniklé vsi Staré Hory u Jihlavy. Bylo vyrobeno z barevného kovu a můžeme je zařadit do 13. století (kat. č. 8.2). Ze stejné lokality se dochovalo i další, tentokrát trojúhelníkové spínadlo se zbytky ryté výzdoby a dvěma otvory pro nýty (kat. č. 8.3). Tento bohužel torzovitě dochovaný kus má analogii v pokladu z Greifengahenu (Gryfinu) v Polsku datovaného do 2. poloviny 13. století (Prokisch – Kühnreiber 2004, obr. 76). Mezi analogiemi můžeme jmenovat i spínadlo opatřené pravděpodobně háčkem na konci bronzové destičky s plastickým gotickým M, které se našlo v Ducovém a časově je vymezeno přelomem 13. a 14. století až 15. stoletím (Ruttkey 1989, 369, obr. 4:409). Další analogii poskytuje kus ze francouzského Saint Omeru z 2. poloviny 15. století, interpretovaný jako háček z opasku (Fingerlin 1971, kat. č. 464).

Obr. 36: Detail z obrazu Snímání z kříže, Hugo van der Goes (následovník), 15. století, Musée de Cambrai, foto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cambrai_musee_van_der_goes_descente_de_croix.JPG, staženo dne 4. 3. 2018.

Velmi jednoduché železné spínadlo pochází z hradu Skály u Jimramova a jeho datace spadá do 14. až 15. století. Obdélný rámeček je zakončen dlouhým háčkem (kat. č. 8.4), stejně jako podobný kus ze Mstěnic (kat. č. 8.5). Obdobný princip zapínání využívá i měděný exemplář z francouzského hradu Pierrefonds z 1. čtvrtiny 15. století (Fingerlin 1971, kat. č. 443) a vidíme jej i na portrétu z 1. poloviny 18. století, kde byl součástí opasku (Toranová 1976, obr. 63).

Jak již bylo výše uvedeno, variabilita využití těchto spínadel byla velká. Pro ilustraci můžeme uvést drobné spínadlo kruhového tvaru ozdobené květinovým vzorem, které visí na čapce muže na malbě Snímání z kříže od neznámého autora z 15. století (obr. 36). Zapomínat nesmíme ani na háčky, které se používaly k uchycení ostruh (Clark 2004, obr. 106).

3.11 Háčky a očka

Mezi další druhy spínadel oděvu patří nepochybně háčky a k nim příslušející očka. Ve 14. století se nosily dlouhé šaty, nepřestřižené v pase, které se spínaly vpředu nebo častěji vzadu knoflíčky, háčky nebo se šněrovaly tkanicemi, přičemž pro jeden oděv bylo zapotřebí dvanáct párů spínadel (Petraň 1985, 866). Tento počet potvrzují i mladší zápisy, ze kterých se dozvídáme například o odkazu „(...)dvanácti haklic stříbrných k záduší (...)“ (Winter 1893, 117). Písemné prameny uvádějí spínadla či haklice a knoflíky stříbrné, zlacené nebo zlaté: „(...) služebná Kateřina roku 1465 jedúc z Prahy do Hory na jarmark, měla na sukni spínadla stříbrná (...)“ (Winter 1893, 117). K tomuto zápisu nutno podotknout, že se často mohlo jednat o postříbřené kusy nebo kovy stříbro napodobující. Systém háčků a oček se udržel dlouho do novověku, ale již ve středověku se objevují tvarově zajímavé kusy. Uvedme například háček zdobený geometrickou výzdobou, pocházející z lokality Moravany nad Váhom – Ducové, datovaný do 2. poloviny 14. století (Ruttkay 1983, obr. 10), nebo plasticky zdobené háčky na límci dvorního šaška Gonela z 2. poloviny 15. století (obr. 37). V 16. století se s nimi můžeme setkat také na loktuškách nebo šátcích. O století později se ozdobné háčky používaly k zapínání okruží kolem krku (Winter 1893, 380 a 504). Z novověkého hrobu v Turčianském Svatém Martinu pochází řada háčků a oček, které jsou výrazně protáhlé a sloužily jako dekorační prvek, což bylo zdůrazněno i pozlacením měděného materiálu. Jiný soubor háčků byl objeven na hřbitově ve Smolenicích na Slovensku. Zde byly nalezeny dva druhy háčků, které se lišily materiálem a v návaznosti na něj i způsobem použití. Železné háčky, nalezené okolo lebky a pod jednou z koster, pravděpodobně tvořily součást čelenek nebo nějaké další oděvní součásti. Bronzové háčky z tenkého drátku, které byly objeveny na žebrech a v dolní pánevní kosti, naopak sloužily k sepnutí oděvu (asi košile) a byly také součástí opasku. Na těchto opaskových háčcích se ještě nacházely polokruhovitě knoflíky a dotvářely tak dekorativní účinek předmětu (Králiková 2007, obr. 52 a 53).

V popisovaném souboru byly všechny háčky vyrobeny z barevného kovu, přičemž je můžeme rozdělit do tří skupin, které se od sebe odlišují postupem výroby. Všechny skupiny byly vyrobeny ohýbáním drátu, přičemž u první skupiny již nedocházelo k dalšímu opracování. U druhé skupiny je ohnutí navíc roztepáno, v některých případech se až ztrácí původní středová rýha. Třetí skupinu tvoří háčky, jejichž tělo je ozdobně tordováno (kat. č. 9.1 až 9.7). Také u oček můžeme vysledovat tři rozdílné skupiny. V první řadě jsou to jednoduchá očka ve tvaru řeckého písmene omega, vytvořená prostým ohnutím drátu. Dále jsou to očka, která mají tordovaná těla – obtočení může být i několikanásobné (kat. č. 9.8 až 9.12). Poslední skupina, představovaná exemplářem pod kat. č. 9.11, má nejen tordované tělo, ale také zdobně stočené konce do růžic. Nelze jednoznačně říci,

Obr. 37: Dvorní šašek Gonel, Jean Fouquet (kolem 1420–1478/1481), kolem 1440–1445, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

že by se tordované háčky používaly jen k tordovaným očkům a naopak, spíše záleželo na vkusu majitele a estetickém cítění oděvního výrobce. Všechny pojednávané exempláře pocházejí z výzkumu v Pekařské ulici v Brně a jsou rámcově datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století.

Na brněnském svatojakubském hřbitově byla spínadla očko-háček nacházena v nejrůznějších polohách, nejčastěji v oblasti hrudníku, případně krku bez rozdílu pohlaví i věku, včetně malých dětí do 1 roku. Co se týče datování, v případě brněnského svatojakubského kostela je lze spojovat s třetí stavební fází kostela (horizont C), tj. s 15. až 18. stoletím (Zůbek 2013a, 79 a 108). Široce jsou datovány také očka a háčky z výzkumu v Höxteru, a to od poloviny 12. až přelomu 18. a 19. století (Krabath 2001, tab. 10). Tordovaný háček byl nalezen také v novověkém hrobě dítěte na hřbitově sv. Salvátora ve Vratislavi (Sawicki 2015, 90, obr. 12:b).

3.12 Návlečky

Ke spojení a upevnění různých částí oděvu se ve středověku i novověku velmi často používaly tkaničky. Na portrétu muže od Diericka Boutse sloužily k upínání pláště na krku (Portrét muže Jana van Einckele (?), Dieric Bouts, 1462, National Gallery London, Michiels 2007, obr. na str. 200), stejně jako na autoportrétu Albrechta Dürera (Autoportrét, Albrecht Dürer, 1498, Museo Nacional del Prado Madrid, Wolf 2010, předsádka). Ve středověku byly tkanice, šňůrky či drobné řemeny nejčastěji užívány pro přivazování kalhotových límců ke kabátům a vestám. Sloužily také ke svazování nebo přivazování rukávů, nohavic nebo šňěrování svrchních dílů oděvů. Zajímavostí jsou ikonografické doklady použití tkaniček na turnajové helmě (obr. 38) nebo tkaniček od bot (obr. 39). Jak vidíme na ilustracích, konce tkaniček byly zpevnovány tenkými trubičkami z barevných kovů, aby bylo usnadněno jejich provlékání a nedocházelo k třepení látky. Jako tyto tzv. návlečky sloužily pravděpodobně také podlouhlé duté trubičky vytvořené ze stočeného plechu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 10.1 až 10.5, Antonín Malaníková – Procházka 2013, 342). Analogické soubory z pozdního středověku a novověku, vyrobené z barevných kovů nebo postříbřené, byly nalezeny také v Praze (Cymbalak – Svatošová 2015, 3–11, zde odkazy na četné analogie). V londýnských kontextech se vyskytují už od poloviny 13. století, přičemž exempláře z pozdního 14. a časného 15. století měly na širším konci díрку pro nýt (Egan – Pritchard 2008, 281–282). To koresponduje s dvěma užívanými způsoby výroby, kdy v prvním případě probíhala aplikace stočením a následným sklepnutím předem připraveného plíšku ve tvaru protáhlého lichoběžníku kolem jejich konce. V druhém případě se nadto v horní části proděravěla návlečka hřebíkem nebo průbojníkem a spojila se s podkladem nýtem (Cymbalak – Svatošová 2015, 3–7, Egan – Pritchard 2008, obr. na str. 183). Tato úprava je zřetelná i na některých kusech z Pekařské.

Na druhé straně je nutné zmínit, že podobné krátké trubičky ze stočeného plechu mohly najít své uplatnění také ve složitých konstrukcích náhrdelníků, což přesvědčivě dokládá portrét mladé ženy od Petra Christuse (obr. 40) a také náhrdelníky dam z epitafu syna Jana Jetřicha ze Žerotína a Barbory z Biberštejna (Epitaf syna Jana Jetřicha ze Žerotína a Barbory z Biberštejna, středoevropský malíř, po 1570, NPÚ, státní zámek Opočno, Horníčková – Šroněk 2010, kat. č. IX/4). Charakter nálezů z Pekařské však svědčí spíše pro využití trubiček na tkanicích, čemuž napovídá i jejich délka kolem 4 cm (srov. Cymbalak – Svatošová 2015, 7).

Obr. 38: Studie tří turnajových helem, Albrecht Dürer (1471–1528), kolem 1498, Musée du Louvre Paris, foto: © RMN – Grand Palais (Musée du Louvre), Michèle Bellot.

Obr. 39: Detail středního křídla s motivem Klanění tří králů, křídlový oltář, Frankfurtský mistr (?), kolem roku 1512, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

3.13 Špendlíky a jehlice

V oděvní kultuře středověku a raného novověku hrály důležitou praktickou i estetickou roli špendlíky a jehlice, které se užívaly k připevnění šatu nebo jeho částí, oděvních součástek či dalších předmětů (Newman 2005, 239). Způsob výroby hlaviček špendlíků se vyvíjel u špendlíkářské profese postupně od prostého přehnutí drátu těsně u jeho konce přes pýchování tupého konce špendlíku až k přitloukání drobných spirálek na tupé konce špendlíku pomocí jednoduchého přitloukacího stroje. Základní rozdíl spočívá v tom, že pýchovaná hlavička je na povrchu hladká, kdežto na přitloukané hlavičce je většinou vidět výrazná rýha uprostřed hlavičky nebo jí prochází napříč. Rýha je přímým důsledkem výrobního postupu, při němž se nejprve tenký drátek namotal na speciálním kolovratu do tvaru spirály o průměru odpovídajícím průměru vyráběného špendlíku. Následně se tato spirálka přesekla (případně přebrousila) na samostatná očka. Tato očka se zpravidla po dvojicích navlékla na tupý konec polotovaru špendlíku a vložila mezi razidla přitloukacího stroje. Stroj měl v obou razidlech polokruhové jamky, které následně zformovaly drátěná očka do kruhového tvaru (Omelka – Řebounová – Šlancarová 2011, 532 – zde k technologickým postupům výroby podrobněji). I přes možnou diferenciaci výrobního postupu nemůžeme prozatím jednoznačně určit jejich chronologickou posloupnost, neboť se v dostupném

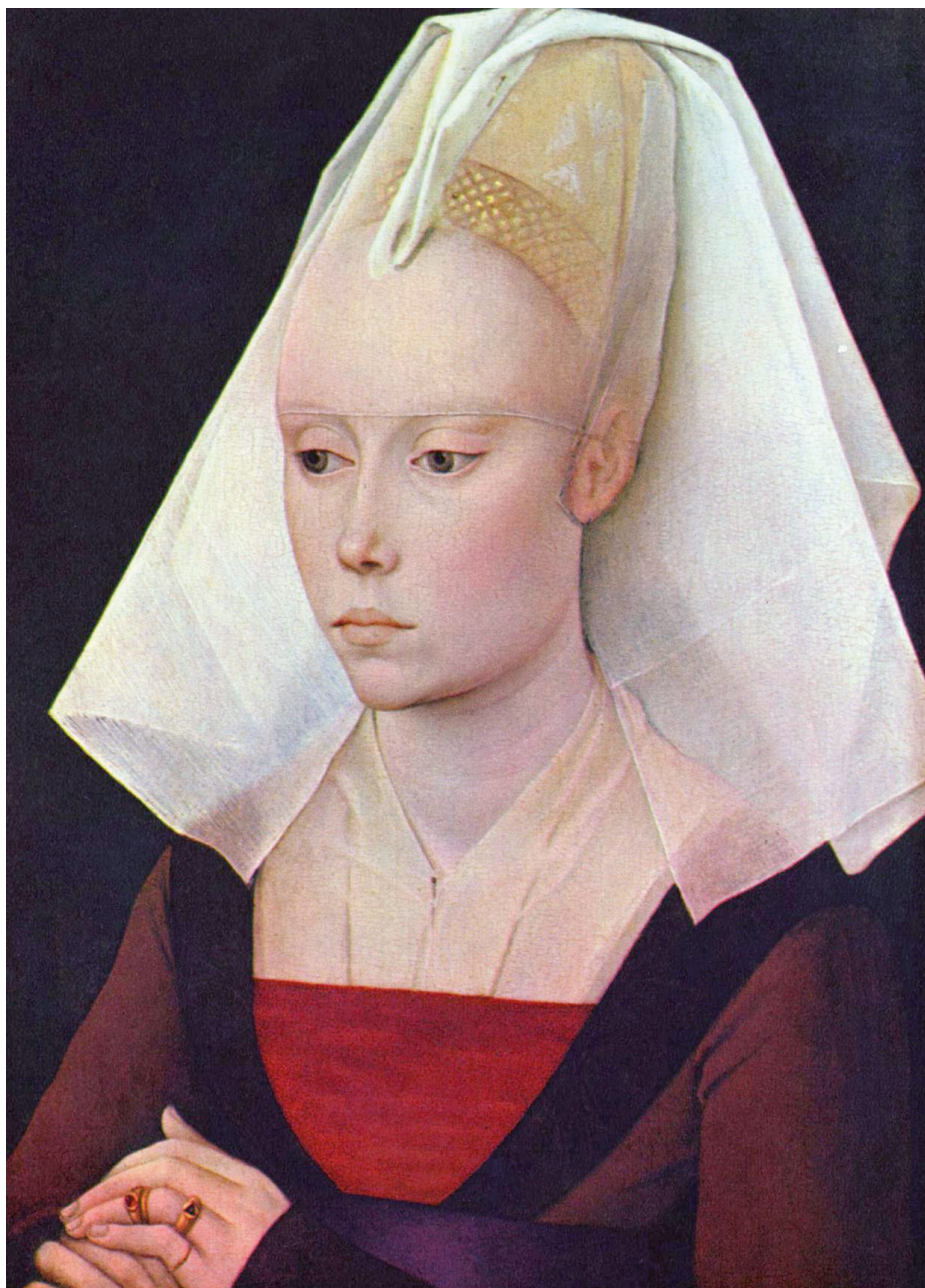

Obr. 40: Detail z portrétu mladé dámy, Petrus Christus (1410–1475), po 1446, Gemäldegalerie, Staatliche Museen zu Berlin, foto: <https://www.wikiart.org/en/petrus-christus/portrait-of-a-young-girl>, staženo dne 4. 3. 2018.

českém archeologickém materiálu objevují jednotlivé typy synchronně vedle sebe. Můžeme tak pouze konstatovat, že se s nimi setkáváme ve větší míře na hranici vrcholného středověku a raného novověku. Naproti tomu v Londýně zachycují zřetelný nárůst špendlíků/jehlic v nálezech 14. století a mladších, kdy dochází i k proměně výrobních metod, a tím i tvaru špendlíků, které se zjemňují a zmenšují (Egan – Pritchard 2008, 297).

V popisovaném souboru máme zástupce jak špendlíků s pěchovanou hlavičkou, tak špendlíků s přitloukanou hlavičkou, a to z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 11.1 až 11.13). Výrobním materiálem u obou typů byly slitiny barevných kovů, nejčastěji ve formě mosazi, přičemž katalogová čísla 11.9 a 11.10 mají pravděpodobně postříbřenou hlavičku. Tuto hypotézu by bylo vhodné ověřit materiálovým rozbořem, neboť zdání stříbrného šperku se mohlo dosáhnout také pomocí potažení cínem (Egan – Pritchard 2008, 299, Ottenwelter – Leroux – Děd 2008, 68). Špendlíky s přitloukanou hlavičkou z barevného kovu z konce 16. století byly nalezeny i při výzkumu bloku č. 31 v Brně (kat. č. 11.14). U dalších dvou novověkých exemplářů z Pekařské ulice (kat. č. 11.15 a 11.16) je těžké rozhodnout, zda se jedná o špendlíky nebo jehlice. Velmi pravděpodobně ale oba předměty plnily funkci spínadla. Tu zastávala patrně i dlouhá jehlice ze zaniklé vsi Bystřec, datovaná do 13. až 15. století (kat. č. 11.17). Po-

Obr. 41: Portrét mladé dámy, Rogier van der Weyden (1399/1400–1464), kolem 1465, National Gallery London, foto: The Yorck Project (2002) 10.000 Meisterwerke der Malerei. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rogier_van_der_Weyden_028.jpg.

Obr. 42: Portrét Marie Burgundské (1457–1482), Michael Pacher (1435–1498), kolem 1489, Sammlung Heinz Kisters, Privatsammlung in Kreuzlingen, foto: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maria_van_Bourgondi%C3%AB_\(Michael_Pacher_attr.\)c.1490.JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maria_van_Bourgondi%C3%AB_(Michael_Pacher_attr.)c.1490.JPG), staženo dne 4. 3. 2018.

dobnou jehlici s kulovitou hlavicí známe z Höxteru, kde je určena jako pozdně středověká až raně novověká záležitost (Krabath 2001, kat. č. XXI.294). Silně zkorodovanou jehlici z hrobu 850 na brněnské Rašínově ulici máme sice datačně vymezenou rokem 1265 až přelomem 13. a 14. století, ale vzhledem k stavu dochování ji nelze bezpečně určit ani popsat (kat. č. 11.18). Shrňme, že zde popsané špendlíky pocházejí převážně z rozhraní středověku a novověku a je obtížně rozhodnout o jejich přesném časovém zařazení pouze na základě typologických kritérií. Stejný problém se objevil i u špendlíků s hlavičkou z točeného drátu i s jednolitou hlavičkou z Londýna, které se vyskytují současně a ve stejném počtu (Egan – Pritchard 2008, 299).

Výroba špendlíků, nebo spíše jehlic z drahých kovů byla v působnosti zlatníků, případně stříbrníků i jehlářů (*nadler* nebo *arcufex*). V Brně je mezi lety 1343 až 1365 zachyceno šest jehlářů (Mendl 1935, 395), ale písemné prameny o jehlicích a špendlicích většinou mlčí, neboť se zjevně nejednalo o zboží velké hodnoty, a tudíž nestálo za to je zaznamenávat. Výjimku představuje náklad 83 000 jehlic na dvou benátských galériách kotvících v Anglii roku 1440 nebo svatební závoj princezny Johany Anglické (1335–1348) z roku 1348, na který bylo použito na

Obr. 43: Portrét Anny Schmindlové, Hans Maler, 1524, Národní památkový ústav, Územní památková správa v Kroměříži, Státní hrad Šternberk, foto: NPÚ, Územní památková správa v Kroměříži, Státní hrad Šternberk.

12 000 špendlíků. Z anglických oděvních účtů 14. století je zřejmé, že se špendlíky užívaly k upevnění závojų a roušek. Předpokládá se, že špendlíky byly tímto způsobem využívány už v pozdním 12. a 13. století, ale zatím pro toto tvrzení chybějí přesvědčivé důkazy (Egan – Pritchard 2008, 297).

Na mnoha obrazech z 15. století vidíme sešpendlené záhyby plátěných pokrývek hlavy a připevnění průhledných závojų k vlasům nebo kolem ramen v přední části. Detailní pohled na dívky na obraze Klanění tří králů od Stefana Lochnera z poloviny 15. století ukazuje užití špendlíku jako ozdobného prvku na oděvu i jako ozdoby vlasů (triptych Klanění tří králů, Stefan Lochner, kolem 1440, katedrála Kolín nad Rýnem, Egan – Pritchard 2008, obr. 198). Své místo zde našly i rozměrnější jehlice, které známe také z českých novověkých písemných pramenů, kde jsou zmiňovány jako „jehla k čepení“ (k roku 1590 je uvádí Winter 1893, 379). Roušky v tomto období mají velmi umně naskládané záhyby, jsou zpravidla vyztužené, upravené na spodní čepce nebo drátěnou konstrukci, z pevného nebo jemného transparentního plátna a připevněny špendlíky (Kybalová 2001, 219). Doklad velmi složitého zavnutí spínaného špendlíky poskytuje obraz Snímání z kříže (Snímání z kříže, kolem 1435–1440, Museo del Prado Madrid, Kemperdick 2007, obr. 9).

Obr. 44: Detail z oltářního triptychu rodiny Braque, Rogier van der Weyden (1399/1400–1464), kolem 1450–1452, Musée du Louvre, foto: Web Gallery of Art (WGA), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Weyden_Braque_Family_Triptych.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Na portrétu mladé dámy z vyšší společnosti je použit špendlík k přichycení proslulého flanderského škrobového závoje k přepychové pokrývce hlavy a také k sepnutí průhledného límečku na hrudi (obr. 41). Podobně je špendlík využit k připevnění závoje k šatům na obraze Petra Christuse (Portrét mladé dámy, Petrus Christus, po 1446, Staatliche Museen zu Berlin, Michiels 2007, obr. na str. 28). Na portrétu Marie Burgundské připevňuje špendlík šperk k vysokému heninu, který byl charakteristický pro šlechtické oděvy na burgundském dvoře (obr. 42). Naopak další obrázek zachycuje relativně jednoduchou pokrývku hlavy měšťanky Anny Schmidlové, která byla ve 20. letech 16. století typická pro vdané ženy v jižním Německu (obr. 43). Tato pokrývka hlavy zv. Bündlein je charakteristická pruhem látky pod bradou a také viditelným sešpendlením zavinutí. Na dalším obraze vidíme na rameni Máří Magdalény sepnutý rukáv (obr. 44). V barokním obrazovém materiálu se se zobrazením špendlíků kvůli proměňám módního stylu tak často nesetkáváme. Přesto se, jak plyne z písemných a archeologických materiálů, nadále využívaly pro spínání oděvů a různorodých pokrývek

hlavy, včetně barokních pohřebních oděvů a čepců, což jsou právě jejich nejčastější nálezy (k tomu blíže Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009a). Špendlíky našly své využití na plachetkách venkovských žen, ale také na přeživším heninu typu struz (něm. Stürze), který se ještě k roku 1935 uvádí jako smuteční čepce (Kybalová 2001, 217).

3.14 Knoflíky

V dnešní době je knoflík nepochybně nejrozšířenějším spínadlem oděvu. I když se knoflíky objevují již v antice, v Evropě dosáhly většího rozšíření až ve 13. století. K jejich masovému užívání došlo až o století později a od přelomu 16. a 17. století se knoflíky staly exkluzivním módním doplňkem, který byl zdoben výraznými motivy nebo doplňován drahými materiály. Knoflíky se vyráběly z různorodých surovin: od textilních knoflíků přes dřevěné, kostěné, kovové, z drahých kamenů a minerálů, porcelánu, mušlí nebo perleti. S nástupem průmyslové revoluce se knoflíky začaly vyrábět v manufakturách, což mělo za následek jejich rozsáhlou produkci (Newman 2005, 52–53). Knoflíky v popisovaném souboru byly vyráběny především ze slitin obecných kovů, u jednoho knoflíku z Pekařské ulice v Brně bylo použito stříbro. V průběhu 17. až 18. století se pro výrobu používalo arsenbronz, což je jistě případ i některých exemplářů z tohoto souboru, pro ověření této hypotézy však chybí přesné materiálové rozborů.

První knoflíky, které můžeme zaregistrovat na sochách v Německu, jsou datovány do 30. let 13. století. Impulzem pro jejich používání se stala nová móda přiléhavých svrchních oděvů, která znamenala rozšíření jednoduchých spínadel u krku a na rukávech. Od poloviny 14. století přichází do obliby řada knoflíků vepředu po celé délce svrchního šatu a také sepnutí na rameni třemi nebo čtyřmi knoflíky (Egan – Pritchard 2008, 272, Bailey 2004, 18). V českých zemích se knoflíky objevují od 14. století díky čilejším obchodním stykům Evropanů s orientálními kulturami. Staly se nejen praktickou pomůckou k sepnutí stále těsnějšího oděvu, ale také jeho dominantní ozdobou. V době jejich největší módy se jimi zdobil oděv od hlavy až k patě (Kybalová 2001, 200). Také některé velmi těsné kukly se spínaly řadou knoflíčků nebo stříbrných spínadel až k očím a rozepínaly se jen při jídle (Petraň 1985, 782). Kolem poloviny 14. století je můžeme zaznamenat i na české deskové malbě (Ukřižování a Zmrtvýchvstání, Mistr vyšebrodského oltáře, kolem 1350, Vyšší Brod, Matějček 1950, obr. 14 a 19). S knoflíky se můžeme setkat také na různých druzích obuvi zejména v 15. století. Jednalo se o nízké střevíce pod kotníky s protaženými špicemi a kotníčkové střevíce (Petraň 1985, 787:I:1 a 787:I:2). Je zajímavé, že ve středověkých hrobech z Ducového, stejně jako z pohřebiště z Krásna knoflíky v nálezovém fondu chybí, na rozdíl od

Obr. 45: Detail z obrazu Snímání z kříže se sv. Otýlíí, sv. Tomášem a donátorem, 1480–1490, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

Maďarska, kde knoflíky v hrobech z 14. a 15. století nejsou zvláštností (Ruttkay 1989, 371). V novověku se opět vrací móda kulovitých knoflíků s výrazným ouškem, které svým tvarem připomínají gombíky, v této souvislosti zmiňme například portrét Alexandra Mornauera z Landshutu, z doby kolem 1464–88 (Portrét Alexander Mornauer of Landshut, kolem 1464–1488, National Gallery London, Campbell 2009, obr. 81).

Knoflíky k sepnutí šatu byly využívány všemi společenskými vrstvami, což pěkně ilustrují kabáty postav z iluminace Bible Jean de Vaudetar a z desky Mše svatá uchovávané v Bayerisches Nationalmuseum v Mnichově (Bible Jean de Vaudetar, 1372, Museum van het Boek, The Hague, Ms. 10 B 23, Walther – Wolf 2005, obr. na str. 223 a Mše svatá, kolem 1480, Bayerisches Nationalmuseum München, kat. Angerer 1995, č. 24.3.a, barevný obr. 9). Také ve scéně Smrt Panny Marie z retáblu v durynském Altenburgu lze spatřit postavu s úzkými rukávy bohatě pošíťými knoflíky (Retábl z Altenbergu, kolem 1330, Städtisches Kunstinstitut und Städtische Galerie, Klein 2007, kat. č. 155, obr. na str. 124) a knoflíčky na límci a manžetách jsou zobrazeny na malbě Narození Krista z doby kolem 1500 (Narození Krista, kolem 1500, Museum der Stadt Regensburg, Angerer 1995, kat. č. 24.8, barevný obr. 22).

Ve většině případů jsou v obrazovém materiálu znázorněny knoflíky kulaté, bez výzdoby. Mnohdy se jednalo o textilní knoflíky s dřevěným nebo kostěným jádrem, potažené látkou ze stejného materiálu, z jakého byl oděv, který zdobily. Přesně takové knoflíky vidíme na detailu obrazu Snímání z kříže z Moravské galerie v Brně (obr. 45). Spíše dekorativní funkci plnily velké hladké knoflíky po obou stranách šatu apoštola Petra (sv. Petr, kolem 1490, hradní kaple Křivoklát, Homolka – Krása – Mencl – Pešina – Petrů 1978, obr. na str. 186). Zato šat sv. Floriána z oltáře sv. Alžběty byl ozdoben podlouhlými knoflíky s plastickým točeným žebrováním (sv. Alžběta se sv. Štefanem a sv. Floriánem, střední tabule oltáře sv. Alžběty, 1493, kostel sv. Jakuba, Levoča, Buran 2003, kat. č. 355). Postava císaře na desce Nalezení sv. Kříže od Mistra rajhradského oltáře má nádherně zdobený brokátový plášť sepnut knoflíky v podobě rolniček (Nalezení a zkoušení sv. Kříže, Mistr rajhradského oltáře, kolem 1450, Moravská galerie v Brně, Hlobil – Perůtka 1999, kat. č. 343). Stejný typ knoflíků spíná plášť na rameni postavy z Buxtchuderského oltáře (Buxtchuderský oltář, Mistr Bertram z Mindenu, kolem 1400, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 4). Portrét Pauluse de Nigro z roku 1518 již ukazuje knoflík s perlovcem na obvodu a s plastickým vzorem na hlavičce (Paulus de Nigro, Adriaan Isenbrant, 1518, Groeningen Museum, Smets 2000, obr. na str. 42). Bohatěji dekorované knoflíky z nákladnějších materiálů se poté objevují na renesančních portrétech a epitafech z 16. století. Patrně zlaté nebo pozlacené knoflíky byly našity na šatech osob z epitafu syna Jana Jetřicha ze Žerotína (Epitaf syna Jana Jetřicha ze Žerotína a Barbory z Biberštejna, středoevropský malíř, po 1570,

Obr. 46: Detail z obrazu Snímání z kříže se sv. Otýlií, sv. Tomášem a donátorem, 1480–1490, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

NPÚ, státní zámek Opočno, Horníčková – Šroněk 2010, kat. č. IX/4). Postava v rorátníku Jana Kantora má jednoduché velké knoflíky s plasticky utvářeným středem (Rorátník Jana Kantora, Jiří Balbín z Vorličné, 1585–1586, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Horníčková – Šroněk 2010, kat. č. XIV/3).

Tvarová různorodost zachycená na sochách i deskové malbě je charakteristická i pro náš soubor. V typologickém třídění nám může pomoci technologie výroby jednotlivých částí knoflíku. Podobně jako jiné předměty se i knoflíky vyráběly technikou odlévání do kadlubů, nebo se skládaly z jednotlivých částí plechů, kdy se dvě koule pájely dohromady (Egan – Pritchard 2008, 272 a 274).

Důležitým charakteristickým znakem byl také způsob upevnění, v našem souboru převládá typ uchycení pomocí ouška, které mohlo být odlévané současně s knoflíkem nebo sekundárně přileťované.

Několik exemplářů malých knoflíků s konvexní hlavičkou pochází z výzkumu v Pekařské ulici v Brně. První je knoflík s kulovitou hlavičkou a současně odlévaným ouškem (kat. č. 12.1). Následuje konvexní hladký knoflík s ouškem připevněným po odlití hlavičky (kat. č. 12.2) a dále knoflík s plastickým lemem na spodní obrubě (kat. č. 12.3), také kat. č. 12.4 má spodní část rozšířenou. Čistě konvexní knoflíky najdeme pod kat. č. 12.5 až 12.7. Podíváme-li se na dostupné analogie, zjistíme, že tvary s masivním odlévaným ouškem se vyskytují již v 15. až 16. století (Read 2005, kat. č. 102, 103, Bailey 2004, obr. 7.5, 7.7), přičemž jemnější ouško z tenkého drátu přichází až se 17. stoletím (Read 2005, kat. č. 304, Bailey 2004, obr. 8.19, 8.20). Doklad užití podobných drobných vypouklých knoflíčků prezentuje postava z desky Snímání z kříže se sv. Otýlíí a sv. Tomášem a donátorem z posledních desetiletí 15. století (obr. 46).

Dalším exemplářem z Pekařské ulice v Brně je velký hladký konvexní knoflík kat. č. 12.8. Podobné knoflíky vyrobené z barevného kovu byly nalezeny při výzkumu Havírny ve Štěpánově nad Svratkou (kat. č. 12.9) a během výzkumu jihlavské radnice (kat. č. 12.10). Jednoduché tvary a absence výzdoby těchto velkých knoflíků bohužel nedovolují bližší časové zařazení. Na základě srovnání tvaru s publikovanými nálezy můžeme pouze konstatovat, že byly s největší pravděpodobností až novověkou záležitostí (Bailey 2004, Read 2005).

V nálezech z hradu Rokštejna je popsán hladký konvexní knoflík ve tvaru kužele. Jedná se o bronzový exemplář datovaný do 15. století, zdobený na spodní části hlavičky dvěma vodorovnými rýhami. Zespodu jsou vidět otvory a zbytek ouška (kat. č. 12.11). Obdobný nezdobený kuželovitý knoflík, datovaný do vrcholného až pozdního středověku, byl nalezen v Cambridgeshire (Read 2005, kat. č. 62), tento tvar hlavičky se znovu opakuje v 18. století (Bailey 2004, obr. na str. 78, 80) a v lidovém umění 1. poloviny 19. století (Bott 1982, obr. 11).

Z výzkumu jihlavské radnice pochází vypouklý knoflík s geometrickou výzdobou (kat. č. 12.12) a silně vypouklý knoflík s horizontálním žebrem z Pekařské ulice v Brně najdeme pod kat. č. 12.13. Oba knoflíky zatím postrádají bližší analogie, brněnský exemplář proto dle nálezových okolností řadíme do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století.

Pěkný vypouklý stříbrný knoflík s plastickým točeným žebrováním a kuličkou na vrcholu hlavičky byl nalezen při výzkumu v Pekařské ulici v Brně (kat. č. 12.14). Analogický exemplář z bronzu s masivním ouškem odlévaným v jednom celku je doložen už pro pozdní 15. až 16. století z Anglie (Bailey 2004, obr. 7.17; Read 2005, kat. č. 97). Zcela unikátně tuto dataci potvrzuje i portrét Felicitas Tucher z roku 1499 od Albrechta Dürera (obr. 47).

Obr. 47: Portrét Felicitas Tucher (1473–1517), Albrecht Dürer (1471–1528), 1499, Gemäldegalerie Alte Meister Kassel, foto: The Yorck Project (2002) 10.000 Meisterwerke der Malerei. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_074.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Knoflíky s plochou hlavičkou známe z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 12.15–12.17) a také z jihlavské radnice, kde byl exemplář opatřen plastickou prohlubní ve středu (kat. č. 12.18). Jiné tři knoflíky s uchycením na ouško pocházejí z výzkumu hradu Skály u Jimramova (kat. č. 12.19–12.21), jejich datace je určena dobou trvání osídlení do 14. až 15. století. Do této skupiny můžeme přiřadit i mírně deformovaný knoflík z hradu Obřany (kat. č. 12.22). Knoflíky s plochými, resp. mírně konvexními hlavičkami jsou známy již z období středověku (Read 2005, kat. č. 24–29). Větší počet exemplářů s úplně rovnou hlavičkou pochází až 15. a 16. století (Read 2005, kat. č. 116–125), tyto kusy byly většinou zdobeny geometrickým nebo rostlinným motivem a tvar hlavičky se udržuje i v následujícím 17. století (Bailey 2004, fig. 8.28 a 8.30).

Z výzkumu na Anenských terasách – Kopečné ulice v Brně pochází plochý knoflík ze slitiny kovů, datovaný do 16. století, s nepřiliš zřetelným dekorem (kat. č. 12.23). V plasticky provedeném kosočtverci je umístěno devět abstraktních květin (?). Tyto typy knoflíků jsou spíše novověkou záležitostí (Read 2005, např. kat. č. 120 a 121). Plochý knoflík s výzdobou několika soustředných kruhů

Obr. 48: Portrét Sibylly von Freyberg, roz. Gossenbrot (1478–1521), Bernhard Striegel (1460–1528), kolem 1513–1515, Alte Pinacothek München, foto: Art Renewal Center, <https://www.sammlung.pinakothek.de/de/bookmark/artwork/A9xleoaMLW>, staženo dne 4. 3. 2018.

(jeden kruh je umístěn ve středu, sedm je umístěno po okrajích) byl objeven ve Zborovicích na Kroměřížsku (kat. č. 12.24). Analogii poskytuje nález ze South Somerset v Anglii, datovaný do 17. století (Read 2005, kat. č. 124).

Z Pekařské ulice v Brně pochází knoflík, který je v anglické literatuře znám pod pojmem „hollow button“ (kat. č. 12.25). Název těchto knoflíků, které mívají často kulovitý tvar a připomínají rolničky nebo gombíky, vzniknul podle charakteristických dírek na plášti potřebných pro unikání plynu při letování polokoulí. Knoflíky byly většinou hladké a k jedné polokouli měly přileťované ouško. Tyto formy knoflíků přežívaly v lidovém prostředí (u nás zejména na valašských a slováckých krojích) až do 19. století. Označovali se jako „bombíky“ a byly buď lité, filigránové nebo tepané. Tvarově převažovaly velké kulovité knoflíky, polokulovité a oválné, v Polsku a zvláště v Maďarsku kuželovité. V literatuře tak bývají označovány také jako „uherské“ nebo „cikánské“ (Hofman 1919, 19–20). Analogii ze 17. a 18. století můžeme najít v Evropě celou řadu (Bailey 2004, obr. na str. 76–79). Z lokality v Košicích Krásně pochází kulovitý knoflík s výstupkem nahoře datovaný do 17. – 18. století (Polla 1986, obr. 143:3) a série drobných kulovitých knoflíků s ouškem byla nalezena v novověkých hrobech v Turčianskom Svätom Martine na Slovensku (Budínský-Krička 1944, tab. XVI:12). Také v Kremnici byly nalezeny kulaté duté kovové knoflíky (Hoššo 1989, 275, obr. 19:5). Zdobené i nezdobené knoflíky s otvory na plášti byly zachyceny i při výzkumu bývalého kostela sv. Jana v Oboře v Praze na Malé Straně nebo tzv. Karlovy huti v Liberci a utvrzují nás ve výše zmiňované dataci (Omelka – Petřík – Prokeš – Řebounová – Šlancarová 2018, v tisku). Oválný bronzový knoflík s dírkou v plášti a připevněným ouškem byl nalezen také v novověkém hřbitově u kostela sv. Hyppolita na poloze Znojmo-Hradiště (Dostál 1968, tab. XVI.15).

Plochý knoflík s vyobrazením koně ve skoku, pod kterým je znázorněna tráva, pochází z výzkumu Havírny ve Štěpánově nad Svatkou (kat. č. 12.26). Motiv byl velmi oblíben v lidovém umění a můžeme jej najít například na knoflicích na ženském kabátě z přelomu 19. a 20. století nebo na novověkých prstenech (Johnová 1972, kat. č. 85 a 87; Omelka – Šlancarová 2007, kat. č. 772a).

Z výzkumu v Pekařské ulici také pochází velmi pěkně zdobený cínový knoflík s ženským portrétem (kat. č. 12.27). Hlava je podána z profilu, s výraznými rysy očí, nosu a brady. Vlasy jsou schovány pod bohatě zdobenou pokrývkou hlavy. Knoflík lemují perlovec, což byl jeden z charakteristických renesančních výzdobných prvků, jenž měl opět svůj předobraz již v antice. Naprosto jedinečnou komparaci a datační pomůcku představují dva portréty dam z přelomu 15. a 16. století. Prvním je portrét Elsbeth z roku 1499 od Albrechta Dürera (Portrét Elsbeth Tucher, Albrecht Dürer, 1499, Staatliche Museum Kassel, Galerie Alte Meister) a ještě přesnější analogii najdeme na portrétu Sibylly von Freyberg od Bernharda Striegela z doby kolem 1513–1515 (obr. 48).

3.15 Rolničky

Rolničky se na našem území objevují již od velkomoravského období, mnohdy tvořily pohřební výbavu mladohradištních hrobů, kde se v převážně ženských a dětských hrobech vyskytovaly zpravidla jako součást náhrdelníku, nášivka oděvu, závěsek opasku či prstenu (Frölich – Chvojka – Michálek 2010, 211). Rolničky se vyráběly buď vykováváním, nebo litím (Kurfürst 2007, 853), přičemž výroba vykováváním a spojováním z polokoulí se nelišila od velkomoravských postupů při výrobě gombíků (k tomu blíže Čáp – Macháček 2011, 64–71). Od pozdního 14. století se technologie výroby změnila a obě poloviny rolniček se odlévaly, nebo docházelo k odlití celé rolničky najednou. Také ouška pro zavěšení se vyráběla dvojím způsobem, a to buď odlitím s horní částí, nebo ponecháním otvoru na prostrčení ouška (Blunt: Crotal Bells; Frölich – Chvojka – Michálek 2010, 211).

Rolničky bývají nejčastěji kulovitěho tvaru, mohou však mít i podobu protáhlých „zvonečků“, příkladem mohou být rolničky na postroji koně v malbě Hanse Memlinga (tzv. Greveradský oltář, Hans Memling, 1491, Sankt-Annen-Museum Lübeck, Michiels 2007, obr. na str. 159). Rolničky jsou v horní části opatřeny ouškem pro zavěšení a na spodní straně mají jednu nebo dvě křížící se šterbiny, jež mohou být ukončeny kruhovými otvory. Tyto otvory neplnily jen estetickou funkci, ale chránily rolničku před prasknutím. Od vrcholného středověku předělovalo střed rolniček horizontální žebro. Dva nebo tři kruhové otvory na horní polovině pláště se objevují až od renesance a sloužily pro lepší přenos zvuku. Horní i dolní polokoule těchto rolniček jsou v některých případech zdobeny (Frölich – Chvojka – Michálek 2010, 205, Polách 2009, 160–161).

I přesto, že velká část rolniček v tomto souboru byla druhotně deformována, můžeme konstatovat, že všechny exempláře byly kulovitěho tvaru. Protože se většinou dochovaly pouze horní části rolniček, je nesnadné rozhodnout, kolik šterbin – zda jednu, nebo dvě křížící se šterbiny – původně měly. Někdy se zachovalo ouško pro zavěšení, které bylo ve všech případech přidáno až po vyrobení rolničky.

Z hradu Rokštejna pochází nepoškozená rolnička, dochovaná v intaktní podobě (kat. č. 13.1). Střed rolničky předěluje horizontální žebro, šterbina ve spodní části je po obou stranách zakončena kruhovým otvorem. Kus je datován do 15. století a podobně jsou vymezeny i další dva fragmenty rolničky z téže lokality (kat. č. 13.2 a 13.3). Vzhledem k přibližně stejné velikosti, stejné hmotnosti a použití shodného materiálu se lze domnívat, že byly vyráběny sériově a pro stejný účel. Další celá rolnička se dvěma otvory a horizontálním žebrem pochází z výzkumu ve Mstěnicích (kat. č. 13.4) a vcelku dochovaná rolnička se dvěma otvory bez horizontálního žebra a se sekundárně připojeným ouškem na zavěšení byla objevena také na lelekovickém hradě (kat. č. 13.5). Obě jsou nálezovými

Obr. 49: Korunování trním, polovina 15. století, Franziskanerkloster Wien, foto převzato s laskavým svolením z: Saliger 1987, obr. 157.

okolnostmi datovány do 14. až 15. století. Podobná rolnička byla nalezena i při výzkumu na náměstí Republiky v Praze (Vyšohlíd 2011, obr. 6:m).

U rolniček hrál důležitou roli nejen tvar, ale i váha. Na hradě Rokštejně byla nalezena i velká, bohužel silně deformovaná rolnička (kat. č. 13.6), která váží téměř dvakrát tolik co předešlé exempláře (5,5 g), podobně jako polovina rolničky objevená při výzkumu zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 13.7). Subtilnější kusy pocházejí z výzkumu v Pekařské ulici v Brně a pohybují se od 0,8 g do 2,8 g (kat. č. 13.8–13.11) a nejmenší rolničkou v souboru je nález ze 13. století z obchvatu hornické vesnice Staré Hory v Jihlavě, který vážil pouze 0,7 g (kat. č. 13.12). Všechny uvedené rolničky byly vyrobeny ze slitin barevných kovů, s výjimkou mstěnického exempláře. K rokštejnské a mstěnické rolničce můžeme uvést analogii z Hradištká u Davle (Richter 1982, obr. 132:19). Obě patří ke Krabathově typu 1, který autor datuje od 10. do přelomu 13. a 14. století (Krabath 2001, obr. 44:2). Dále je můžeme přirovnat k menšímu a lehčímu exempláři z 2. poloviny 13. století, nalezenému v zaniklé vsi Roudná na Plzeňsku (Dudková – Orna – Vařeka 2008, kat. č. 102) a také kusu z hradu Vízmburku (Petráň 1985, barevná obrazová příloha II), s výhradami pak k rolničce z hradu Týřova (Durdík 2010, obr. 8:11 a 12). Rolnička z Konůvek by snad mohla vzdáleně připomínat rolničku z hradu Cvilína (Tymonová 2010, obr. 4:7). Další analogie uvádí Zdeňka Měchurová z Hradištká u Davle, hradu Vízmburka, Mstěnic a Zalužan (Měchurová 1989, 473; Polla 1962, tab. XVI. 6 a 8).

Chronologie uvedených rolniček odpovídá nálezovým okolnostem. Použití horizontálního žebra na rolničkách z Rokštejna a ze Mstěnic je v souladu s vrcholně středověkými formami, i když rokštejnské exempláře pravděpodobně posunují výskyt Krabathova typu 1 v našich zemích až do 15. století

Otázkou zůstává užití těchto rolniček. Zdá se, že ne všechny byly určeny k našití na oděv. Můžeme pouze odhadovat, zda se masivní rolnička z hradu Rokštejna mohla uplatnit na koňském postroji nebo jestli velká a těžká rolnička z Konůvek o odhadované celkové hmotnosti kolem 10 g byla určena pro hospodářské zvíře. Pokud se na problematiku podíváme očima výtvarného umění, lze konstatovat, že s rolničkami jako se součástí oděvu se setkáváme nejpozději od 3. čtvrtiny 14. století a jejich nošení není omezeno jen na pás, ale vidíme je i na límci, na hrudi apod. Pěknou představu si můžeme udělat ze žánrového obrázku na tkaném koberci, který zachycuje pány a dámy z vyšší společnosti při družných hrách. Postavy mají rolničky upevněny řetízkem ke kovovému opasku nebo šerpě omotávající ramena. Jedna z osob má na pásu zavěšeny široké zvonce (Dvorská společnost, 1365–1400, Germanisches Nationalmuseum Norimberk). Obrazová situace koresponduje s písemnými prameny, z nichž se z inventáře Kláry Helmové z roku 1425 dozvídáme, že vlastnila po muži stříbrný pozlacený opasek opatřený zvonci (Winter 1893, 32). I když kolem poloviny 14. století byly v módě kukly ukončené štrápci a rolničkami (Petráň 1985, 782), v dalších obdobích se rolničky z módy vytrácejí. Svou renesanci

Obr. 50: Detail iluminace z Mladoboleslavského graduálu Janíčka Zmílelého z Písku, kolem 1509, Muzeum Mladoboleslava, foto: Muzeum Mladoboleslava.

zažívají znovu kolem roku 1400, kdy jimi bývá pošíť celý oděv: záhyby plášťů, špičky heninu, pásy a rukávy, přičemž jsou součástí oděvní kultury spíše vyšších sociálních vrstev (Kybalová 2001, 201 a 202). Na počátku 15. století se rolničky a zvonce začínají vytrácet ze špiček obuvi (Štýbrová 2009, 68) a od jeho konce zůstaly jen bláznům, psům, loveckým sokolům a turnajovým koním (Winter 1913, 10). Obrazové svědectví o tom podává postava šaška z poloviny 15. století, který má na rukávech a kolem pasu připevněny velké rolničky (obr. 49). Z českého prostředí můžeme uvést postavy šašků z mladoboleslavského graduálu z počátku 16. století (obr. 50) a šašci s rolničkami na hlavách se objevují i na hracích kartách z poloviny

15. století (karty tzv. Höfamterspiel, 1450–1460, Kunsthistorisches Museum Wien, Puhle – Hasse 2006, kat. č. VI. 2). Přesto přinejmenším v Německu zůstaly rolničky připevněné na oděvu v módě u sedláků ještě v 16. století (Winter 1893, 32).

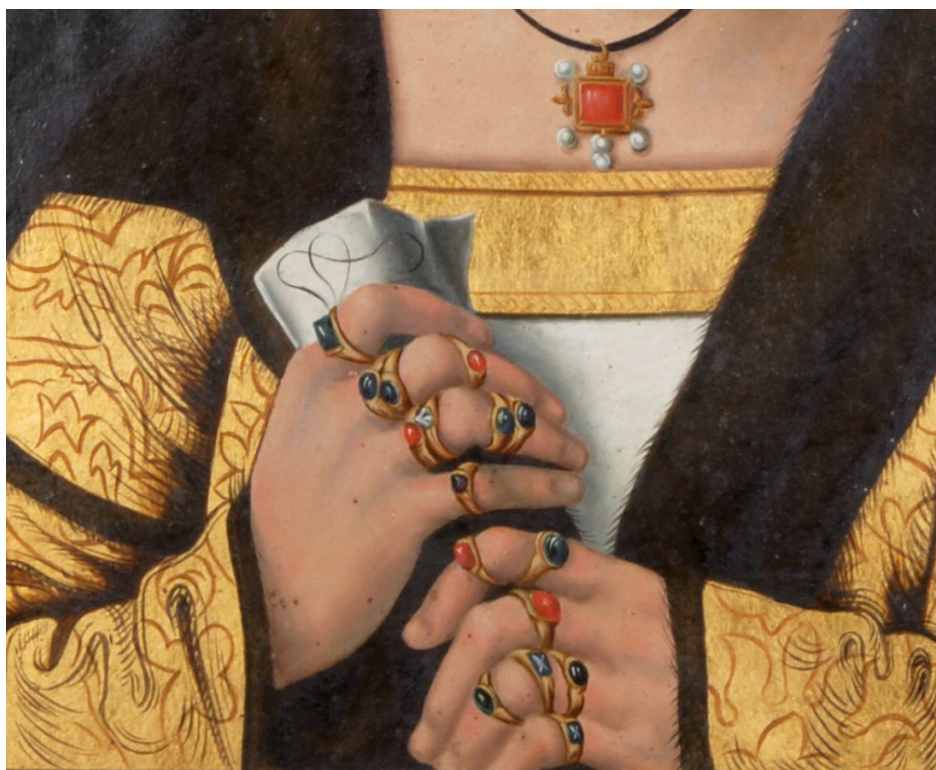
Zajímavostí jsou nařízení městských rad o užití idiofonů na ošacení nevěstek a dalších lidí z okraje společnosti, které se objevují již ve 14. století. Například ve Florencii nebo Mantově musely mít lehké ženy připevněný zvoneček na klobouku a také malomocní museli být označeni nějakým znamením. Buď se jednalo o předepsanou barvu ošacení, nebo museli nosit zvoneček či jiný předmět, který vydával zvuk a upozorňoval na příchod malomocného s dostatečným předstihem (Grünbaumová 2006, 50).

Nicméně rolničky nemusely sloušet jen lidem. Jak již bylo zmíněno, bylo to zejména sokolnictví, kde rolničky měly důležitou funkci při nalezení ztraceného dravce, který byl velmi ceněn pro své lovecké umění. Idiofony se ve středověku také dávaly psům, jak zaznamenává pozůstalost panny Magdaleny z Hradce z roku 1580, v níž se zmiňuje „o oboječku na psíčka se zvonečky stříbrnými“ (Winter 1893, 32). Další velmi časté využití rolniček bylo na koňských postrojích. Koně s postrojem se zavěšenými rolničkami vidíme například na již zmiňované malbě Hanse Memlinga nebo na malbě Ukřižování od Konráda Laiba (Ukřižování, 1449, Konrád Laib, Österreichische Galerie Belveder, Vídeň, Rosenauer 2003, obr. na str. 115).

3.16 Prsteny

Prsten je charakterizován jako kruhová ozdoba určená pro nošení na prstech ruky (Newman 2005, 257). V antice bylo nošení prstenů omezeno pouze na určité sociální vrstvy, což se s příchodem středověku změnilo. Prsteny se staly důležitým znakem stavu a bohatství nositele, jemuž sloužily jako ozdoba, k pečetění listin a dopisů, k vyjádření náboženské horlivosti nebo smutku, na znamení lásky nebo zasnoubení a v neposlední řadě jako amulet. Ve středověku byl prsten také symbolem zasnoubení a svatby. Prsteny osázené drahými kameny byly zároveň používány k odhánění zlých událostí a nemocí. Zlomený prsten znamenal podle lidové víry porušení daných slibů a ztráta prstenu věštila neštěstí. Prsteny, jež symbolizovaly čest, věrnost a oddanost, se často používaly jako erbovní znamení (Šlancarová 2001, 9).

To, jak byly prsteny nošeny, můžeme doložit z listin, dedukovat z vyobrazení na náhrobcích nebo z obrazů, ale i z nálezových situací v hrobech. Biblické texty dokládají nošení prstenu na pravé ruce i na šňůře kolem krku. Řekové a Římané užívali pro nošení prstenu nejprve prostředníček, pak palec a nakonec malíček. Vyhýbali se ale ukazováčku, který platil za neušlechtilý prst (Šlancarová 2001, 22). Archeologické prameny dokládají nošení prstenů na pravé i levé ruce, přičemž se prsteny v hrobech vyskytují i v sekundárních polohách. Například na pohře-

Obr. 51: Detail z portrétu Albrechta Kolowrata-Krakowského (1463–1510), Mistr litoměřického ol-táře, 1506, Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze, Státní zámek Březnice, foto: Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze, Státní zámek Březnice.

bišti u zaniklé vsi Narvice byl prsten nalezen u pravého lýtka a prsten z Koválova ležel u hlavy pohřbené ženy (Unger 1980, 51–52). Zdá se, že pravidlo, které by stanovovalo, na kterém prstu se mají prsteny nosit, v našem prostředí neexistovalo (Šlancarová 2003, 12, Kušnierová 2009, 111).

Z příkladů výtvarného umění můžeme uvést nošení prstenu na palci (Tommaso di Folco Portinari, Hans Memling, 1470, The Metropolitan Museum of Art New York, Michiels 2007, obr. na str. 24) nebo na malíčku (Dva donátoři, Hans Memling, kolem 1475–1480, Museul National Brukenthal Sibiu, Michiels 2007, obr. na str. 26). Také olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy k roku 1430 ukazuje nošení prstenu na palci a dalším prstu (Od Velké Moravy 1999, 130). V renesanci bylo běžné u dam i pánů nošení množství barevných prstenů na každém prstu nebo kloubech. Na portrétu Albrechta z Kolovrat z roku 1506 vidíme na jeho ruce celkem 16 prstenů navlečených na všech prstech obou rukou, vyjma palců, které nejsou na malbě zobrazeny (obr. 51). Také kardinál Albrecht II. z Brandenburku

Obr. 52: Detail z obrazu Křest sv. Augustina, kolem 1480, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

má na prstech dvacítku bohatě zdobených zlatých prstenů s drahými kameny, nicméně neozdobeny zůstávají oba prostředníčky (palce opět na malbě ukázány nejsou, Portrét kardinála Albrechta I. z Brandenburku, 1543, Lucas Cranach st., Kern 1999, obr. 3). Portrét markraběte Kryštofa I. Bádenského z roku 1515 zase názorně ukazuje připevnění zlatých prstenů s drahým kamenem na módní pokrývku hlavy (Markrabě Christoph I. von Baden, Hans Baldung zvaný Grien, 1515, Alte Pinakothek München, Schawe 2006, 2 obr. na str. 80). Vlastnictví velkého množství prstenů přecházelo i do měšťanské sféry: „(...) prsteny věšeli též chlubně na páteři (růžence) vedle tolarů, stříbrných grošů a jiných cetek; na jednom páteři korálovém, skůro 3 loket dělí, viselo prstenů deset (...)“ (Leminger 1926, 2).

Dále se prsteny nosily na rukavicích, pod rukavicemi, nebo byly rukavice roztrženy tak, aby byl prsten vidět. Biskupské prsteny jako insignie úřadu se navlékaly na rukavice, jak dokládá obraz Křest sv. Augustina (obr. 52) nebo Mše sv. Řehoře z 15. století (Mše sv. Řehoře, 1480, Moravská galerie v Brně, Chamonikola 1999, kat. č. 182). Jednoduché kroužky, které připomínají prsteny, mohly být také součástí modlitebních šňůr (Evans 1953, obr. 38).

Pokud přejdeme k charakteristice sledovaného souboru, můžeme na základě výrobních postupů vydělit několik kategorií prstenů: prsteny s tyčinkovou obroučkou, prsteny s páskovou obroučkou, prsteny s drátěnou obroučkou a prsteny odlévané. Toto rozdělení vychází z technologie zpracování, kdy prsteny s tyčinkovou obroučkou byly vytvořeny ohnutím kovové tyčinky. Válcování kovové tyčinky na požadovanou sílu plechu a její následné zpracování do tvaru prstenu odpovídá druhé kategorii. Naopak vytažením tenkého drátu z tyčinky kovu se vytvořila základní surovina pro výrobu prstenů třetí kategorie. Nejčastější byla stejně jako u dalších šperků metoda odlévání do různých forem a kadlubů. U odlévaných prstenů se tak setkáváme s největší variabilitou průřezů obrouček. Složitější kusy se vyráběly pomocí kombinace těchto technik.

Pokud se nejedná o prostou formu jednoduchého hladkého prstenu, objevuje se u všech jmenovaných kategorií obrouček v přední části prstenu výzdoba, a to v několika formách. Nejčastěji má prsten různě zdobený štítek, který byl vytvořen buď přímo při odlévání, nebo byl k prstenu dodatečně přiletován. Do tzv. očka se zasazovaly drahé kameny nebo sklo, u středověkých exemplářů se zasazení provádělo nejvíce zasazením „do jamky“ nebo později do krapen. Poslední formou je veškerá plastická a reliéfní výzdoba například ve tvaru stisknutých rukou, pomněnek, srdíček apod.

Části prstenu, bezprostředně přiléhající k výše zmíněným ozdobným formám, jsou zde nazývány ramena. Obroučka, štítek, očko i ramena prstenu poskytovaly místo pro další druhy výzdoby: ryté, plastické nebo byla použita technika puncování. U prstenů nebo jejich částí odlévaných do formy je výzdoba zhotovena najednou, a proto nedocházelo většinou k pozdějšímu gravírování nebo přiletování aplikací. Prsten se již jen smírkoval od případných nerovností do požadovaného tvaru, případně se leštil.

Prosté uzavřené kroužky vyrobené z kovových tyčinek patří k základnímu typu prstenů, který byl oblíben ve všech staletích a kulturách. Známe je již z raného středověku například z pohřebiště v Radomyšli (Nechvátal 1997, obr. 6:2). Oproti mladohradištnímu kruhovému průřezu obroučky mají pozdější prsteny obroučku také půlkruhovou, obloukovou nebo segmentovou. S dvoukónickým průřezem obroučky se setkáváme například na zlatém prstenu z Anglie, datovaném do období kolem roku 1300 (Phillips 1997, 68). Prosté prsteny bez výzdoby pocházejí z výzkumu hradu Skály u Nového Jimramova (kat. č. 14.1 až 14.3). Všechny byly vyrobeny z barevného kovu pravděpodobně technikou odlévání, byť u kat. č. 14.3 zaznamenáváme stopy po dalším opracování, kterým mohla být i reparace kusu. Datace vychází z nálezových okolností a je vymezena 14. až 15. stoletím. I další jednoduchý nezdobený prsten pochází z výzkumu hradu, tentokrát Rokštejna (kat. č. 14.4). Na rozdíl od předešlých exemplářů, které měly průřez obroučky v podstatě rovný, obroučka tohoto prstenu je mírně konkávní. Soudě dle stop

Obr. 54: Portrét muže, Jan Gossaert (1470/80–1536), kolem 1520/1530, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

ny z barevného kovu. Na druhém, větším prstenu vidíme vyrytou geometrickou značku (šipka?/kotva?). I když od počátku 14. století platilo pravidlo, že tavič zlata musí kov opatřovat značkou, není užívání zlatnických značek ve středověku běžnou záležitostí (Businská 1976, 206). Nadto prsten je vyroben z obecného kovu, a proto je zapotřebí hledat jiný výklad významu znaku. Jako možná alternativa se nabízí kupecká značka, kterou často nacházíme na kupeckých a řemeslnických plombách (k tomu blíže například Kowalski 2008) nebo pečetních prstenech. Zamožní obchodníci, kupci a řemeslníci běžně užívali erbovní znamení nejpozději od poloviny 14. století. Často se stávalo, že do jejich znaku pronikaly kupecké značky nebo předměty, které byly charakteristické pro druh vykonávané živnosti (postřihačské nůžky, řeznické nože, různé vyráběné předměty apod.). Tyto pečetní prsteny byly obecně užívány nejméně od 13. století a jejich motivy vycházely hlavně z různých forem číslice „4“ a písmene „V“ (Hindman – Fatone – Laurent di-Mantova – Scarisbrick 2007, 184–186). Vlastníkem takového typu prstenu byl i mladý muž portrétovaný na počátku 16. století (obr. 54). Znak bychom mohli

interpretovat také jako kotvu, která byla již ve starověku považována za příslib opory, bezpečí, pomoci a naděje (Biedermann 2008, 158–159). Význam symbolu ve středověku na krátkou dobu upadá, ale znovu se objevuje zejména ve spojitosti s nadějí – jednou z křesťanských ctností. Její důležitost spočívá v jistotě zázemí a opoře vůči proměnlivému štěstí (Lurker 2005, 233 a 476). Naděje, bezpečí, stálost, věrnost, vytrvalost ve víře, trpělivost, důvěra, pokoj, boží království, spása, záchrana a jistota (Rulíšek 2005, nestr.), to vše se odrazilo v křesťanské symbolice, jejímž východiskem bylo učení sv. Pavla: „(...) Tuto naději máme jako kotvu duše, bezpečnou a pevnou a sahající až dovnitř za oponu (...)“ (Židům 6:18–19). Uvedená symbolika našla své uplatnění již na byzantském prstenu ze 4. století (Scarisbirck 2007, obr. 181). Kotvou byl ozdoben i středověký prsten z hrobu na pohřebišti v Krásně (Krupica 1978, XLV:17). Motiv se objevuje také na tzv. Thebaldově prstenu, který byl oblíben ve vrcholném a pozdním středověku. Připojený magický nápis je odvozen z aramejštiny a měl přivolat vlastníkovi dobrý osud a sloužit také jako ochrana proti různým nemocem (Puhle – Hasse, kat. č. IV:2c). Na základě uvedeného, se můžeme s velkou pravděpodobností domnívat, že vyrytý znak měl bezprostřední vztah ke svému majiteli, ať už ve formě identifikace jeho osoby, nebo příslušnosti k nějaké sociální skupině (kupci, řemeslníci, bratrstvo), či ve významu symbolickém. Poslední prsten, který bychom mohli zařadit do kategorie tyčinkových prstenů, pochází z výzkumu hradu Rokštejna a je datován do poslední čtvrtiny 13. až 1. poloviny 14. století. Olovený prsten byl ozdoben očkem, jehož výplň se bohužel nedochovala (kat. č. 14.7).

Od tyčinkovitých prstenů se dostáváme k prstenům, jejichž obroučka je tvořena tenkým proužkem kovu. Tyto prsteny jsou velmi časté a vyskytují se v různých formách. Bořivoj Nechvátal na základě mladohradištního pohřebiště v Radomyšli vyděluje dva podtypy páskových prstenů, a to ploché a štítkově rozšířené (Nechvátal 1997, 71). Toto dělení můžeme vztáhnout i na vrcholně středověký materiál. K prvnímu podtypu patří prostý páskový uzavřený prsten s profilovanými okraji pocházející z ulice Pekařské, který lze datovat do 15. století (kat. č. 14.8). Také u tohoto typu se setkáváme s jeho předchůdci v dřívějších dobách. Do období 10. až 11. století spadá například nález prstenu se zesílenými okraji z Milavců (Hanuliak 1993, obr. 3). Jiným příkladem z tohoto souboru mohou být dva prsteny s nýtem. První pochází z ženského hrobu v zaniklé vsi Koválov u Žabčic (kat. č. 14.9). Hladký bronzový prsten bez výzdoby je v jedné části obroučky sletován a opatřen nýtem. Takto patrně také vypadal dnes rozložený prsten z výzkumu bloku 31 v ulici Skrytá v Brně (kat. č. 14.10). Jednoduchý prsten s přeloženými konci z bronzového pásku známe z výzkumu Hradce Králové (Richter – Vokolek 1995, tab. 118:10). Spojení prstenů nýtem nacházíme nejčasněji na páskovém prstenu zdobeném dvěma vodorovnými rýhami ze slovinského naleziště Wernere z 9. až 10. století (Dostál 1965, 238, obr. 2:5). Analogie poskytuje i mladohra-

dištní pohřebiště v Radomyšli (Nechvátal 1997, 71) a pohřebiště ve Skalce nad Váhom z 12. až 13. století (Hanuliak – Nešporová 2000, 335, obr. 6:5). Datace obou popisovaných jihomoravských nálezů je však vymezena pouze rámcově na základě stratigrafie do 13. až 15. století u Koválova a pravděpodobně analogicky i v případě Brna.

Druhý podtyp páskových prstenů se štítkem je v souboru zastoupen také několika exempláři. Nejprve zmiňme prsten s nezdobeným štítkem z výzkumu starobrněnského kláštera (kat. č. 14.11). Výzdoba štítku se bohužel nezachovala, stejně jako v případě podobného prstenu ze Skalky nad Váhom (Hanuliak – Nešporová 2000, obr. 6:16). Na základě analogických kusů můžeme předpokládat, že prsten byl přece jen zdoben. Podobná situace platí i pro nepatrný zlomek prstenu (kat. č. 14.12) a pro prsten s páskovou obručí a nezdobeným štítkem (kat. č. 14.13), které pocházejí z výzkumu hrobů u kostela zaniklých Narvic u Pohořelic, datovaných rámcově do 13. až 15. století. Naopak plastickou výzdobu ve tvaru písmene „F“ má na svém štítku stříbrný páskový prsten, který byl objeven na Pekařské ulici v Brně (kat. č. 14.14). Písmeno pravděpodobně odkazuje k majiteli, ale nejedná se o pečetní prsten, jak by se mohlo na první pohled zdát, a to ze dvou důvodů: prvním je křehkost materiálu, ze kterého byl prsten vyroben (tenký plechový štítek spojený s obroučkou malým kouskem kovu by se při tlaku zcela jistě deformoval). Druhým znakem pečetních prstenů je, že vyobrazení nebo písmena na štítku jsou vyryta zrcadlově, aby byl obraz po otištění správně obrácen.

Další páskový prsten, zdobený tentokrát puncovanou výzdobou, byl nalezen při výzkumu na ulici Josefské v Brně (kat. č. 14.15). Prsten datovaný do 13. století má na třech oválných polích opakující se geometrický motiv, který vytváří soustavu křížků. Stejný námět můžeme najít také na prstenu ze Skalky nad Váhom, datovaném do 12. až 13. století (Hanuliak – Nešporová 2000, obr. 6:7). Tato geometrická puncovaná výzdoba páskových prstenů vychází již ze slovanských tradic 9. a 10. století a udržovala se až do 13. století (Ruttikay 1983, 357). To platí i pro fragment podobně zdobeného prstenu ze starobrněnského kláštera (kat. č. 14.16), jehož výzdobné prvky je možno přirovnat k námětům na prstenech nalezených na mladohradištním pohřebišti v Radomyšli u Strakonic (Nechvátal 1997, 77, obr. 7). Puncování se na prstenech vyrábělo pomocí razidel, jak bylo uvedeno v kapitole o technologii výroby.

Mezi páskovými prsteny můžeme najít i exempláře zdobené drahými kameny nebo skly. Příklad takového prstenu s očkem s páskovou obručí z přelomu 13. a 14. století byl nalezen při výzkumu Domu pánů z Lipé (kat. č. 14.17). Dvě sklíčka, která se vzájemně překrývala, byla upevněna do čtvercového lůžka tvořícího štítek prstenu. Páskový prsten se zasazenými červenými sklíčky ve tvaru květu pochází i z výzkumu hradu Rokštejna (kat. č. 14.18), který lze i vzhledem k nálezovým okolnostem vztáhnout až k období novověku.

Jednoduchý, pravděpodobně odlévaný prsten ze zaniklé tvrze ve Mstěnicích, vyrobený z čtyřiceti karátového zlata, má na vnitřní straně obroučky vyryto minuskulní písmeno „k“ (kat. č. 14.19). Datace také v tomto případě vychází z nálezových okolností a rozboru písma a spadá do 14. století (Nekuda 1985, 166). Zlatý prsten byl nalezen také na hradě Skály u Nového Jimramova (kat. č. 14.20). Prsten zdobený očkem se zasazeným černým „kamenem“ (viz mineralogický rozbor v kapitole o materiálu), je vročen dle nálezových okolností do 14. až 15. století a vychází z typu zobrazeného na kresbě rukopisu z opatství St. Albans v Anglii z roku 1257 (Lambert 1998, 56, obr. 44). Dva exempláře tohoto druhu prstenů jsou uloženy ve sbírkách Victoria and Albert Museum v Londýně (Oman 1974, obr. 15:B, 15: C – 13. století).

Na stejné lokalitě byl nalezen i odlévaný prsten s třemi plastickými obroučkami z barevného kovu, datovaný do 14. až 15. století (kat. č. 14.21). Dva tvarově podobné bronzové prstýnky byly publikovány z nálezů hradu Cvilína (Tymonová 2010, obr. 4:9). Dále sem můžeme zařadit jemně vroubkovaný prsten nalezený na Pekařské ulici v Brně (kat. č. 14.22) a také prsten zdobený třemi nestejně velkými uzlíky na obroučce, nalezený u kostela sv. Jakuba v Brně (kat. č. 14.23). Oba posledně jmenované prsteny jsou datovány do 15. století.

Další zástupce odlévaných prstenů představují štítkové prsteny pocházející z výzkumu bývalého kláštera cisterciáček na Starém Brně. Na prvním příkladu vidíme motiv stylizované rozety (kat. č. 14.24). Námět nacházíme již na štítkových prstenech z babického pokladu vročeného do let 1170–1240. Setkáváme se s ním i na prstenu z Martina, který má podle Marty Mácelové věrnou analogii v prstenu nalezeném v hrobě v Dražovicích. Autorka tento typ podle doprovodného materiálu a celkového zhotovení klade do 12. až 13. století (Mácelová 1979, obr. na str. 111, Budinský-Krička 1944, tab. XIII:1). Další analogie je možno dohledat na polských a ukrajinských lokalitách (Prokisch – Kühtreiber 2004, obr. 49).

Ze starobrněnského kláštera pochází stejný typ prstenu, tentokrát s motivem zvířete (kat. č. 14.25). Snad by se mohlo jednat o bájnýho ptáka fénixe, který v křesťanské symbolice představoval Krista a jeho zmrtvýchvstání (Royt – Šedínová 1998, 175). Takový motiv nalezneme i na exempláři z lokality Nedanovce-Krásno, který je vročen do 12. až 13. století (Krupica 1978, 1313:16). Obraz čtyřnohého zvířete je vyryt i do prstenu z pohřebiště ve Skalce nad Váhom – Chochel a předmět je opět datován do 12. až 13. století (Hanuliak – Nešporová 2000, obr. 6:9). Do stejného období patří i prsten s vyobrazením stylizovaného ptáka, nalezený na pohřebišti v Martině (Budinský-Krička 1944, tab. XIII:10). Několik podobných exemplářů bylo součástí pokladu ve Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 10, 11).

Kolem poloviny 12. století se na prstenech objevuje nový prvek elipsovité až kruhovitě rozšířeného štítku, na jehož plošce je umístěn geometrický, rostlinný

nebo zvířecí motiv. Obliba tohoto typu prstenu rychle rostla a dosáhla v daném období téměř dominantní postavení (Hanuliak 1997a, 277). Na pohřebišti v Moravanech nad Váhom – Ducové (okr. Piešťany) se ještě ve 14. století objevují výlučně štítkové prsteny, přičemž se zde opakují i motivy známé z 12. a 13. století. Tento typ prstenu se v horizontu 14. až 15. století nachází i na dalších lokalitách na Slovensku. Na přelomu těchto století však vymizel a místo něj se objevují jen jednoduché páskové prsteny s obvodovým profilováním obroučky (Ruttikay 1989, 373). Podobné štítkové prsteny pocházejí také z pokladu ve Fuchsenhofu s různorodými náměty (Prokisch – Kühnreiber 2004, kat. č. 266–275, 277, 279–281, 283, 286–289, 290, 295, 316–317) nebo dalších slovenských a maďarských lokalit (Poláková 2005, 248–250).

V našem prostředí se zatím zdá, že tyto prsteny byly omezeny hranicí 13. století, přesto můžeme za pokračovatele tohoto typu označit dva prsteny z brněnských výzkumů z 15. století. Jedná se o odlévané prsteny s úzkým štítkem, který byl zdoben různými motivy. První pochází z Pekařské ulice (kat. č. 14.26), druhý od kostela sv. Jakuba (kat. č. 14.27). Na obou štítcích jsou patrné přesněji neurčitelné zbytky ryté výzdoby, v druhém případě by se snad mohlo jednat o schematickou rytinu nějakého zvířete. Dalším příkladem je bronzový prsten pocházející z výzkumu polyfunkčního domu ve Znojmě (kat. č. 14.28). Bohužel ani zde se výzdoba štítku nedochovala. Prsten je datován do 13. až 15. století.

Velmi zajímavé exempláře prstenu pocházejí z výzkumu hradu Rokštejna. První prsten, vyrobený z pozlaceného stříbra, má na štítku ruce, které jsou provedeny velice realisticky: prsty mají naznačeny dokonce i nehty a jedna z rukou drží v prstech přezku (kat. č. 14.29). Obroučka prstenu má formu gotického plátovaného opasku s motivem čtyřlístů nebo ondřejských křížků (Měřínský – Plaček 1989, 30). Na okraji opasku lze spatřit na jedné straně gotické minuskulní písmeno „m“ (písmeno/písmena na druhém rameni nelze spolehlivě identifikovat – snad W?, za konzultaci děkuji Davidu Kalhousovi), jež je svým provedením charakteristické pro dobu 3. třetiny 14. a počátku 15. století. Tuto dataci potvrzuje i v téže vrstvě nalezený pražský groš krále Václava IV. (1378–1419), patřící ke starším ražbám tohoto panovníka. Druhý, podobný prsten (kat. č. 14.30) byl odkryt u jihozápadního vnějšího nároží dolního paláce v prostoru parkánu a je datován haléřem markraběte Jošta (1375–1411) do 1. čtvrtiny 15. století (Měřínský 1985, 59). Tento prsten byl vyroben z bronzu a motiv spojených rukou je zde pouze naznačen v jakési abstrahované zlidovělé formě.

Krásné analogie několika takových tzv. přátelských prstenu (fede ring) v různém provedení nacházíme ve stříbrném pokladu z rakouského Fuchsenhofu. V depotu byly uloženy celé prsteny s motivem stisknutých dlaní a nápisem (Prokisch – Kühnreiber 2004, kat. č. 250, 251, 252, 258, 253). Dále se zde objevuje jeden přátelský prsten bez nápisu, ale s obíhajícím motivem ondřejských

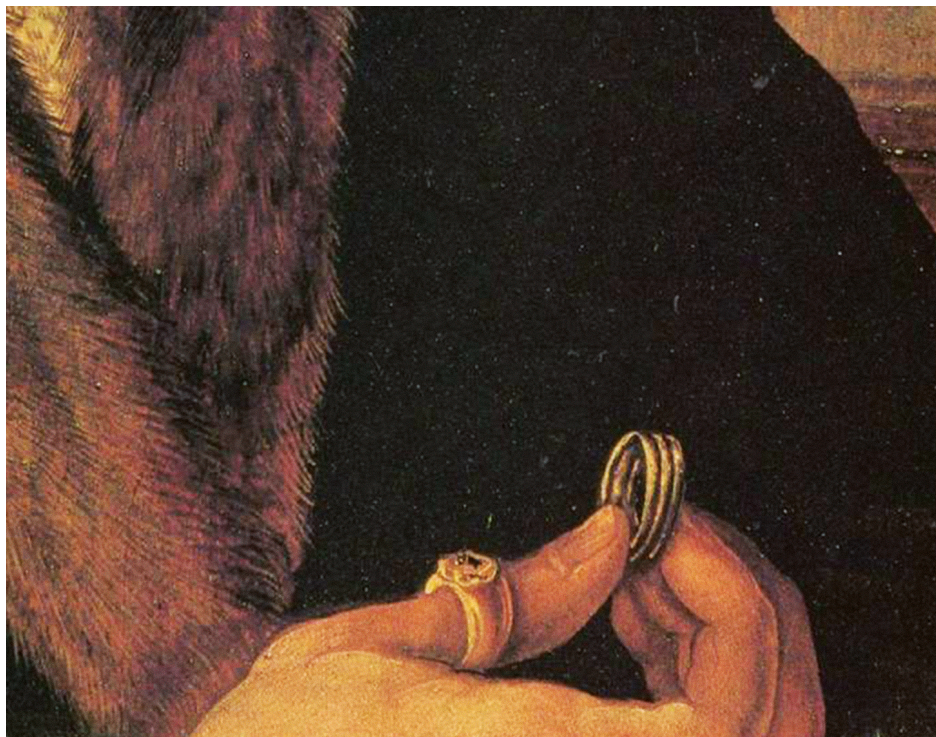
Obr. 55: Detail portrétu muže, Leonhard Beck (1480–1542), 1505, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

křížků (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 249). V pokladu byly nalezeny i dva silně abstrahované přátelské prsteny (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 259 a 260). Depot obsahoval také drobné fragmenty se zobrazením stisknutých rukou (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 256 a 258.1) a deformované exempláře (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 262). Celý poklad je datován do 3. čtvrtiny 13. století. Další příklady najedeme opět v rakouském depotu tentokrát z Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 5, 25, 26). Tento námět byl ovšem oblíben po celá staletí. Příklady z 15. století jsou uloženy ve sbírkách pražských muzeí. Dekorativní prsten se spojenými dlaněmi a postavami Adama a Evy nebo prsten zdobený dvěma páry spojených rukou a nápisem „Maria“, jsou dnes uloženy v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze (Od Velké Moravy 1999, oba obr. na str. 128). V zahraničních sbírkách nacházíme také četné příklady prstenů se stisknutými rukama (Oman 1974, pl. 54 a 55; Prokisch – Kühtreiber 2004, obr. 52). Z archeologických výzkumů raného novověku známe exempláře ze Šporkovy ulice na Malé Straně v Praze nebo z Břeclavi od bývalého kostela

sv. Václava (blíže k analogiím a tématu viz Šlancarová 2010, 448–454). Můžeme zde jmenovat i fragmentárně dochovaný kus z polské Vratislavi (Sawicki 2015, tab. 14:j). Krásný renesanční příklad ze 16. století, se spojenýma rukama a zvýrazněným zápěstím, což je pro toto období typické, vidíme na portrétu Leonharda Becka uloženém v Kunsthistorisches Museum ve Vídni (obr. 55).

Tyčinkové prsteny byly velmi často zdobeny očkem se zasazeným drahým kamenem nebo sklem. Prvním, bohužel velmi špatně zachovaným exemplářem, je prsten s očkem z Kobylí (kat. č. 14.31). Vzhledem k stavu dochování není možné jednoznačně říci nic o výzdobě nebo materiálu očka a stejně tak i dataci, která zůstává pouze rámcová (období středověku nebo raného novověku). Další prsteny s očkem jsou v popisovaném souboru zdobeny – pokud se výzdoba zachovala – sklem. U prstenu ze starobrněnského kláštera výzdobu jehlancového očka neznáme, můžeme pouze konstatovat, že kámen nebo sklo bylo zasazeno technikou ažur, tj. bylo viditelné i zespodu očka (kat. č. 14.32). Předchůdce tohoto typu nacházíme v prstenu z pokladu v německém Bokel, který byl uložen před rokem 1225 (Prokisch – Kühtreiber 2004, obr. 68.2). Na druhém prstenu s vroubkovaným tělem se zachovalo drobné kruhové sklíčko vyrobené z modrého skla (kat. č. 14.33). Modrozelené sklíčko zdobí také prsten ze stejné lokality a je zasazeno v očku ve tvaru nízkého jehlanu (kat. č. 14.34). Jeho analogii představuje prsten ze zaniklé vsi Narvice u Pohořelic (kat. č. 14.35), který je datován do 13. až 15. století. Podobný charakter prstenu byl nalezen i na londýnské lokalitě Billingsgate Lorry Park: jedná se o bronzový prsten z 2. poloviny 12. století odlévaný v jednom kusu, jehož čtvercové očko bylo osazeno oválným sklem ve tvaru kabošonu (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1615).

Ve vysoké jehlancovité koruně prstenu z kostela sv. Jakuba, datovaného do 13. století (kat. č. 14.36) se výplň sice nedochovala, ale představu o tom, jak vypadala, si můžeme udělat podle velmi podobného zlatého prstenu z téže lokality (kat. č. 14.37). Tento druhý prsten, zdobený zeleným sklem zasazeným „v jamku“, však má pokročilejší tvary a hlásí se až k 16. a 17. století. Tyto prsteny, jejichž štítek připomíná architektonickou formu hlavice sloupu nebo konzoly, se vyvíjejí už od poloviny 12. století (Hindman – Fatone – Laurent-di Mantova – Scarisbrick, 2007, 108). Pro středoevropský prostor jsou doloženy kolem poloviny 13. století z Nedanovic-Krásna (Krupica 1978, tab. XXI:168:21) nebo z pokladu ve Fuchsenhofu (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 330 – 3. čtvrtina 13. století). Obliba tohoto typu prstenu přetrvává až do raného novověku, o čemž svědčí i výše uvedený nález od kostela sv. Jakuba v Brně. Jeho složitější a bohatěji zdobenou analogii představuje zlatý prsten se smaragdem ze sbírek Uměleckoprůmyslového muzea v Praze (zlatý prsten se smaragdem, 17. století, Uměleckoprůmyslové muzeum, inv. č. 2739/1888). V malbě se s ním můžeme setkat na portrétu Elizabeth Sydenham z roku 1585 (Portrét Elizabeth Sydenham, Lady Drake, George Gower, kolem 1585, Oman 1974, pl. 1:B).

Obr. 56: Detail z portrétu Hanse Tuchera, Albrecht Dürer (1471–1528), 1499, Staatliche Kunstsammlungen Weimar, foto: The Yorck Project (2002) 10.000 Meisterwerke der Malerei. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Albrecht_D%C3%BCrer_077.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Odlévaný prsten z brněnského náměstí Svobody má očko zformováno do čtyřlístu (kat. č. 14.38). Tento tvar se u nás objevuje na konci 15. století a v nadcházejícím století se vyvinul v charakteristický zdobný renesanční prvek (Mason 1973, 311). Bohatěji provedenou variantu takového prstenu uvádí ve svém článku o prstenech z Národního muzea v Praze Jan Koula (Koula 1898–99, 411, obr. 8). Stejně provedení vidíme i na složitěji komponovaném prstenu z pohřební výbavy Anny Jagellonské († 1547, Příběh pražského hradu 2003, obr. na str. 315). Již o století dříve můžeme tento typ spatřit na ruce dámy portrétované Rogierem van der Weyden (Portrét mladé dámy, Rogier van den Weyden, kolem 1460, National Gallery of Art, Washington D. C., Michiels 2007, obr. na str. 33) a o další půlstoletí později na výjevu Ježíška předávajícího tento typ prstenu sv. Kateřině z Alexandrie (Mystický sňatek, 1506–1507, Lorenzo Lotto, Alte Pinakothek München, Borghesiová 2005, obr. na str. 57). Z vyobrazení zlatnického krámků svatého Eligia od Petra Christuse můžeme soudit, že tyto

typy prstenů se běžně prodávaly ve větších počtech najednou, a byly tudíž vyráběny na sklad (Svatý Eligius, Petrus Christus, 1449, Metropolitan New York, Impelusová 2005, obr. na str. 28).

Renesance obohatila milostné prsteny o nový tvar tzv. zdvojených prstenů (gimmel nebo gemmel ring). Tyto prsteny byly tvořeny dvěma nebo více spojenými obroučkami, které do sebe zapadaly. Jejich uzávěry jsou často zakončeny ručičkami, srdcem nebo uzly lásky, které se objeví, spojíme-li obroučky dohromady (Šlancarová 2011, 138). Do popisovaného souboru byly zařazeny dva exempláře těchto prstenů. První představuje stříbrný prsten s motivem uzlu lásky z výzkumu na Kopečné ulici v Brně u bývalého kostela Všech svatých (kat. č. 14.39), datovaný do 16. až poloviny 17. století, a druhý analogický kus, tentokrát zhotovený ve zlatě, z minoritského kláštera ve Znojmě (kat. č. 14.40). Stejně exempláře pocházejí ze Šporkovy ulice od bývalého kostela sv. Jana v Oboře v Praze (Omelka – Šlancarová 2007, obr. 421a a 599) nebo z výzkumu z Krásné nad Hornádou (Polla 1986, obr. 143:10 – ze čtyř obrouček). Trojitý gimmel ring můžeme vidět na portrétu Hanse Tuchera z roku 1499 od Albrechta Dürera (obr. 56).

Z brněnské Pekařské ulice pochází fragment odlévaného prstenu s nápisem na obroučce, který zní pravděpodobně takto: P (?) F (?) RA (?) DOMINIC x: O: PN (kat. č. 14.41). Zatímco první písmena jsou hůře čitelná, druhou část nápisu je možno doplnit na „DOMINIC ORA PRO NOBIS“ – tedy „[svatý] Dominiku, oroduj za nás“. Svatý Dominik byl vzýván jako ochránce proti horečce anebo krupobití (Rulíšek 2005, nestr. heslo Dominik). Podobné prsteny s nápisy, které vyzývají svaté k ochraně majitele prstenu, známe i z jiných lokalit. Nejčastěji jsou datovány do období 17. až 18. století (Omelka – Šlancarová 2007), což bude pravděpodobně i případ brněnského kusu.

Na Pekařské ulici v Brně byly objeveny také drátěné prsteny. U prvního, vročeného do 15. století, je obroučka spletena ze dvou drátků a zakončena osmihranným očkem se čtyřmi trojúhelníkovými drobnými krapnami, které sloužily k uchycení ozdoby, jež se bohužel nedochovala (kat. č. 14.42). Analogické vrcholně středověké exempláře byly objeveny při výzkumu na hlavním náměstí v Krakově (Buško 2007, obr. 8). Druhý prsten je vytvořen kombinací několika technik. K obroučce kruhového průřezu, jež lemují tenký drátek, jsou přiletovány drobné kuličky vytvářející květinu (kat. č. 14.43). Jako fragment prstýnku je označen i nález několikrát spletaného měděného drátu z kostela sv. Mikuláše ve Znojmě (kat. č. 14.44). Také u drátěných prstenů můžeme najít již slovanský základ (Ruttikay 1983, 357).

I když chronologická citlivost není u prstenů příliš vysoká, můžeme se přesto pokusit, na základě výše uvedeného, sestavit u některých exemplářů typologickou časovou osu. Na počátku vrcholného středověku se z lokalit vytrácejí mladohradištní hrotité prsteny a místo nich ve 12. a 13. století nastupuje móda litých

štítkových prstenů s kruhovým nebo oválným štítkem, na němž je zvířecí nebo rostlinný či geometrický motiv. Zdá se, že na Slovensku se jejich obliba udržela až do 14. až 15. století, kdy došlo k obohacení starší výzdobné motiviky novými prvky, například dvojitým křížem s liliovitým ukončením ramen nebo stylizací kříže s písmenem M (Ruttkey 1989, 373).

Od 13. století se u nás vyskytují prsteny s jehlancovou korunou, do které je vsazena výplň. Obliba tohoto motivu v různých variantách přetrvávala až do raného novověku. Jednoznačně renesanční záležitostí jsou gemmel nebo gimmel ring, prsteny vyráběné ze dvou nebo více obručí, které po spojení často vytvářely další motiv. Datace přátelských prstenů vychází mimo jiné i z dalších výzdobných prvků, které se velmi často na těchto prstenech vyskytují (písmena, zdobná zápěstí, čtyřlísty, zasazené kameny apod.). V novověkých nálezích, zejména v 17. a 18. století, přibývá prstenů s náboženskou tematikou a inskripcemi svatých, které měly svého nositele ochraňovat před nemocemi a nepřízní osudu, jak jsme viděli na prstenu se svatým Dominikem.

Materiálové složení u prstenů je také daleko pestřejší než u jiných typů šperků, což potvrzují i písemné prameny. K 14. století Zikmund Winter uvádí: „(...) jsou málokdy zlaté, obvykle stříbrné a pozlacené, vyrývané, někdy s nápisem, někdy bez kamení, holé a jindy s rubíny vsazenými, granáty, karneoly, ametysty, safíry, samryky a diamanty (...)“, (Winter 1906, 254). Sekundární literatura uvádí, že ve 12. a 13. století bylo upřednostňováno spíše stříbro, zlato nabývá převahy až s pozdním středověkem (Ward – Cherry – Gere – Cartlidge – Gandouet 1981, 55). Pokud se podíváme na popisovaný soubor, nepřekvapí, že zlaté a stříbrné prsteny pocházejí ze šlechtických sídel (Mstěnice, hrad Skály u Nového Jimramova a Rokštejn) nebo městských aglomerací (Brno, Znojmo). Ostatní pojednávané prsteny byly vyrobeny ze slitin obecných kovů, bohužel na nich nenajdeme zasazené žádné drahé kameny. Prsteny byly většinou zdobeny sklem nebo v případě hradu Skály minerální pastou. Opět můžeme pouze s lítostí číst pozůstalostní zápisy olomouckých měšťanů ze 16. a 17. století, kde méně movití odkazují jednoduché stříbrné, případně pozlacené prsteny, bohatší měšťané pak nákladné zlaté prsteny osázené drahými kameny. Na přelomu 16. a 17. století ubývá v olomouckých zápisech stříbrných prstenů nebo křížků na krk a naopak přibývá dokladů o vlastnictví zlata a drahokamů (Něčková 1994, 187).

3.17 Kroužky

V archeologickém materiálu se často setkáváme s různými kruhy a kroužky. Vzhledem k jejich přísně funkčnímu tvaru však bývá jejich interpretace nesmírně obtížná. Kroužky tvořily součásti oděvů, opasků, resp. systémů na

Obr. 57: Detail z obrazu Vznešené dámy Sibylla, Emillie a Sidonie, saské princezny, Lucas Cranach st. (1472–1553), 1535, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

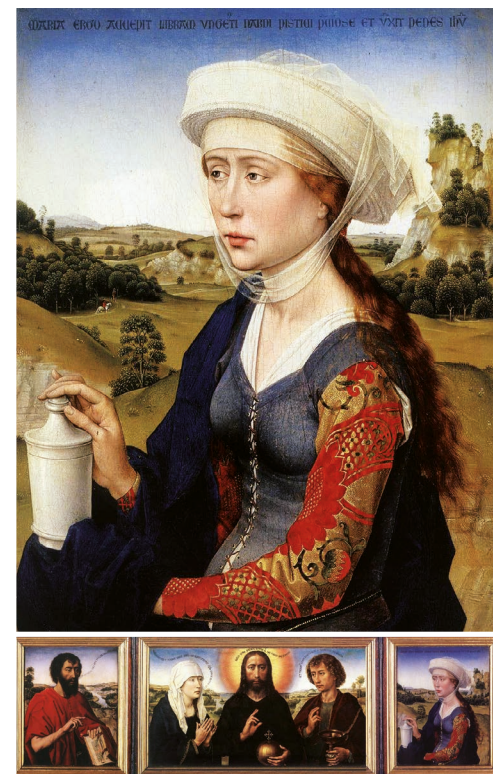
Obr. 58: Detail z tzv. Kolumbova oltáře, Rogier van der Weyden (1399/1400–1464), kolem 1455, Alte Pinacothek München, foto: Web Art Gallery, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/82/Tr%C3%ADptico_de_Santa_Columba%2C_Roger_van_der_Weyden.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

zavěšení zbraní, ale také postrojů koně nebo různých předmětů v domácnosti. Vezmeme-li v úvahu kroužek jako šperk, respektive jako součást oděvu, můžeme jej například vidět na postavách vznešených saských princezen. Silné kroužky na krku sloužily jako náhrdelník, tenčí pak k uchycení šatu místo ramínek (obr. 57). Tento typ uchycení oděvu však nebyl vyhrazen pouze dámám. Spodní část oděvu podepírají „ramínka“ ze silnějších kroužků i na portrétu norimberského kupce z roku 1503 od Bernharda Stigela (Hieronymus II. Haller zu Kalchreuth, Bernhard Strigel, 1503, Alte Pinakothek München, Schawe 2006, obr. na str. 278).

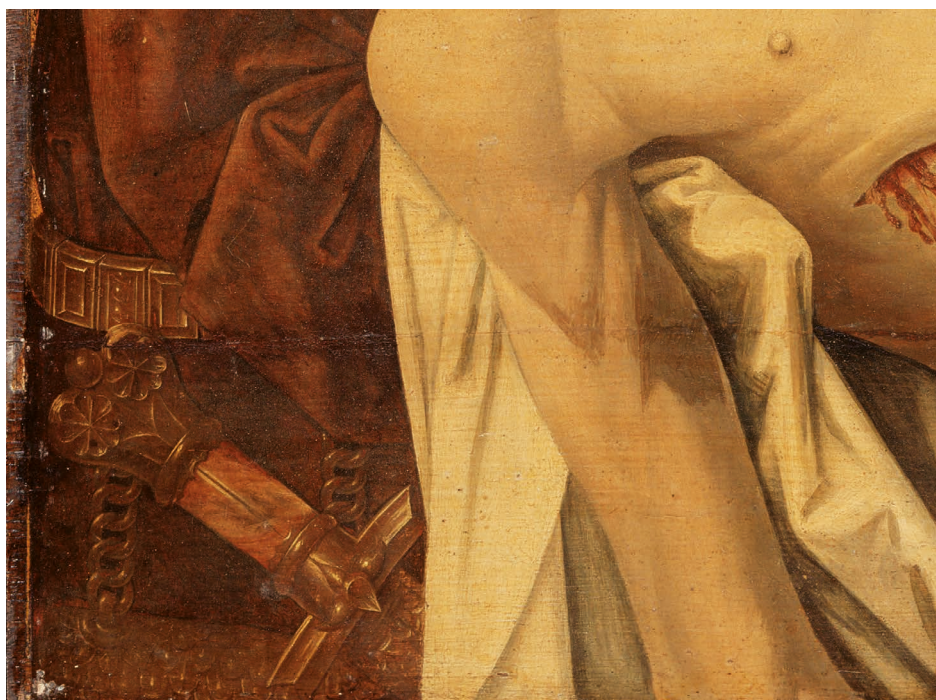
Silnější kroužky také mohly držet plášť, jak vidno na postavě ze scény Snímání kříže od Mistra bartolomějského oltáře z doby kolem roku 1500 (Snímání z kříže, Mistr bartolomějského oltáře, kolem 1500, Musée du Louvre Paris, Kemperdick 2007, kat. č. 135). Osoba kata na iluminaci Upálení mistra Jana

Obr. 59: Detail z oltářního triptychu rodiny Braque, Rogier van der Weyden (1399/1400–1464), kolem 1450–1452, Musée du Louvre, foto: Web Gallery of Art (WGA), https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Weyden_Braque_Family_Triptych.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Husa v Litoměřickém graduálu z doby před 1517 má brašnu k opasku přivěšenu právě pomocí silnějšího kroužku (Upálení mistra Jana Husa, Litoměřický graduál, před 1517, Okresní muzeum Litoměřice, fol. 244 v, Homolka – Krása – Mencl – Pešina – Petrář 1978, obr. na str. 444). Velmi názorné je pak upevnění zbraně k opasku pomocí systému řetízků a kroužků na obraze Rogiera van der Weyden na oltáři Tří králů z doby kolem roku 1455 (obr. 58). Naopak malé drobné kroužky sloužily jak lemy dírek, kterými byla provlečena tkanice, jíž se upínal oděv (obr. 59).

Obr. 60: Detail z obrazu Snímání z kříže, Hugo van der Goes (následovník), 15. století, Musée du Louvre Paris, foto: © RMN – Grand Palais (Musée du Louvre), Gerard Blot.

Stejně jako u přezek a opasků se kroužků v hojně míře užívalo na postrojích a kováních pro koně. Byly například součástí jednoduchých kroužkových udidel (Clark 2004, obr. 27). Tento nejjednodušší tvar uzdění koně můžeme vidět na obraze Ukřižování z 15. století (oltář Ukřižování, Tomáš z Kološváru, 1427, Keresztény Múzeum Esztergom, Takács 2006, kat. č. 7.19). Kroužky své uplatnění našly také na ohlávkách. Jejich rekonstrukci na velkomoravských příkladech publikovala Zdeňka Měchurová (Měchurová 1984, tab. VII). Londýnské exempláře měly cca 6 až 6,5 cm v průměru, byly vyrobeny ze železa a datovány jsou do rozmezí let 1270 až 1350 (Egan – Pritchard 2008, 50).

Četné využití našly kroužky také v domácnosti. Příkladem mohou být kroužky na zavěšení záclon vyrobené ze slitiny mědi (Egan 2010, obr. 43), které vidíme například u závěsů nad lůžkem na iluminaci Davida a Bathsheby (David a Bathsheba, tzv. Maciehowski Starý zákon, Pierpont Morgan Library, New York, Egan 2010, obr. 44). Tyto záclonové kroužky byly našívány přímo na textilie, přičemž průměr kroužků z nálezů z Londýna se pohybuje od 1,8 do 2,9 cm a jsou datovány mezi léta 1350 až 1400. Tento způsob uchycení závěsů se patrně těšil oblibě,

Obr. 61: Detail z obrazu *Selská svatba*, Pieter Bruegel st. (1525–1569), kolem 1567, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: Věra Šlancarová.

neboť zmínky o takových kroužcích nacházíme i v celních sazebnících z 16. století (Egan 2010, 64).

Velké kroužky z pocínovaného železa tvořily součást různých závěsných řetězových zařízení na osvětlení nebo držáků na svíce, případně řetězů na upevnění velkých kotlíkových nádob visících nad ohněm (Egan 2010, obr. 100 a 114, kat. č. 422, obr. 146). Střední velikosti kroužků se uplatnily na nábytku, jak ukazuje iluminace z knihy *Zázraky z Notre Dame* (Iluminace Jan Miéllot, *Zázraky z Notre Dame*, Jan Tavernier, kolem 1456, Bibliothèque nationale de France, fol. 19r; Walther – Wolf 2005, obr. na str. 11).

Ve zkoumaném souboru se pravděpodobně také setkáváme s kroužky, které nebyly jen součástí oděvu, ale měly i jiné funkce. Proto jsou předměty nahlíženy a popisovány z několika hledisek. V první řadě je to morfologické měřítko, tedy průměr kroužku, dále síla a také profil drátu. Další je hledisko technologické, tzn. způsob výroby kroužku, zda se jednalo o odlévání do formy, nebo o vytváření kroužku například pomocí nýtování. Důležitý v tomto ohledu byl i materiál, ze kterého je kus vyroben.

Rozčleníme-li popisovaný materiál podle průměru kroužků, vytvoří se nám několik kategorií. První jsou kroužky s průměrem do dvou centimetrů. Zajímavou kolekci tvoří několik kroužků z výzkumu v Pekařské ulici v Brně (kat. č. 15.1 až 15.3). Jedná se o drobné kroužky, všechny z barevného kovu, o průměru mezi 0,8 až 1,5 cm. Některé exempláře jsou uzavřené do kruhu, velká část z nich má ale zplotělý profil a buď jsou rozpojené, nebo v případě kat. č. 15.3 snýtované dohromady. Otvory pravděpodobně pro nýtek lze vidět také u kat. č. 15.2. Deformovaný kroužek s nespojenými rozšířenými konci o průměru cca 1 cm pochází také z hradu Rokštejna (kat. č. 15.4). Všechny kusy můžeme vročit do 15. století, resp. poloviny 16. století. Z charakteru kroužků je zřejmé, že byly vytvářeny za účelem spojení do většího celku. Může se jednat o relikty kroužkového pletiva, tomu by kromě tvaru napovídaly i průměry kroužků. K jeho výrobě se v evropském kulturním okruhu až do novověku používaly nýtované kroužky jak z plochého, tak kulatého drátu. Leckdy se tyto druhy a různé velikosti kroužků běžně kombinovaly i na jednom typu kroužkové zbroje nebo její součásti. Ještě v 15. a 16. století se běžně užívalo kroužkových límců navzdory tomu, že v 16. století již kroužková košile ustupuje do pozadí. Dokladem kombinace různých velikých kroužků a využití barevných kovů jakožto ozdobného prvku právě na límci kroužkové zbroje poskytují sbírky z Wallace Collection v Londýně (ve stále expozici je vystaven exemplář z 2. poloviny 15. století). Předmět mohl být součástí výzbroje stále městské hlídky nebo některého z měšťanů (za poskytnutí informací a analogií děkuji Janu Biedermanovi). Podobné nálezy byly učiněny i v německém Obermarsbergu z výzkumu Eresburgstraße 66 a 68. Kroužky byly vyrobeny ze slitiny mědi a jsou široce datovány do pozdního středověku až novověku (Krabath 2001, kat. č. XIV. 4, obr. 19:10). Velikost uvedených kusů koresponduje s velikostí kroužků z fragmentů košil nalezených při výzkumu bratislavského suburbia. Mezi nimi se nacházely i drobné zlaté kroužky, které patřily k ozdobě brnění (Polla 1979, 216, tab. XXXVI:2). Technika výroby předmětů pomocí snýtovaných kroužků nebyla vyhrazena pouze zbroji, ale masivnější spojené kroužky se uplatnily při výrobě opasku, jak ukazuje příklad novověkého pásu nalezeného v hrobě v polské Vratislavi (Sawicki 2015, tab. 1:b), jemnější mohly být použity k výrobě pevného obalu na měšec (Petraňová 2005, nestr.).

U dalšího kroužku z rokštejnského hradu z 15. století (kat. č. 15.5) není situace jednoznačná. Předmět s průměrem 0,8 cm mohl být jak součástí kroužkové košile, tak šněrování oděvu. Nejasné je i užití dalších drobných kroužků z Pekařské ulice, které jsou datované do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 15.6 až 15.9). Nakonec do této skupiny lze začlenit i malý kroužek z hradu Skály s průměrem 1,1 cm (kat. č. 15.10).

Do další kategorie můžeme řadit kroužky s průměrem dva až tři centimetry. První hladký kroužek z barevného kovu, datovaný do přelomu 13. a 14. století, pochází z Mozartovy ulice v Brně (kat. č. 15.11), druhý hladký kroužek s kru-

hovým průřezem byl nalezen v Jihlavě (kat. č. 15.12). Třetí bronzový kroužek s viditelným spojem na obroučce (kat. č. 15.13) a čtvrtý kroužek dochovaný pouze ve fragmentu objevili na hradu Rokštejně (kat. č. 15.14). Oba kroužky jsou datovány do 15. století. Také na hradu Skály byl nalezen podobný exemplář, tento však byl oproti předešlým kusům vyroben ze železa (kat. č. 15.15).

Kategorie kroužků nad 3 cm reprezentují nálezy kruhového profilu vyrobené z barevného kovu z lokality Pekařská (kat. č. 15.16 a 15.17). Také z hradu Rokštejna pochází polovina bronzového kroužku, datovaného do 15. století (kat. č. 15.18). Na zaniklé vsi Konůvky má původ nezdobený rozlomený kroužek, datovaný do 14. až 15. století (kat. č. 15.19). V Narvicích byly objeveny tři bronzové kroužky nalezené v objektu č. 169, datované do 13. až 15. století (kat. č. 15.20 až 15.22).

Železná kolečka jsou zastoupena jedním kusem z hradu Rokštejna (kat. č. 15.23), třemi kusy z hradu Špilberka (kat. č. 15.24 až 15.26), zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 15.27) a Pekařské ulice v Brně (kat. č. 15.28). Všechna jsou obecně datována do vrcholného středověku, resp. novověku.

Poslední kategorií, kterou můžeme pro tento soubor vyčlenit, jsou kroužky nad 4 cm. Všechny byly vyrobeny ze železa. Dva z nich o průměru 4,5 cm a 5,5 cm (kat. č. 15.29 a 15.30) byly nalezeny na Smilově hradisku a jsou datovány do 2. poloviny 13. až 14. století. Obdobný byl objeven v usedlosti v zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 15.31). Kroužek o průměru 6,0 cm a hmotnosti 46,6 g pochází z hrádku Čalonic (kat. č. 15.32). Stejně velký byl nalezen také při výzkumu zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 15.33).

Zajímavým exemplářem je prolamované mosazné kolečko se středovým kruhem a příčkami, pocházející z výzkumu v Pekařské ulici v Brně, časově patrně náležející již do novověku (kat. č. 15.34). Mimo uvedené kategorie stojí i železné kolečko z Rokštejna s malým otvorem uprostřed (kat. č. 15.35).

Interpretace výše uvedených nálezů je bohužel velmi problematická. V případě kroužků z barevného kovu můžeme vyslovit domněnku, že snad část z nich byla součástí oděvu nebo oděvních doplňků. Kroužky nebo i jiné tvary běžně sloužily také k přivěšení tobolek nebo dalších předmětů na opasek (obr. 60, příklady Egan – Pritchard 2008, 219–224) a nezdídky tvořily jejich ozdobu (obr. 61). Drobné kroužky s nýty z Pekařské ulice v Brně i Rokštejna byly součástí drátěných košil. A není vyloučeno, že některé uzavřené drobné kroužky mohly být součástí rytířského turnajového sedla (Angerer 1995, kat. č. 9.6). Tři bronzové kroužky ze zaniklé vsi Narvice mohly sloužit jako průvlečky.

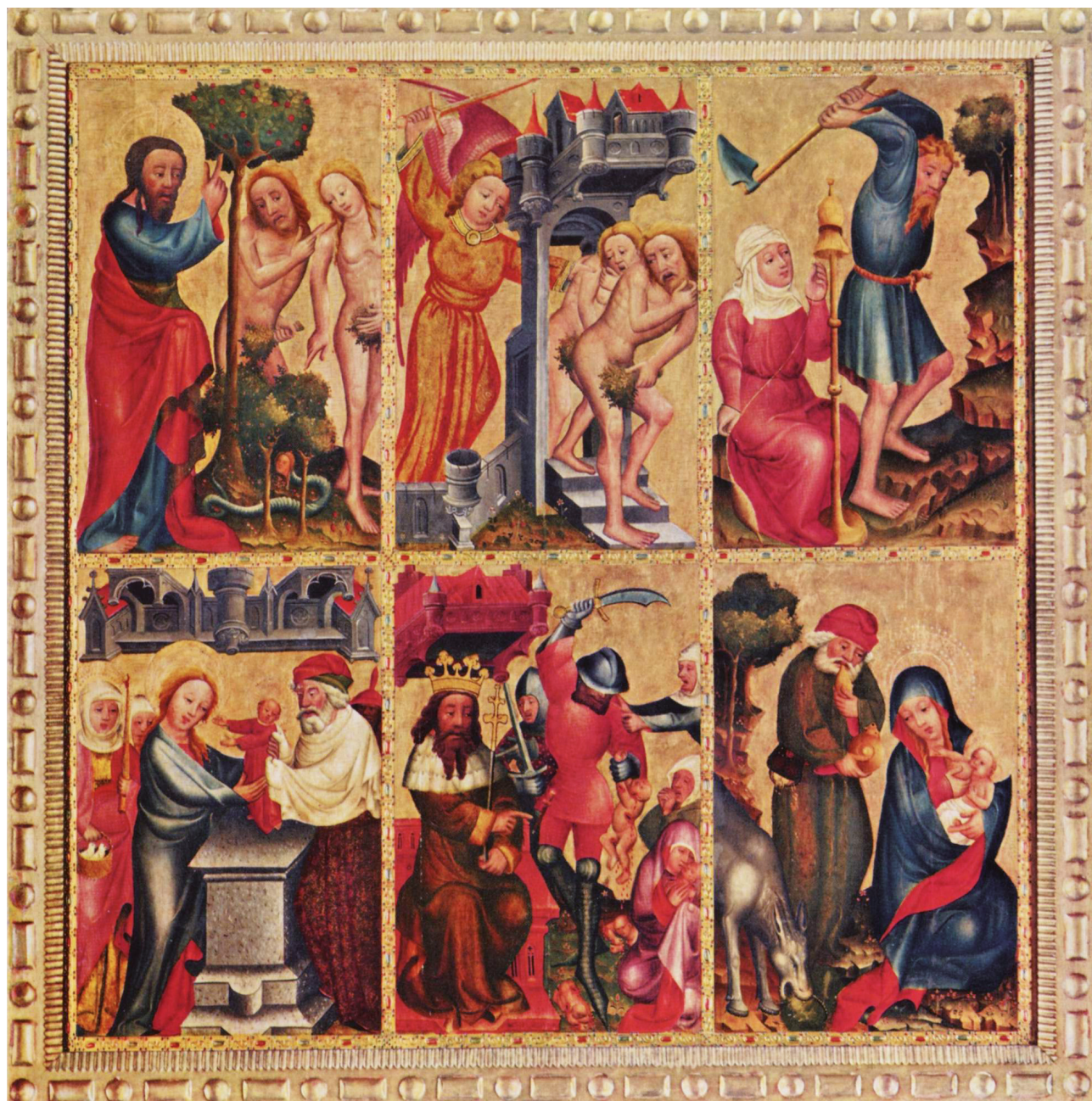
Vzhledem k tomu, že většina železných kruhů pochází z výzkumů šlechtických sídel, lze pravděpodobně uvažovat o jejich využití na zbroji nebo na koňském postroji. Z londýnských nálezů vyplývá, že kroužky s průměrem nad 6 cm mohly sloužit jako kruhová udidla (Clark 2004, 49, obr. 34, 35, pro české země Měchurová 1984, tab. I). Jako zbytek udidla interpretuje kroužek z Čalonic i Pavel

Kouřil (Kouřil 1977, 150, obr. V:10). I když střední velikosti kroužků z vhodných slitin mohly být součástí dveřních klepadel nebo řetězů na zavěšení nádob (Egan 2010, 169), nelze užívání některého z těchto kroužků v domácnosti, tak jak je naznačeno výše, doložit. Při určování je tedy nutno vycházet z nálezových okolností, vzhledu předmětu, výrobních postupů a materiálu, ze kterého byl kus vyroben.

3.18 Opasky

Opasky patřily v období středověku k nejběžnějším součástem oděvu. Nejčastěji se vyskytovaly pásy vyrobené z různých organických materiálů od jednoduchých provázků, kterými byl v pase podchycen oděv těch nejchudších, až po nádherně a nákladně zdobené kusy vyrobené z hedvábí. Ve scéně Adam a Eva při práci od Mistra Bertrama z Mindenu vidíme jednoduchý provaz, kterým je Adam přepásán (obr. 62). Také na ilustraci Mandevillových cest mají výrobci skla oděvy v pase podchycené obyčejným provázkem (Výroba skla, ilustrace Mandevillových cest, kolem 1410 Londýn, British Library, Krása 1990, obr. na str. 293), zatímco široký pruh látky v pase mohl sloužit žebrákovi na zavěšení polní láhve (Svatý Bernardin žehná dvěma mrzákům, kolem 1500, Niederösterreichisches Landesmuseum St. Pölten, Gründler 1982, barevný obr. 35). Také na textilní pás bylo možno zavěsit zbraň (obr. 63). Bylo by však nesprávné se domnívat, že textilní pásy byly vyhrazeny pouze nižším vrstvám. Umně splétaný textilní pásek zdobil císaře Maxmiliána I. Habsburského při jeho prvním setkání se vznešenou nevěstou nizozemskou dědičkou Marií Burgundskou. Snoubenčin pás byl vytvořen patrně z navléknutých perel (Maxmilián a Marie jako pár, 1560–1590, Albertina Wien, Marti 2009, pl. 65). V Pasionálu abatyše Kunhuty najdeme vojáka vedoucího Krista, který je opásán textilním páskem, na němž je zavěšen meč (Pasionál abatyše Kunhuty, 1312–1321, Národní knihovna České republiky, MS XIV A 17, Urbánková – Stejskal 1975, 6b). Dochované textilní opasky známe také z pohřebiště v Moravanech nad Váhom – Ducovém (Ruttkey 1989, 367). Krásným a ojedinělým příkladem je tzv. pás královny Elišky ze sbírek Muzea východních Čech v Hradci Králové, který byl vyroben z černého hedvábí s vetkaným proužkem červených a modrých nití, po svém obvodu má našito dvacet litých stříbrných nášivek ve tvaru akantových listů a žaludů. V patnácti z nich jsou zasazeny české granáty broušené do routy. Na bohatě zdobených stříbrných nákoncích s prolamovanými kružbami, broušenými a leštěnými drahokamy, modrým a zeleným smaltem je vyryt milostný nápis „na tom světě žádná jiná“ (Od Velké Moravy 1999, obr. na str. 131).

Opasky samozřejmě, stejně jako jiné šperky, odkazovaly na společenské a sociální postavení majitele. Zatímco u chudších vrstev jsme viděli nepřilíš nákladné, jednoduché textilní pásy, na pomyslném vrcholu stály pásy celokovové. Ty se, soudě

Obr. 62: Detail z tzv. Grabowského oltáře, Mistr Bertram z Mindenu (1345–1415), 1379–1383, Hamburger Kunsthalle, foto: The Yorck Project (2002) 10.000 Meisterwerke der Malerei. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_Bertram_von_Minden_008.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

Obr. 63: Detail z obrazu Tupení Krista, Mistr LCz, kolem 1480–1490, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

podle pramenů výtvarného umění, objevují v celoevropském kontextu nejčastěji ve 3. čtvrtině 14. století až 1. čtvrtině 15. století. V české deskové malbě najdeme opasek skládající se z několika kovových krychlí na postavě ozbrojence ve scéně Ukřižování, Mistr rajhradského oltáře (Ukřižování Mistra rajhradského oltáře, po 1415, Národní galerie Praha). Podobným pásem s reliéfní geometrickou výzdobou se honosí postava na desce Klanění tří králů z hamburského oltáře datovaného mezi léty 1379 až 1383 (dříve tzv. Grabowský oltář, 1379–1383, Mistr Bertram z Mindenu, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 1). Patrně i opasek krále Václava IV. na votivním obraze Jana Očka z Vlašimi, umístěný na bocích zobrazeného, byl celokovový (Votivní obraz Jana Očka z Vlašimi, 1371–1378, Národní galerie Praha). Mohutný kovový opasek vidíme na postavě ze střední desky Kalvárie z roku 1430 pocházející z Bad Wildungen (Kalvárie, Wildunger Retabel, Conrad von Soest, 1403, Bad Wildungen, Klein 2007, kat. č. 175). Pásky z kovových dílů jsou znázorněny i na náhrobních kamenech Rudolfa IV. a jeho choti z doby kolem 1359 až 1363, umístěných ve vídeňském Svatoštěpánském dómu (Brucher 2000, kat. č. 101). Reminiscence v malbě nacházíme ještě v 3. čtvrtině 15. století. Další celokovový pás vidíme na Snímání z kříže Mistra kateřinské

legendy (Snímání z kříže, Mistr kateřinské legendy, kolem 1470–1480, Wallraf-Richartz-Museum Köln, Kempredick 2007, kat. č. 127).

Jak je zřejmé z výše uvedeného výčtu, tyto pásy byly pro svou nákladnost a náročnou výrobu majetkem převážně vyšších vrstev středověké společnosti a plnily zejména reprezentační funkci. Nicméně na deskovém obraze se scénou Navštívení sv. Alžběty od Mistra rajhradského oltáře z doby kolem roku 1450 lze spatřit v pase svěťice kovový pás z drobných článků, který je zjevně méně nákladnou variantou celokovových kusů uvedených výše. Také v písemných odkazech měšťanů se setkáváme s „kovovými“ pásy: „(...) stříbrný pozlacený pás na černé sametové stuze, stříbrný pozlacený pás na modré stuze, malý pozlacený pásek na černé stuze a stříbřitě bílý pás na černé stuze (...)“ (Antonín Malaníková 2012, 65). Z tohoto podrobnějšího popisu je tedy zřejmé, že „stříbrným“ nebo „pozlaceným“ pásem jsou míněny především kovové aplikace, případně přezky a nákončí, nikoli celý pás jako takový. Celokovové pásy zámožných jedinců napodobovaly také některé opaskové garnitury nalezené v hrobových celcích v Ducovém na Slovensku. Jedna z garnitur obsahovala profilované nákončí, hrotitou přezku s týlovou destičkou, obě zdobené rytou geometrickou výzdobou. Kožený opasek byl bohatě vykládán obdélníkovými vypouklými plíšky, které byly k podkladu upevněny dvěma nýty (Ruttikay 1989, 365–7, obr. 2: 1064). Podobu takové garnitury ilustruje nástěnná malba s motivem Jidášova polibku z 3. čtvrtiny 14. století z kostela sv. Ducha ve slovenské Žehře (obr. 64). Na jižní Moravě bohužel tyto typy nálezů chybí, respektive nacházíme jen jejich jednotlivé části. Pro úplnost výčtu typu opasků zmiňme ještě tzv. cingulum, tedy textilní šňůru nebo látku, jíž si řeholníci a klerici převazovali oděv v pase. Představu o jeho podobě si můžeme udělat na základě výjevu Stigmatizace sv. Františka z Assisi od Mistra křižovnického oltáře z 15. století (Stigmatizace sv. Františka, Mistr křižovnického oltáře, 1482, kostel křižovníků s červenou hvězdou v Praze).

Tvar, šířka a délka pásu odpovídaly střihu a materiálu aktuálně nošených oděvů. V době Václava IV. (1378–1419) byly v mužské módě v oblibě krátké kabátce dosahující na boky, zakončené páskem. Také u žen zavládla v 2. polovině 14. století móda ozdobných pásů na bocích. Počátkem 15. století se mužský oděv sice prodloužil, a i opasek respektoval přirozený pas, ale pásy na bocích ještě zcela nevytizely, ženský pás se v 1. třetině 15. století vrací na své místo. Naopak po husitských válkách s nástupem burgundské módy se zvýšený pas zdůrazňoval také přepásáním a přetrval až do přelomu 15. a 16. století (Petraň 1985, 866–867, 872). S tenoučkými pásy se můžeme setkat v deskové malbě v 2. polovině 14. století, jak můžeme pozorovat na několika postavách tzv. Grabowského oltáře (Grabowský oltář, 1379–1383, Mistr Bertram z Mindenu, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 1). Další ukázkou může být ke konci 15. století postava na desce s Umučením sv. Pavla z hlavního oltáře farního kostela sv. Petra

Obr. 64: Detail z nástěnné malby s motivem Jidášova polibku, 3. čtvrtina 14. století, Kostel sv. Ducha Žehra, foto: Mgr. Art. Ivan Havasi, Košice.

v Mnichově (Umučení sv. Pavla, Jan Polack, cca 1490, Bayerisches Nationalmuseum, Eikelmann 2002, obr. na str. 73). Za zmínku stojí bezpochyby i figura Salome z desky oltáře sv. Janů z roku 1520 z kostela sv. Jakuba v Levoči (Oltář sv. Janů, 1520, kostel sv. Jakuba Levoča, Buran 2003, kat. č. 373 a 374). Všechny uvedené postavy mají pas převázaný tenkým opaskem. Také móda velmi dlouhých pásů se

Obr. 65: Detail z obrazu Křest sv. Augustina, kolem 1480, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

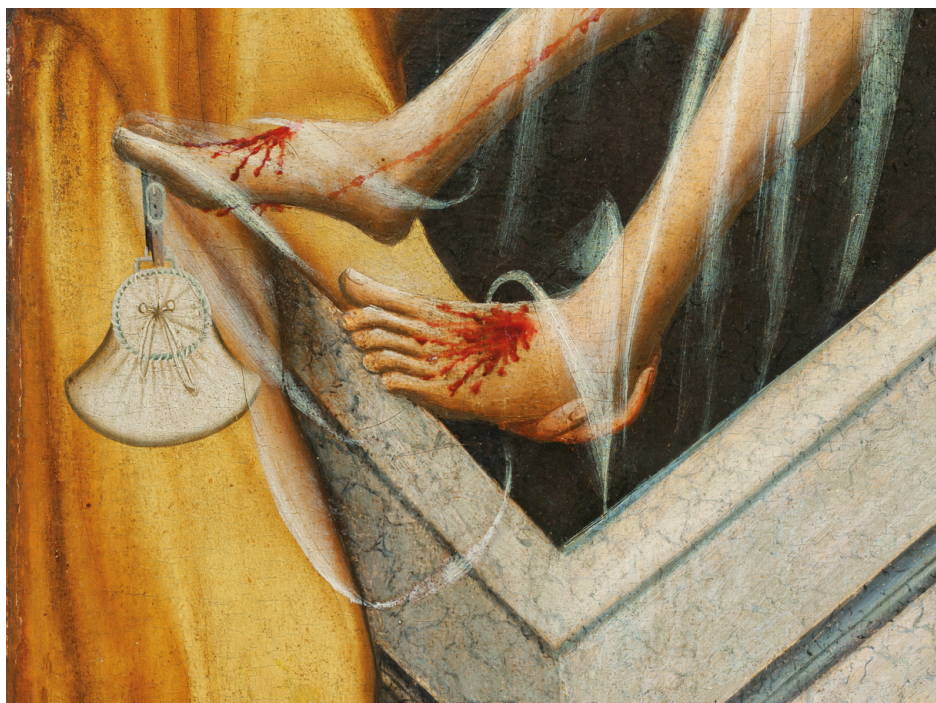
v čase postupně vrací. Na sochách Panen moudrých a panen pošetilých ze severního portálu Magdeburského dómu z doby kolem roku 1250 vidíme úzké dlouhé pásky, které splývají se šatem až k chodidlům (Panny moudré a pošetilé, kolem 1250, Magdeburský dóm, Puhle 2009, kat. č. III.29). Pozdně gotické příklady z 2. poloviny 15. století, které zastupuje ženská postava ze Křtu sv. Augustina (obr. 65) a Madona ochránkyně z kláštera cisterciáček na Starém Brně, mají tento opasek ještě v pase zauzlován (Madona ochránkyně, kolem roku 1480, Opatství řádu sv. Augustina Brno, Chamonikola 1999, kat. č. 165). Velmi široké pásy jsou spojeny až s 2. polovinou 15. století. Příklady máme především z nizozemské

Obr. 66: Detail z obrazu Navštívení Panny Marie, Mistr nesení kříže z Vyššího Brodu, kolem 1440, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

malby tohoto období, ať už jsou to práce Rogiera van der Weyden (Oltář svátosti, kolem 1445–1450, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen, Kemperdijk, obr. na str. 47 a 48), nebo Hanse Memlinga (Triptych s ukřižováním, zvaný Triptych Jana Crabbe, Hans Memling, kolem 1470, The Pierpont Morgan Library, New York, Michiels 2007, obr. na str. 151), či konečně tapiserie z Bernu z doby kolem roku 1450 až 1470 (Císařův vjezd do Říma, 4. tapiserie, kolem 1450–70, Historisches Museum Bern, Marti 2009, pl. 74).

Ženy i muži si na pásy přivazovali tobolky, měšce, nožičky, zbraně, studenti potřeby ke psaní včetně kalamáře (Kybalová 2001, 201). Užití opasků můžeme také doložit na kresbách jednotlivých stavů středověké společnosti z počátku 15. století. Zatímco obchodníkovi sloužil kožený pás k zavěšení měšce, kovář má za pasem uchycenu násadu na rýč, lékař tašku s chirurgickými nástroji a sedlák si připevnil za pás srp (Kybalová 2001, obr. na str. 152). Upevňování různých praktických pomůcek k opasku bylo samozřejmou záležitostí. Na tzv. Zlomku českobudějovickém vidíme u pasu sv. Alžběty měšec, nůž a šest klíčů zavěšených na speciálním provázku (Zlomek českobudějovický, po roce 1430, Městské muzeum

Obr. 67: Detail z obrazu *Kladení do hrobu*, Mistr třeboňského oltáře, kolem 1380, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

České Budějovice, Matějček 1950, obr. 230), stejně jako na desce *Navštívení Panny Marie* od Mistra nesení kříže z Vyššího Brodu (obr. 66). Součástí mohl být také závěs na klíče, který byl objeven v Olomouci. Jedná se o figurku muže s připnutou dýkou a měšcem na opasku, jehož oděv byl ovlivněn italskou módou na přelomu 15. a 16. století (Michna 1999, kat. č. 629 – zde další analogie, Heindel 1990, obr. 291–294). Nošení dalších předmětů dokládají i písemné prameny, kdy „(...) na pás sobě zavěšovaly parádní růžence čili pateříčky. K pásům, jež bývaly velmi ceněny, přivěšovaly ženy krumplované tašnice, v nichž mívaly nožnice, nůžky, klíčky, náprstky a jiné drobotiny (...)“ (Winter 1913, 21–22).

Pěknou ukázkou ozdobné tašnice ilustruje detail z obrazu *Ukládání do hrobu*, Mistra třeboňského oltáře, z doby kolem 1380, (obr. 67). Ze zápisů se také dozvídáme, že pasíři vyráběli i ozdobné pásy se sponami „cingulos fibulatos seu ornatos“ (Winter 1906, 253). Pás s připevněnými rolničkami vidíme na historickém portrétu Adolfa IV. von Schauenburg (*Portrét Adolfa IV. von Schauenburg*, Hans Borneemann nebo Lüdeke Clenod Bohnsack, kolem 1450, Museum für Hamburgische Geschichte, Schneede 1999, kat. č. 17) a na ilustracích z Mandevillových cest jsou

Obr. 68: Detail z obrazu Zmrtvýchvstání Krista, počátek 15. století, Museum Mayer van der Bergh Antwerpen, inv. č. MMB.0001.2-2.A, foto: © Museum Mayer van der Bergh Antwerpen.

zobrazeny na opasku zvonce (Turnaj před cařihradským císařem, ilustrace Mandevillových cest, kolem 1410, British Library, Krása 1990, kat. č. 162).

Nošení pásů prostých kožených, kožených s kovovými aplikacemi nebo celokovových v pase i na bedrech zobrazuje iluminace z Olomoucké bible (Olomoucká bible, kolem 1416, Vědecká knihovna v Olomouci, Krása 1990, kat. č. 171). Podívejme se ale na některé zvláštnosti, které přináší další obrazový materiál. Pás se zavěšenou dýkou, který je přehozen přes ramena vidíme na postavě vojáka ve scéně Kristus před Pilátem (Mistr obersteinského oltáře, kolem 1420, Landesmuseum Mainz, Kern 1999, obr. na str. 101). Postava na obraze Mistra berswordtského oltáře z doby kolem roku 1400 má kovový pás obtočen nejen kolem pasu, ale také kolem jednoho ramene (Mariánský retábl z Bielefeldu, Mistr berswordtského oltáře, kolem 1400, bývalý klášterní a farní kostel sv. Marie, Klein 2007, kat. č. 174). Kožený řemínek s kovovými aplikacemi a přezkou vystupuje zpod helmy vojáka na desce Zmrtvýchvstání Krista z počátku 15. století (obr. 68). Opasky u zbrojnošů a rytířů vůbec představují samostatné téma, a to nejen pro svou hlubokou symboliku. Rytíři a bojovníci často používali dva pásy

i více, nebo jiné typy uchycení zbraní. Figura vojáka z obrazu Vzkříšení Krista má kolem pasu dva opasky. Na jednom z nich je připevněna kožená tobolka, na druhém pravděpodobně dýka (Wiltnerovo Ukřížování, kolem 1420/1430, Österreichisches, Galerie Wien, Brucher 2000, kat. č. 292). Jezdci na koních mají opět dva pásy. Na jednom – silnějším – je připevněn meč, popřípadě tobolka, druhý plní dekorativní funkci a je připevněn přímo v pase. Na soše ozbrojence z budapeštského muzea jsou pásy hned tři. Jeden, tenký v pase funkčně uchycuje oděv, druhý, silný kožený pás slouží pro nesení meče a třetí, celokovový, bohatě zdobený vegetabilní výzdobou slouží k reprezentaci a má zjevně pouze dekorativní charakter (torzo ozbrojence z budské sbírky, Budapesti Történeti Múzeum, Takács 2006, obr. č. 5 na str. 227). Na obraze Stětí sv. Jakuba má zbrojnoš připevněn meč k opasku dvěma silnými řetězy (Oltář sv. Jakuba z Jakubu u Banské Bystrice, okolo 1485, Keresztesy Muzeum Esztergom, Buran 2003, obr. na str. 480). Patrně nejlepší příklad možné kombinace opasků, resp. různých typů uchycení zbraní představuje setník z Ukřížování z Emauzského kláštera z doby kolem roku 1365. Lehce pod pasem je umístěn pravděpodobně celokovový pás nebo kožený pás pobitý aplikacemi a nad ním se nachází kožený pás, na kterém je vepředu zavěšena dýka. Meč je patrně uchycen na silném řetězu, který je vetknut do prošívanice (obr. 25).

Renesanční pásy se od středověkých výrazně liší použitým materiálem a charakteristickou ornamentikou. Většinou se jedná o složitěji komponované kovové články spojené k sobě kovovými, koženými nebo textilními prvky. Názorným příkladem je částečně zlacený stříbrný ženský pás s pomandrem z konce 16. století, který byl nalezen při přestavbě domu U Modré hvězdy č. p. 252 v Týnu nad Vltavou (obr. 69).

Patrně část takového opasku – ploché kolečko s částí uchycení – byla nalezena na Pekařské ulici v Brně a datována do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 16.1). Drobný úlomek zdobený nepravým tordováním z takového druhu pásu pochází z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 16.2). Zde byl nalezen i celý kus podkovovitého článku opasku s lícovou stranou zdobenou vegetabilním motivem (kat. č. 16.3). Další podkovovitý článek z této lokality je doplněn dvěma příchytými destičkami připevněnými po stranách, jež jsou dekorovány rostlinnou výzdobou a ukončeny ozubením. Předmět byl pravděpodobně vyroben ze zlacené mosazi (kat. č. 16.4). Podobný kus stejné nálezové proveniencence z mosazi představuje kat. č. 16.5. Tento opasek již nemá tolik zdobené destičky a je charakteristický dvěma otvory pro nýty za sebou, opět s geometrickými zdobnými motivy. Dvě destičky bez podkovovitého článku se našly také při výzkumu bloku 31 na ulici Skrytá v Brně. Jedná se o dvě ozdobná kování s dochovanými nýty, přičemž na jednom kování je zřetelné písmeno „A“. Obě kování z barevného kovu jsou datována do konce 16. století (kat. č. 16.6). Z Mendlova náměstí v Brně

Obr. 69: Částečně zlacený stříbrný ženský pás s pomandrem, nalezený při přestavbě domu U Modré hvězdy č. p. 252 v Týnu nad Vltavou, konec 16. století, Městské muzeum Týn nad Vltavou, foto: Miroslav Bžoch, DiS.

pochází ukončení opasku se zvířecími a rostlinnými motivy a hlavou andělka (kat. č. 16.7). Z Pekařské ulice je dochováno zakončení pásu s háčkem, zdobené rostlinným motivem a hlavičkami andělů (kat. č. 16.8). Analogický exemplář se našel při výzkumu v Liptovské Maře (Kéryová 2009, obr. na str. 133). Na téže brněnské lokalitě byla objevena další plasticky zdobená kování s rostlinným dekorem (kat. č. 16.9 až 16.12). Ke kat. č. 16.9 a 16.10 můžeme citovat exemplář z Vratislavi, který byl nalezen v ženském novověkém hrobě (Sawicki 2015, obr. 4:b). Obecně nálezy kovových částí těchto renesančních opasků z území Moravy shrnul ve své práci Miloš Čižmář (Čižmář 2010, 529–535), zajímavé nálezy pocházejí také z východních Čech (Musil 2011, 21–52).

Výčet předchozích převážně renesančních kusů zakončíme ještě středověkými exempláři. Jednostranně zdobené mosazné kování ze zaniklé vsi Konůvky s datací do 14. až 15. století má na obou koncích výřez pro napojení dalších článků a středový pantík je propojen jemným drátkem. Okraje větší destičky jsou zdobené řadami nevýrazných rýh (kat. č. 16.13). Ozdobný mosazný kus z Rokštejna (kat. č. 16.14), datovaný do 15. století, má ve svém středu také pantík.

Renesanční opasková kování bývají velmi často zaměňována s knižním kováním, protože obé mělo podobný mechanismus zapínání. Na základě intaktně dochovaného pásu z Vranovic můžeme některé předměty, a to konkrétně kat. č. 16.4, 16.5 a 16.7, určit jako zbytky kovového pásu (Měchurová 2012, obr. 3). Naopak jako pozůstatky knižních vazeb můžeme pravděpodobně interpretovat kusy zdobené plastickým rostlinným dekorem z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 16.9, 16.10). K těmto předmětům totiž můžeme nalézt analogie u knižního kování z Kroměříže z 17. století (Chybová 2009, obr. na str. 110) a Höxteru patrně z 15. století (Krabath 2001, kat. č. VIII:6, obr. 14:4, zde motiv rytý nikoli plastický). Další brněnské kování (kat. č. 16.11) má opět svou analogii v Kroměříži, a to v nálezu z odpadní jímky na Riegrově náměstí ze 17. století (Chybová 2009, obr. na str. 112). Jmenovaný exemplář potvrzuje domněnku, že tyto konce kování nebyly součástí opasku, ale knihy, což podporuje i podoba knižního kování v Krabathově variantě 3200, jež je datována do 15. až 17. století (Krabath 2001, obr. 19:20). Podobně nerozhodný výklad se vztahuje i na přezku z výzkumu v Katedrální ulici ve Vratislavi, časově vymezenou 15. až 17. stoletím (Sawicki 2012, obr. 1:f). Také středověké kování u Konůvek (kat. č. 16.13) interpretuje Zdeňka Měchurová jako součást knižní vazby (Měchurová 1989, 475). Znovu tedy narážíme na velmi tenkou hranici mezi tvarem předmětu a jeho funkcí (srov. Fúryová 2004, obr. 2:1 a 2:2).

Doplňme zde proto ještě krátkou a zdánlivě nepatřičnou vsuvku o ochranných knižních kováních. Jsou to totiž ona, která bývají často zaměňována za části opasku a naopak. Knižní spony byly nejprve vyráběny z plechu, od 2. poloviny 15. století se v důsledku vzrůstající knižní produkce začaly odlévat. Spony

i kování na knize byly většinou ze stejného materiálu, taktéž jejich výzdoba na všech částech spolu korespondovala. Na historických knižních vazbách se nejčastěji objevují tři základní typy kování, a to puklice, středová kování a rohová kování. V některých případech bylo užito i hranových kování, kovových nožiček nebo okýnek, přičemž hranová kování byla téměř výlučně součástí těžších a objemnějších knih do 16. století, poté se už nepoužívají. Knižní spony se uplatňovaly ve dvou základních typech, a to dírkové spony a háčkové spony. Tyto spony se objevují na knižních vazbách již v předrománské a románské době a jejich používání přetrvalo až do 18. století. Obvykle se používaly dvě symetricky umístěné spony, ve výjimečných případech mohlo být spon víc, v případě menších formátů stačila jedna spona. Spony byly do 12. století vyráběny ze železa, které bylo vytlačeno mosazí a bronzem. Ve 13. a 14. století se spony zhotovovaly z plechu a zdobily se ručně rytím, v 15. století se spony zdobily ražením a objevují se na nich nápisy nebo stylizovaná rostlinná výzdoba. Železné spony se vyskytují jen ojedinelé. Háčkové spony se objevují na středověkých knižních vazbách okolo roku 1400 a postupně vytlačují dírkové spony. Jejich pevnou část tvořila přichytná destička (nejčastěji obdélníkovitého průřezu), připevněná jedním nebo dvěma nýty k okraji vazby. Pohyblivou částí byla spona s háčkem, přinýtovaná k řemínku. Výjimečně se objevovaly celokovové spony, které řemínek nepoužívaly. Někdy sponu s háčkem tvořily dva kovové plíšky, v tom případě byl řemínek přichycen mezi nimi. V rámci háčkových spon se dají rozlišit dva základní podtypy, a to spony vyráběné z ornamentálního plechu (jejich tělo je široké, neprofilované, nejčastěji obdélníkovitého tvaru) a spony s různě profilovaným tělem. Bylo zvykem, že přichytná destička i spona byly tvarovány a zdobeny ve stejném stylu, i když i zde existovaly výjimky (Slobodová 2010, 25–41).

3.19 Přezky, opaskové kruhy, průvlečky a pouška

Stejně jako na jiných lokalitách, i v tomto souboru tvoří nejpočetnější skupinu přezky. Jejich typologické třídění většinou vychází tvaru (podrobně k otázce terminologie, jejího vývoje a úskalí viz Zůbek 2002, 123–125), ale vzhledem k silné nejednotnosti a roztržitosti pojmů jsem se pro účely své práce rozhodla pracovat s názvoslovím publikovaným v knize Egana a Pritcharda (Egan – Pritchard 2008), které se podle mého názoru nejvíce hodí na zde popisované předměty. Přezku tedy můžeme definovat jako předmět, který je připevněn na jedné straně pásu nebo popruhu a na straně druhé přichycen pomocí trnu do dírk (Newman 2005, 35–36). Vlastní přezka se skládá z rámečku, jenž je nejčastějším kritériem pro typologické třídění, dále trnu přezky a v některých případech i přichytné

destičky. Rámeček přezky poskytoval prostor pro zdobení, mohl být předělen středovou příčkou a přední strana mohla mít speciálně upravené místo k dosedání trnu. Trn zabraňoval zpětnému vyvléknutí řemene a byl vyroben nejčastěji ze stejného materiálu jako přezka (výjimky dále). Technologické postupy u výroby trnu se nelišily od již zmiňovaných – jednalo se buď o odlévání, vykovávání nebo tažení z drátu. Délkou se trn buď shodoval s průměrem nebo šířkou rámečku, nebo rámeček dekorativně přesahoval. Přední část přezek mohla být také vybavena otáčivou kovovou objímkou, která usnadňovala provlékání řemene. Řemen se k přezce přichycoval pomocí kovové příchytne destičky, která snižovala pnutí mezi koženou nebo textilní částí opasku a samozřejmě také poskytovala místo pro zdobení (geometrické, rostlinné, zvířecí i figurální motivy). K pásu se připevňovala pomocí nýtů a její materiál většinou korespondoval s materiálem přezky. Opasek se uchycoval také pomocí opaskových kruhů, průvleček, případně kovových poutek, která se používala zejména pro uchycení přesahujícího konce opasku. Šíře rámečku většinou znamená přesný indikátor šířky řemene. Existují však i výjimky, kdy příchytne destičky byly užší než řemen, ke kterému byly přibity (konkrétní příklady viz Egan – Pritchard 2008, 56). Pokud se znovu vrátíme k technologickým otázkám, můžeme konstatovat, že přezky byly většinou vyráběny odléváním, o čemž svědčí jak již zmiňované kadluby, tak třeba i nález zmetku z výroby, který vznikl přiložením špatních dílů dvojdílného kadlubu k sobě (Šlězár 2008b, obr. 3 a 4).

3.19.1 Kruhové přezky

Podobně jako v případě kroužků i u přezek lze vyčlenit několik kategorií, a to dle velikosti, použitého materiálu a dalších charakteristických znaků (středová příčka, délka trnu apod.). Při analýze shromážděného materiálu začneme nejjednodušším a také nejčastěji se objevujícím tvarem, a to kruhovými přezkami. V našem souboru se vyskytují dva typy, a to jednoduché kruhové přezky a kruhová přezka se středovým žebrem.

Kruhové přezky velikosti do dvou centimetrů jsou zastoupeny exemplářem z barevného kovu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.1.1), datovaným do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Při bližším zkoumání vidíme, že kruhový rámeček přezky byl v jednom místě zesílen a opatřen malým důlkem, do kterého zapadá železný trn přezky. Droboučká nezdobená přezka s výrazným očkem v trnu pochází také z výzkumu hradu Skály (kat. č. 17.1.2). Přezka vyrobená ze slitiny barevných kovů pochází z náleзовých kontextů 14. až 15. století.

Do kategorie přezek 2–4 cm můžeme zařadit kruhovou přezku nebo jen kroužek z jihlavské hornické vesnice Staré Hory, který byl vyroben z barevného kovu

a je datován na základě nálezů doprovodné keramiky do 13. století (kat. č. 17.1.3). Na hradě Rokštejně došlo k nálezů kruhového rámečku pravděpodobně železně přezky, jenž je datován do 2. poloviny 14. století až 15. století (kat. č. 17.1.4). Další železně přezky pocházejí z lokalit Věteřov-Sedliště (kat. č. 17.1.5), ze sběru v Lulči (kat. č. 17.1.6) a z výzkumu pustiměřské rotundy (kat. č. 17.1.7). Všechny zmiňované kusy jsou obecně datovány do středověku. Silně zkorodovaná železná přezka s trnem pochází z výzkumu v Josefské ulici v Brně a je datována do 13. až 14. století (kat. č. 17.1.8). Mezi kruhové přezky můžeme zařadit i železný exemplář s trnem ze zaniklé vsi Konůvky z 14. až 15. století (kat. č. 17.1.9). Mírně deformovaný kus byl nalezen i v další zaniklé vsi Koválov (kat. č. 17.1.10). Několik železných přezek bylo objeveno při výzkumu kostela v zaniklé vsi Narvice u Pohorelic (kat. č. 17.1.11 až 17.1.13). Z vrcholného středověku pocházejí i další železně přezky nalezené na hradě v Obřanech. Jedná se o fragment kruhové přezky bez dochovaného trnu (kat. č. 17.1.14) a celou kruhovou přezku, opět bez dochovaného trnu (kat. č. 17.1.15). U třetí přezky se trn, který nepřesahuje rámeček přezky, zachoval. Rámeček byl patrně po obvodu zdoben několika kolmými rýhami (kat. č. 17.1.16). Při výzkumu polykulturních lokalit v Moravském krasu byly v Koňské jámě a Rytířské jeskyni nalezeny jednoduché přezky či průvlečky datované obecně do středověku (kat. č. 17.1.17 a 17.1.18).

Také z Brna je známo několik kruhových železných přezek, ať už z výzkumu starobrněnského kláštera na Mendlově náměstí (kat. č. 17.1.19 a 17.1.20, obě datace 14. – 15. století), nebo od kostela sv. Petra (kat. č. 17.1.21). Z Petrova pocházejí i další dvě přezky s dochovaným tenkým trnem, který nepřesahuje okraj rámečku, které jsou tentokrát vyrobené z barevného kovu. Na jednom exempláři se zachovala i tkanina nebo kůže, ke které byla přezka připevněna (kat. č. 17.1.22 a 17.1.23). Na Rašínově ulici v Brně byly nalezeny přezky nebo průvlečky vyrobené z barevného kovu bez dochovaného trnu (kat. č. 17.1.24 a 17.1.25). Kruhová přezka nebo průvlečka z barevného kovu byla objevena též v hrobu zaniklé vesnice Koválov a je datovaná do 13. až 14. století (kat. č. 17.1.26). Do přelomu 14. až 15. století spadá další kruhová přezka z barevného kovu bez dochovaného trnu, se zářezy na rámečku, z hradu Lelekovic (kat. č. 17.1.27). Do středověku patří fragment kruhové bronzové přezky z výzkumu polyfunkčního domu na náměstí Svobody ve Znojmě (kat. č. 17.1.28). Z téhož města od kostela sv. Mikuláše pochází i železná přezka s trnem, datovaná do 13. až 15. století (kat. č. 17.1.29). Výčet uzavírá železná přezka z Bystřice s prohnutým trnem, která je datovaná do 13. až 14. století (kat. č. 17.1.30).

Takové jednoduché kruhové opaskové přezky jsou známy už z období 12. až 13. století z lokality Nedanovce-Krásno (Krupica 1978, tab. XXV:276:10). Analogie k exemplářům z Petrova (kat. č. 17.1.22 a 17.1.23) tvoří přezky z výzkumu na Jungmannově náměstí v Praze, datované do 13. století (Richterová 1996, obr. 5;

další analogie Zůbek 2002, 129). Jednoduché kruhové železné přezky o průměru 3,3 až 3,5 cm byly nalezeny i na Hradištku u Davle a Opavě (Richter 1982, obr. 105:4,6,8–9, Kolář – Zezula 2011, obr. 16:24 a 27). Luxusnější exempláře, vyrobené ze stříbra s bronzovým trnem, známe z výzkumu Hradiska u Olomouce a jsou datovány do 13. století (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 220). Analogie ze slovenských lokalit poskytuje práce Júlie Kéryové (Kéryová 2009, obr. na str. 64–65). Exemplář z Kovalova (kat. č. 17.1.26) je podobný přezkám ze hřbitova u kostela v zaniklých Narvicích s rámcovou datací do rozmezí 13. až 15. století. Shodný bronzový kus včetně bočního zkosení se našel při archeologickém výzkumu dominikánského kláštera v Budě. Je interpretován jako součást přepásání mnišské kutny a byl datován do 13. až 15. století. Další podobný exemplář pochází z kostelního hřbitova v Martíně (Měřínský – Unger 1983, 123, Budínský-Krička 1944, tab. XII:10–12). Jednoduché kruhové přezky s kruhovým průměrem obroučky a trnem zužujícím se do špičky jsou známy také z Kremnice (Hoššo 1989, obr. 19:2).

Třetí kategorií jsou přezky, které se nijak výrazně morfologicky neliší od předchozích exemplářů, vyskytují se však v hrobových celcích ve dvojicích, nejčastěji na pánevních bocích zemřelého. Ve většině případů se zdá, že byly odlity z jednoho kadlubu. Nutno upozornit na to, že výjimky ve tvaru i materiálu existují. Tento jev byl prvně popsán na materiálu ze zaniklé vsi Narvice z 13. až 15. století (kat. č. 17.1.31, analogický exemplář nedohledán, dále kat. č. 17.1.32 a 17.1.33). Jako součást výbavy jedince pohřbeného v kněžišti kostela sv. Mořice v Kroměříži byly nalezeny dvě bronzové kruhové přezky s trnem, datované do konce 13. a počátku 14. století (kat. č. 17.1.34 a 17.1.35). Další doklady dvojice kruhových přezek z barevných kovů pocházejí z Brna, Rašínovy ulice (kat. č. 17.1.36 a 17.1.37), dále ze starobrněnského kláštera, kde byly nálezy datovány do 14. až 15. století (kat. č. 17.1.38 a 17.1.39), a železné přezky z Dominikánského náměstí ze 13. až 14. století (kat. č. 17.1.40 a 17.1.41). U kostela sv. Jakuba v Brně se u dvanácti pohřbů našla dvojice přezek v pánevní oblasti, přičemž v určených případech se jednalo o muže. V jednom případě byly v hrobě zjištěny tři přezky, pohlaví jedince však zatím nebylo určeno (Zůbek 2013a, 116). Stejný poznatek máme i ze hřbitova při kostele sv. Alžběty v Kežmarku, kde do hrobu č. 23 byly položeny na pravé a levé straně pánevní kosti železné kruhové přezky (Kéryová 2009, 59). Obdobně tomu bylo i v hrobech v Bratislavě (Unger 2011, 674–679).

V kostele sv. Jiří v Tasově patřily hroby se dvěma přezkami dospělým mužům a náležely pravděpodobně až k mladšímu kostelu, existujícímu v rozmezí 2. poloviny 13. až 14. století. Josef Unger při srovnání s ikonografickými prameny vyslovil hypotézu, že tyto páry přezek sloužily k upínání nohavic k opasku. Svou domněnku podporuje i rozbořením nálezové situace, kdy si všímá toho, že trny obou přezek směřovaly dolů k chodidlům, nikoli k sobě, jak by se očekávalo

u opaskové přezky (obr. 70). Způsob připínání nohavic rekonstruuje autor tak, že z horního okraje nohavice vycházely dva řemínky, z nichž kratší byl na konci opatřen přezkou s kruhovým rámečkem, druhý, delší se podvlékl pod opaskem a sepnul s přezkou na kratším řemínku, případně se mohly nohavice připínat i delším popruhem vedoucím přes ramena. Autor dále usuzuje, že nález dvou kruhových přezek po bocích pohřbeného můžeme považovat za indikátor mužského pohlaví jedince. Unger se domnívá, že ani venkovští muži tedy nebyli pohřbíváni pouze v rubáši, ale i v textilních nebo kožených nohavicích (Unger 2011, 678, obr. 7). Je zajímavé, že se v těchto případech neobjevila i přezka u opasku. Autor tedy navrhuje možnost, že opasek byl buďto textilní a kolem pasu se jen uvazoval, nebo se mohlo jednat o přezku k zapínání opasku a druhou přezku k upínání měšce (Unger 2011, 675). Naopak Alexander Ruttkey se domnívá, že by se mohlo jednat o potvrzení existence rustikální varianty tzv. dlouhých opasků. Tento módní styl se objevil už v 1. třetině 14. století, i když jeho vyvrcholení přišlo až později (Ruttkey 1989, 363). Potvrzení nebo vyvrácení těchto hypotéz bude jistě otázkou dalšího výzkumu.

Samostatnou kategorií v rámci kruhových přezek představují kruhové přezky s trnem, který výrazně přesahuje okraj rámečku. V popisovaném souboru se vyskytují tyto přezky s průměrem od 2,5 do 4,5 cm. Železná přezka s nepropojenými konci a přesahujícím trnem je dochována ze zříceniny hradu Aueršperka a pochází patrně ze 14. století (kat. č. 17.1.42). Další pocházejí z hradu Obřan z vrcholného středověku (kat. č. 17.1.43) a z motte v Údánkách u Moravské Třebové, tu lze pravděpodobně datovat do 14. až 15. století (kat. č. 17.1.44). Všechny uvedené přezky jsou vyrobeny ze železa. Analogie známe ze Zalužan a dalších středoevropských lokalit (Polla 1962, obr. 101:11, Heindel 1990, obr. 15 a zejména 16).

Do 13. až 14. století je datována přezka z Víckova (kat. č. 17.1.45), ta už ale podobně jako exemplář z výzkumu středověké služebné osady u Černé Hory (kat. č. 17.1.46) spadá do kategorie přezek nad 5 cm. I když by se z velikosti a použitého materiálu dalo usuzovat, že tyto přezky sloužily jako součást koňského postroje, nemusí to platit vždy. Ve sbírkách Národního muzea v Kodani je uchována kruhová přezka z počátku 15. století o průměru 7,7 cm, která ukončovala 5,5 cm široký kožený opasek (Fingerlin 1971, kat. č. 127). Subtilnější plochý profil a prohnutí trnu víckovského exempláře snad svědčí pro užití na oděvu (Doležel 2008, 473–474, obr. 11:2). Pro doplnění lze upozornit na to, že analogický kus známe také z výzkumu v německém Rostoku (Ansorge 2012, obr. 23:6).

Ze souboru se vyčleňuje jediná kruhová přezka se středovou příčkou ze zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 17.1.47). Železná přezka má průměr 3,5 cm a je datovaná do 14. až 15. století.

Obr. 70: Dvojice kruhových přezek na bocích zemřelého z lokality Pohořelice-Klásterka, 13.-15. století, foto převzato s laskavým svolením z: Unger 1974, tab. V.

3.19.2 Oválné přezky

Od kruhových přezek přejdeme k přezkám oválným, které bývají často zaměňovány s přezkami ve tvaru písmene D. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že oválné přezky sestávají ze dvou párů oblouků s dvěma různými poloměry. Prosté oválné přezky jsou známy už z raně středověkých nálezů (Heindel 1990, obr. 59–70), nicméně tento tvar přetrval dlouhá staletí. První zástupkyní v našem souboru je mosazná oválná prohnutá přezka s tenkým trnem z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.2.1). Typ této přezky patrně náleží do 17. až 18. století (Cuddeford 1996, str. 26, obr. o). S největší pravděpodobností se jednalo o přezku z boty, neboť přezky do bot bývaly většinou prohnuté, což platilo po celý středověk až do 20. století (Meredith – Meredith 2008, obr. na str. 26). Vzhledem k nepoměrně tenkému trnu můžeme konstatovat, že na botě plnila především okrasnou funkci.

Jednoduchá železná oválná přezka se silně zkorodovaným rámečkem bez dochovaného trnu pochází z jímky na ulici Milady Horákové v Brně a je datována do 15. století (kat. č. 17.2.2). Fragmenty několika železných oválných přezek bez trnu z 14. až 15. století pocházejí ze zříceniny hradu Skály u Jimramova (kat. č. 17.2.3 a 17.2.4). Z dalšího hradu v Brně-Obřanech máme také dvě velké železné přezky z vrcholného středověku (kat. č. 17.2.5 a 17.2.6). Další ze skalských přezek (kat. č. 17.2.7) má v přední části rámečku zesílení, stejně jako přezka z barevného kovu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.2.8).

Od jednoduchých oválných přezek se dostáváme k oválným přezkám se středovou příčkou. Do 16. století je řazena přezka z barevného kovu se zesílením rámečku v přední části z Kapucínského náměstí v Brně (kat. č. 17.2.9) K této přezce uvádí Antonín Zůbek analogii z hradu Templštejna, kde se výstupky nacházejí na obou koncích (Zůbek 2002, 134; Kouřil 1979, 133, 131, obr. 2:13). Další oválná přezka se zbytky střední příčky a zesílením předních stěn rámečku byla nalezena ve Vodní ulici v Kroměříži. Exemplář je datován do 2. poloviny 13. až počátku 14. století (kat. č. 17.2.10). Mladší přezky ze 14. až 15. století s jednoduchým rámečkem byly nalezeny na tvrzi ve Mstěnicích (kat. č. 17.2.11) a také na hradě Rokštejně (kat. č. 17.2.12). Ke posledně jmenovaným přezkám můžeme citovat analogie z několika polských lokalit (Heindel 1990, obr. 180–185). Tento jednoduchý tvar se běžně vyskytuje ještě v 16. a 17. století (Cuddeford 1996, str. 26, obr. e).

Ozdobné oválné přezky se středovou příčkou z barevného kovu pocházejí také z výzkumu na Pekařské ulici v Brně (kat. č. 17.2.13 a 17.2.14). Přezky jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. K přezce 17.2.13 uvádí Antonín Zůbek jako podobnou přezku z Vízmburku, a ještě přesnější analogii z polského Opole (Zůbek 2002, 134). Také k přezce kat. č. 17.2.14 nachází autor výzkumu analogii z hradu Vízmburku (Procházka 1990, 104). Ve výčtu analogií lze zmínit ještě podobnou přezku z francouzského Troyes z poloviny 15. století (Fingerlin

Obr. 71: Detail z obrazu Klanění králů, Mistr lyversberských pašijí, kolem 1460, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

1971, kat. č. 516). Podobné přezky byly také nalezeny v novověkých hrobech na hřbitově sv. Salvátora ve Vratislavi (Sawicki 2015, obr. 11:a–f).

Do této kategorie můžeme zařadit přezku se zesílením pro trn na obou stranách rámečku z Trstěnic (kat. č. 17.2.15), která je dle evidence v přírůstkové knize určena jako přezka z ostruhy. K této přezce můžeme přirovnat pozdně středověký, resp. časně novověký nález ze Suffolku (Cuddeford 1996, str. 20, obr. 18) či z radnice v polském Pucku z konce 15. a 1. poloviny 16. století (Starski 1999, obr. 11:3). Další exemplář stejně velký jako z Trstěnic, vyrobený ze slitiny mědi,

Obr. 72: Detail z obrazu Umučení sv. Filipa, Mistr bolestného Krista z Oberalteichu, 20. léta 16. století, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: © KHM-Museumsverband.

byl nalezen v Höxteru a je interpretován jako oděvní součást (Krabath 2001, kat. č. XVI.23, obr. 20.4). Zato dvojnásobně velká ozdobná přezka z Londýna z 2. poloviny 14. století byla pravděpodobně určena pro pás s mečem (Egan – Pritchard 2008, 334). Tento typ přezek uvádí Stephan Krabath jako variantu I7, jež se začíná objevovat v 2. polovině 14. století a přežívá do 15. století, v některých případech patrně až do 16. století (Krabath 2001, 138). To potvrzují anglické nálezy (Cuddeford 1996, str. 26 obr. e) a analogii uvádí také Ilse Fingerlin (Fingerlin 1971, kat. č. 295). Dalším příkladem v této kategorii je velká přezka z Pekařské ulice v Brně, která má zploštělý průřez, byla vyrobena z barevného kovu a je datována do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 17.2.16). Jednodušší tvary mají železné přezky ze zaniklých vsí Mstěnice (kat. č. 17.2.17) a Konůvky (kat. č. 17.2.18), obě datované do 14. až 15. století. K posledně jme-

nované přezce můžeme vztáhnout analogii z Beverungen, datovanou před rok 1444 (Krabath 2001, kat. č. XVI.19, obr. 85:2). K tomuto typu přezek uvedme ještě exempláře z Vratislavi, které byly publikovány i s ikonografickými doklady způsobu jejich nošení (Sawicki 2012, obr. 3). Tyto přezky mají své předchůdce již v raném středověku (Heindel 1990, obr. 202, 207).

Z řady se vymyká oválná přezka z hradu Skály, jež má na vnější straně rámečku vytaženu střední příčku (kat. č. 17.2.19). Podobný kus pochází z Londýna z doby 16. až 17. století a je interpretován jako typ přezek užívaný pro pásy, na nichž byl zavěšen meč (Cuddeford 1996, str. 26, obr. h, resp. str. 28, obr. 8).

Jiná dvoudílná železná přezka se středovou příčkou a trnem byla nalezena na ulici Pekařské v Brně. Rámeček přezky je na protilehlých stranách zploštělý a roztepaný do silnějších plátů, přičemž přezka je osově souměrná. Datace je udávána do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 17.2.20). Podobný exemplář i se zbytkem koženého pásku byl nalezen i při výzkumu v Ducovém. Šířka těchto pásků byla kolem 2,6 až 4,0 cm (Ruttikay 1989, obr. 1:994). Další analogii k této přezce vidí Antonín Zůbek v přezce z Kepkova (Zůbek 2002, 134).

Také tyto typy přezek našly své uplatnění na mnoha místech oděvu a jeho součástí. Menší exempláře – například kat. č. 17.2.13 – mohly sloužit jako přezka na obuvi, jak vidíme na malbě Klanění tří králů ze svatojakubského kostela v Levoči (Klanění tří králů z oltáře Panny Marie Sněžné, 1496, kostel sv. Jakuba, Levoča, Buran 2003, kat. č. 354). Větší exempláře se zase používaly jako opaskové přezky, což dokládají další detaily vrcholně středověkých i časně novověkých maleb (obr. 71 a obr. 72). Velkou oválnou přezku s viditelnou středovou příčkou má na opasku postava vojáka na nástěnné malbě z kostela Neposkvrněného početí Panny Marie v Olomouci z doby po roce 1500 (Nesení a Snímání z Kříže, po 1500, kostel Neposkvrněného početí Panny Marie, Hlobil – Perůtka 1999, kat. č. 328). Oválnou přezku najdeme i na botě figury ze Stětí sv. Barbory (Stětí sv. Barbory, Hans Pleydenwurff, kolem 1470, Národní galerie, Praha) nebo na řemenu přes rameno figury na desce od Tobiasse Lindnera (Pašijový cyklus z kazatelny zámecké kaple v Krásném Březně, Kristus přes Kaifášem, Tobias Lindner, 1604, Muzeum Ústí nad Labem, Horníčková – Šroněk 2010, obr. IX/8).

3.19.3 Vícedílné přezky

Samostatnou skupinu přezek tvoří exempláře opatřené střední příčkou a složené většinou z nestejných tvarů rámečku (pravouhlé, oválné, ve tvaru písmene D). Rámeček byl v některých případech upraven prohnutím profilu, případně doplněn objímkou, která usnadnila provléknutí řemene.

Prvním zástupcem je oválná přezka z jihlavské radnice, se silným prohnutím profilu rámečku, datovaná do 2. poloviny 14. století (kat. č. 17.3.1, blíže Macháňová 2009, 165). Podobné dvě přezky s dochovaným trnem ze zříceniny hradu Skály spadají do průběhu 14. a 15. století (kat. č. 17.3.2 a 17.3.3). Vzhledem k masivnímu tvaru a použitému materiálu považuje Lenka Macháňová jihlavskou přezku za původní součást koňského postroje nebo „podobného hrubšího pásovi“ (Macháňová 2009, 165).

Další variantu představují přezky s oválnou přední částí a pravouhlou zadní částí, taktéž doplněné na střední příčce trnem. Tři exempláře pocházejí z hradu Skály (kat. č. 17.3.4 až 17.3.6), další byla nalezena na panství Bohutice (kat. č. 17.3.7), stejná se dochovala z výzkumu hradu Špilberka (kat. č. 17.3.8) a také ze zaniklé tvrže ve Mstěnicích (kat. č. 17.3.9). Obdobné byly objeveny i na hradě Rokštejně (kat. č. 17.3.10 a 17.3.11). Všechny byly vyrobeny ze železa a v datovaných případech spadají do 14. až 15. století. K přezkám z hradu Skály a Špilberka můžeme uvést analogie z Pfaffenschlagu, hradu Vízmburka, hradu Týřova a maďarské vesnice Sarvaly. Analogie nalezená na lokalitě Posádky v Gajarech byla interpretována jako součást koňského postroje. Časově jsou tyto nálezy omezeny 2. polovinou 13. století až 1. polovinou 15. století (Nekuda 1975, obr. 139:3, Hejna 1983, obr. 5:2, Durdík 2010, kat. č. 8:3, Holl – Parádi 1982, obr. 141:15).

Do této skupiny náleží i opačná varianta téhož, tj. přezky s pravouhlou přední částí a oválnou zadní stranou, přičemž přezky jsou nejen prohnuty, ale mají oválnou část konvexně stočenu dovnitř. Středová příčka je opět doplněna trnem. Exempláře pocházejí jak z hradu Templštejna (kat. č. 17.3.12), tak ze zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.3.13) a jsou interpretovány jako přezky ke koňskému poprsníku. Analogii poskytuje například podobná přezka z Bratislavy (Polla 1979, obr. 112:6).

Neprohnuté přezky se zploštělou oválnou částí a v některých případech i dochovanou objímkou v předním pravouhlém dílu pocházejí z hradů Obřany (kat. č. 17.3.14), Špilberka (kat. č. 17.3.15), Skály (kat. č. 17.3.16 a 17.3.17), Rokštejna (kat. č. 17.3.18) a Ježova hradu (kat. č. 17.3.19). Nepřímé analogie k posledně jmenovanému exempláři z hradu Rábí, Vildštejn, Cvilín nebo Zalužany uvádí ve své práci Petr Žákovský, který ji na tomto základě řadí do průběhu 14. a 15. století (Žákovský 2006, 88, Polla 1962, tab. IX:7). Obřanská přezka je podobná nálezům ze zříceniny hradu Tannenberg z Darmstadtu z doby kolem 1399 (Fingerlin 1971, kat. č. 71).

Další variantou z hradu Templštejna je pravouhlá přezka se středovou příčkou a trnem, jejíž konce jsou zakončeny očkem (kat. č. 17.3.20). Obdobné fragmenty tohoto typu se zachovaly také na hradě Skály (kat. č. 17.3.21 a 17.3.22).

Specifickými tvary, které se v tomto souboru vyskytují pouze jednou, jsou přezky ze zaniklé vsi Konůvky. První má silně zploštělou oválnou zadní část

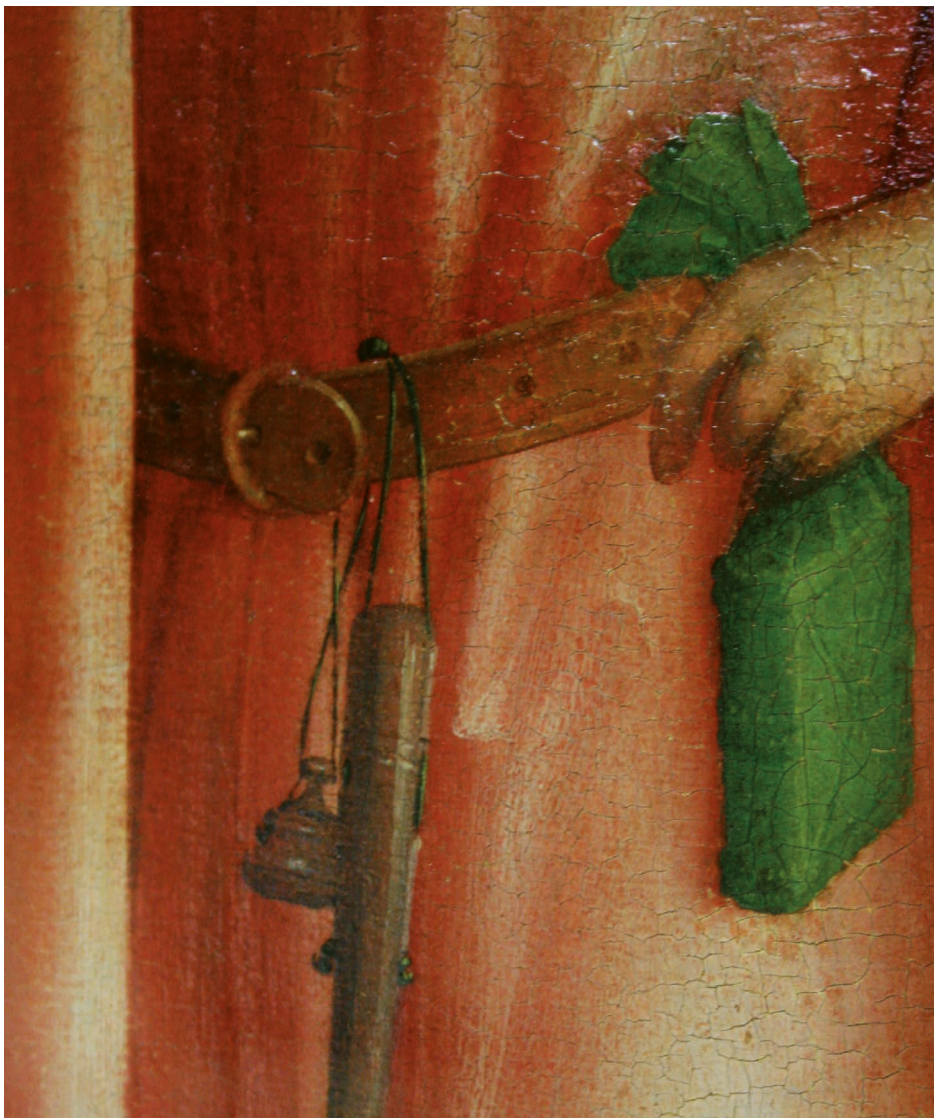
a kruhovou přední část, je bez trnu, který však nemusel být nutně její součástí (kat. č. 17.3.23). Ani druhá ve tvaru lichoběžníku a kruhu není opatřena trnem (kat. č. 17.3.24). Analogii k ní nalezneme na maďarské lokalitě Mohács-Csele-patak z 2. poloviny 15. století, kde byla součástí hrobové výbavy zemřelého (Fingerlin 1971, kat. č. 429).

3.19.4 Přezky ve tvaru D

Přezka, která vychází z kruhového tvaru a je přerušena v určité části rovným rámečkem, bývá v literatuře označována jako přezka ve tvaru písmena D. I když se na první pohled může zdát, že přezky ve tvaru D mají uniformní tvar, i zde je možno vyčlenit několik kategorií a variant.

Tři neúplně jednoduché železné přezky ve tvaru D byly nalezeny na hradě Rokštejně. První je datována od 3. třetiny 13. století až do roku 1307 (kat. č. 17.4.1), druhé dvě do 15. století (kat. č. 17.4.2 a 17.4.3). Jiný, nepříliš dobře zachovaný železný exemplář byl objeven na zřícenině hradu Skály u Jimramova a je datován do 14. až 15. století (kat. č. 17.4.4). Také na ulici Pilařova v Kroměříži v kontextu 12. až poloviny 13. století byla objevena jednoduchá přezka ve tvaru D, vyrobená ze železa (kat. č. 17.4.5). Další železná přezka s celým rámečkem, ale bez dochovaného trnu pochází ze Smilova hradiska (kat. č. 17.4.6) a datačně spadá do 2. poloviny 13. až do 14. století. Této přezce se podobá přezka z Hradce Králové se zářezy na oblouku (Richter – Vokolek 1995, tab. 118:26) nebo exemplář z Müllheimu v Rostoku (Ansorge 2012, obr. 23.1). Ze železa byla vyrobena i další přezka z Pekařské ulice v Brně, která nemá dochovaný trn a je charakteristická plochým průřezem rámečku (kat. č. 17.4.7). Přezka ve tvaru D pochází také ze zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.4.8). Silně zkorodovaná železná přezka se zachovaným trnem byla nalezena na Hlaváčkově náměstí v Prostějově. Vzhledem k stavu dochování je vrocena jen obecně do novověku (kat. č. 17.4.9). K této přezce může vztáhnout přezku z Nové Vsi nad Váhom, která byla součástí hrobové výbavy. I když byla zařazena do 13. až 14. století, není kvůli univerzálnosti tvaru vyloučeno ani pozdější datování (Hanuliak 2006, obr. 1:3). Také u silně zkorodované přezky z Kopečné ulice v Brně můžeme konstatovat, že snad půjde o středověkou záležitost (kat. č. 17.4.10).

Jednoduché přezky ve tvaru D známe z výzkumu Hradiščka u Davle, slovenské lokality Nedanovce–Krásno, maďarského výzkumu vesnice Sarvaly, novověkých hrobech na hřbitově sv. Salvátora ve Vratislavi a dalších středoevropských lokalit (Richter 1982, obr. 105:1–3, 5, 7, 11–13; 106:2,5; Krupica 1978, tab. XXXV:705:15, Holl – Parádi 1982, obr. 36, Sawicki 2015, 10:e–h, Heindel 1990, tab. 3). Další přezka ve tvaru D pochází z hradu Přerovce (Kouřil –

Obr. 73: Detail z obrazu Kristus na kříži se svatými, Stephan Lochner (1410–1451), 1. polovina 15. století, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

Wihoda 1997, obr. 12:1) a jiná je uchovávána ve sbírkách Ostravského muzea (Ostravské muzeum, inv. č. 5165). Přezka ve tvaru D spíná řemen na opaskové garnituře na fresce Jidášův polibek z 3. čtvrtiny 14. století (obr. 64) nebo na obrazu Kristus na kříži se svatými z 1. poloviny 15. století (obr. 73). Také posta-

va z iluminace iniciály „D“ má v pase tento typ přezky (Iniciála „D“ e chrisans /trestanci v kládě/, 1446, Sběrka brněnského městského práva písaře Václava z Jihlavy, Chamonikola 1999, kat. č. 244).

Dalším typem jsou přezky nad 5 cm, jejichž délka výrazně přesahuje šířku rámečku (většinou dvojnásobně). Několik jich bylo zachyceno na hradě Rokštejně (kat. č. 17.4.11 až 17.4.15). Podobné, rozměrné přezky pocházejí i z hradu Skály u Jimramova. První, podlouhlá z barevného kovu (kat. č. 17.4.16) je na rozdíl od dalších dvou exemplářů bez trnu (kat. č. 17.4.17 a 17.4.18). Analogie k nim představuje nález z hradu Vízmburku (Hejna 1983, obr. 5:3) a z lokality Mühlendamm v Rostocku, která je datována již do doby kolem 1260 až 1280 (Ansorge 2012, obr. 23:1). Časnější datování do přelomu 11. a 12. století až 13. století najdeme u přezky z Vodní ulice v Kroměříži (kat. č. 17.4.19). Další předměty ze zaniklých vsí spadají opět až do 14. až 15. století (kat. č. 17.4.20 až 17.4.23 Konůvky a 17.4.24 až 17.4.28 Mstěnice). Obecně do vrcholného středověku jsou datovány exempláře z hradu Obřany u Brna (kat. č. 17.4.29 a 17.4.30), Bojanovic u Znojma (kat. č. 17.4.31) a Věteřova (kat. č. 17.4.32). Tento typ přezek Belo Polla interpreтуje jako součást koňského postroje (Polla 1986, 263, obr. 113:13, 16). Podobné exempláře jsou známy i z výzkumu maďarské středověké vesnice Sarvaly (Holl – Parádi 1982, obr. 96:8).

Další skupina obsahuje exempláře, jejichž délka a šířka jsou téměř v poměru 1 : 1. Jedná se o přezku z hradu Aueršperk (kat. č. 17.4.33) nebo železnou přezku z Petrova (kat. č. 17.4.34), či přezky ze zaniklé vsi v Konůvkách (kat. č. 17.4.35 až 17.4.37). K přezce z Aueršperku můžeme přiřadit podobnou z výzkumu Bratislavy (Polla 1979, obr. 112:2), jemnější variantu s výraznějším prohnutím z výzkumu v Rostocku (Ansorge 2012, obr. 23:5) nebo nález z Londýna z konce 13. až 1. poloviny 14. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 397). Jednoduchou přezku ve tvaru D známe i z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.4.38), její analogie se zachovala v Hradci Králové (Richter – Vokolek 1995, tab. 118:32).

Nezdobené železné přezky ve tvaru D s dovnitř prohnutým rámečkem byly objeveny na Smilově hradisku u Žbánova (kat. č. 17.4.39 a 17.4.40). Předměty jsou určeny dobou trvání osídlení hradu do 2. poloviny 13. až 14. století. K nim můžeme přidat rovněž přezku ze zříceniny hradu Aueršperku s výrazným konvexním prohnutím rámečku bez středového trnu (kat. č. 17.4.41).

Naopak šířka rámečku přezky větší než délka je charakteristická pro další typ. Objevují se kusy jak s trnem, tak bez trnu, a to z Věteřova (kat. č. 17.4.42) a hradu Rokštejna z 2. poloviny 14. století (kat. č. 17.4.43). Zajímavým kusem je železná přezka z hradu Rokštejna s asymetricky umístěnou rýhou pro trn, datovaná do 15. století (kat. č. 17.4.44). Masivní exemplář s výrazně přesahující šířkou, o hmotnosti kolem 50 g, byl nalezen na ulici Vodní v Kroměříži a je časově vymezen přelomem 12. a 13. století až polovinou 13. století (kat. č. 17.4.45).

Vlastní typ tvoří jednoduché přezky ve tvaru D s dopředu vytaženým rámečkem pro uchycení trnu. Přezky v popisovaném souboru jsou plochého profilu a byly vyrobeny ze železa. Do této skupiny bychom mohli přiřadit čtyři přezky ze Smilova hradu (kat. č. 17.4.46 až 17.4.49), Ježova hradu (kat. č. 17.4.50), hradu Rokštejna (kat. č. 17.4.51), Brna-Obřan (kat. č. 17.4.52 až 17.4.54) a zaniklé vsi Bystřec (kat. č. 17.4.55). Zatímco obřanské přezky jsou datovány neurčitě do vrcholného středověku, přezky ze Smilova hradiska časově vymezuje doba existence hradu v 2. polovině 13. až ve 14. století, stejně jako u Ježova hradu ze 14. století a zaniklé vsi Bystřec z doby mezi 13. a 15. stoletím. Přezka z Rokštejna pochází z 15. století. Obdobné přezky z londýnských nálezů 1. poloviny 14. až poloviny 15. století se užívaly na opascích nesoucích meč (Fingerlin 1971 obr. na str. 109; Egan – Pritchard 2008, kat. č. 282 a 283).

Za těmito jednoduchými tvary následují přezky ve tvaru D s odsazením zadní strany rámečku. Tři drobné přezky s jemným odsazením známe z výzkumu hradu Rokštejna (kat. č. 17.4.56 až 17.4.58). Ani u jedné se nedochoval trn, všechny byly vyrobeny z mosazi a jsou datovány do 15. století. Analogii k nim představuje přezka s trnem z Londýna, datovaná do let 1270 až 1350 (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 278), nebo z hradu Týřova (Durdík 2010, kat. č. 8:7). Ke kat. č. 17.4.58 snad můžeme přirovnat podobnou přezku z výzkumu pražského náměstí Republiky (Vyšohlíd 2011, obr. 6:k). Dva exempláře pocházejí z Pekařské ulice v Brně. Byly vyrobeny ze slitiny barevných kovů a jsou vymezeny 2. polovinou 15. až 1. polovinou 16. století. Obě mají plochý průřez bez známek zdobení (kat. č. 17.4.59 a 17.4.60). I když ani jedna nemá dochovaný trn, víme, že kat. č. 17.4.59 jej měla, neboť na protilehlé straně zůstala rýha pro jeho snadné zapadnutí. Do této skupiny snad můžeme přiřadit i další variantu, již představuje nález z Rybníka na Moravě, který bohužel postrádá bližší nálezové okolnosti (kat. č. 17.4.61).

Rokštejnský nález s odstupňovaným rámečkem přezky a příchytou destičkou, která je zdobena rytým motivem mužské postavy, byl vyroben z bronzu. Našel se v požárové vrstvě dolního paláce hradu a je datován do 15. století (kat. č. 17.4.62). Podobná přezka s výjevem bitevní scény na příchyté destičce je uchovávána ve sbírkách maďarského Národního muzea. Zlatá přezka ozdobená nielem byla nalezena v Kígyópusztě a je datována do 2. poloviny 13. století (Kovács 2005, obr. 8). Tento typ přezky (bez příchyté destičky) byl nalezen také na lokalitě Sarvaly (Holl – Parádi 1982, obr. 141:16).

Samostatný typ tvoří přezky s odsazenou zadní stranou, které mají na straně protilehlé trnu plastické profilování: vývalky, perlovec, žebra apod. V rámci tohoto typu můžeme vyčlenit několik variant. První varianta nemá na přední straně rámečku žádné charakteristické zdobení, pouze je v tomto místě zesílená. V pojednávaném souboru tuto variaci představují dvě přezky ze zaniklé hornické vsi

Staré Hory u Jihlavy (kat. č. 17.4.63 a 17.4.64) a přezka z Kopečné ulice v Brně (kat. č. 17.4.65).

Další variantu představují dvě přezky s čtyřmi žebry na protilehlé straně. Jedna byla objevena při průzkumu kolektoru v Brně (kat. č. 17.4.66), druhá pochází z výzkumu „U mlékárny“ v Jihlavě (kat. č. 17.4.67) a třetí ze zaniklé vsi Bystřec (kat. č. 17.4.68). Analogický exemplář byl objeven při výzkumu štrasburského starého města z 1. čtvrtiny 13. století (Fingerlin 1971, kat. č. 478). Do počátku 2. poloviny 13. století náleží zdobená přezka z Josefské ulice č. 8 v Brně ve tvaru D s příchytnou destičkou, na níž je plasticky zachycen kuň ve skoku, běžící vlevo. Reverz je hladký a na destičce je zachován jeden ze čtyř nýtků (kat. č. 17.4.69). Podobný exemplář je znám z lokality Kaszaper v Maďarsku (Fingerlin 1971, kat. č. 499). K přezce z Josefské ulice můžeme jmenovat podobnou přezku z anglického Kentu, která je datována již do 12. století a má na příchytné destičce zobrazeného lva (Cuddeford 1996, obr. 23 na str. 21). U analogií z polských lokalit, se kromě lvů, orlů a draků vyskytuje na destičkách také dvorská milostná tematika (Wachowski 2013, obr. 16 a 17).

Další přezky jsou ozdobeny na přední straně rámečku šesti žebry. Jedná se o přezku z výzkumu Orlovny na brněnském Mendlově náměstí (kat. č. 17.4.70), fragment přezky a dvou celých exemplářů ze Starých Hor u Jihlavy (kat. č. 17.4.71 až 17.4.73) a o přezku z lokality U mlékárny (kat. č. 17.4.74). Hodně analogií ke kat. č. 17.4.70 bylo nalezeno na slovenských lokalitách v Duchovém, Nitře–Dražovcích a Krásnu jež spadají do 13. století (Ruttkay 1983, obr. 5:25; Ruttkay 1997, obr. 4:6; Krupica 1953, obr. 105).

Výčet přezek s vývalky začneme fragmentem jednoduché přezky s dvěma vývalky ze Starých Hor u Jihlavy (kat. č. 17.4.75), tomu je podobná přezka z hradu Wartenberg z doby kolem 1265 (Fingerlin 1971, kat. č. 145). Přezku z Kopečné ulice v Brně zdobí tři vývalky, z nichž prostřední doplňuje rytý křížek (kat. č. 17.4.76). Stejný motiv mají i další dvě starohorské přezky (kat. č. 17.4.77 a 17.4.78). Jiná přezka z téže lokality má boční vývalky již vytaženy výše než střed (kat. č. 17.4.79). Vývalky je taktéž dekorován rámeček přezky ze Starobrněnské ulice v Brně (kat. č. 17.4.80). Obdobný exemplář ke kat. č. 17.4.79 byl nalezen v Propsei tom Roden z doby kolem 1200 (Krabath 2001, tab. 20:10, kat. č. 757).

Výrazněji vytažené vývalky, patrně z důvodu přidání objímky, mají následující exempláře z Masarykova náměstí v Jihlavě (kat. č. 17.4.81 a 17.4.82). Analogií by mohl být nález z Polska z doby před polovinou 13. století, Maďarska z 2. poloviny 13. století s dochovanou objímkou (Fingerlin 1971, kat. č. 148 a 57), z výzkumu z hradu Bolkova (Macháňová 2009, 165), nebo konečně z německého Höxteru z konce 12. a přelomu 13. století (Krabath 2001, tab. 20:9, kat. č. XVI.4).

V polovině 13. století má původ profilovaná přezka z minoritského kláštera v Brně se dvěma rohatými uzlíčky na rámečku a příchytnou destičku zdobenou

geometrickými ornamenty ve tvaru esíček (kat. č. 17.4.83). Další deformovaná přezka z téže lokality pochází z 1. čtvrtiny 13. století (kat. č. 17.4.84). Příchytnou destičku s motivem klikatky po obvodu známe z londýnských nálezů z 1. třetiny 13. století a z konce 13. a 1. poloviny 14. století (Egan – Pritchard 2008, 505). Obdobné ryté motivy pokračují na materiálu v Ducovém rovněž na opaskových garniturách ve 2. polovině 14. století (Ruttikay 1989, 2:858).

Podobná, ovšem s plochou obroučkou, je i přezka z Nových Hvězdlic (kat. č. 17.4.85). Obdobný exemplář přezky s knoflíkovitými výběžky ze Suffolku má v přední části rámečku ještě samostatnou objímku (Cuddeford 1996, obr. 29 na str. 21).

Odsazená profilovaná přezka s motivem dvou vývalků po stranách a zesílením středu byla nalezena v zaniklé středověké vsi Všebořice. Mírně deformovaná přezka střední velikosti byla vyrobena z bronzu a je datována obecně do středověku (kat. č. 17.4.86). Tvarově shodná přezka s dochovaným tenkým trnem z mosazi pochází z výzkumu hradu Rokštejna a je datována do 15. století (kat. č. 17.4.87). Subtilnější exemplář avšak s výraznějšími vývalky známe z výzkumu Opavy (Kolář – Zezula 2011, obr. 16:25).

V souboru se setkáváme i s dvěma přezkami ve tvaru trojlístku, jejichž rámeček je dále plasticky zdoben. Jedná se o nález ze zaniklého středověkého „Městiska“ u Žbánova (kat. č. 17.4.88). Přezka byla vyrobena ze slitiny barevných kovů a je datována do středověku. Tvarově podobná přezka, opět bez dochovaného trnu, pochází z hradu Rokštejna. Tato však byla vyrobena ze železa a je datována do 15. století (kat. č. 17.4.89). K ní můžeme citovat analogii nalezenou při výzkumu u kostela sv. Vavřince ve Výskytne nad Jihlavou, která je datována do 2. poloviny 13. století.

Profilované bronzové přezky ve tvaru D s různým počtem vývalků v přední části byly nalezeny také na Hradištku u Davle (Richter 1982, obr. 132:1–6, 8–10). Autor výzkumu Miroslav Richter ve své práci uvádí výčet dalších nalezišť z Německa, Polska, České republiky, Slovenska a Maďarska a upřesňuje jejich výskyt od 12. století do konce 13. století (Richter 1982, 188). Přehlednou mapu profilovaných přezek rozšířených takřka po celé Evropě můžeme najít například v práci Ilse Fingerlin (Fingerlin 1971, obr. 104). Jejich rozšíření a použití dokládají i výtvarná díla. Profilovaná přezka s dvojicí vývalků po stranách je zobrazena na náhrobku knížete Jindřicha IV. Probusta († 1290) (Sarkofág knížete Jindřicha IV. Probusta, okolo 1300, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Guldan-Klamecka – Ziomecka 2003, kat. č. 2), a dále na soše ze severního portálu Magdeburského dómu z doby kolem poloviny 13. století (Panny moudré a pošetilé, Magdeburský dóm, kolem 1250, Puhle 2009, kat. č. III.29).

3.19.5 Pravoúhlé přezky

U pravoúhlých přezek zmiňme nejprve drobné čtvercové přezky. Z požárové vrstvy dolního paláce hradu Rokštejna pochází exemplář bez trnu s prostým hladkým rámečkem z 15. století (kat. č. 17.5.1). Obdobný předmět, který má již trn a geometrickou výzdobu rámu, byl nalezen i na zaniklé vsi Konůvky. Je zajímavé, že rámeček a trn byly vyrobeny z jiného druhu materiálu (kat. č. 17.5.2). Fragment podobné miniaturní přezky z barevného kovu bez zachovaného trnu byl nalezen i na lokalitě Jihlava „U mlékárny“ (kat. č. 17.5.3). Přezka byla datována nálezovými okolnostmi a ostatními nálezy. Proto ji na základě porovnání s prací Stephana Krabatha klade Lenka Macháňová do 13. až 15. století (Macháňová 2009, 164). Z hradu Skály pochází také několik drobných čtvercových nebo téměř čtvercových přezek datovaných do 14. až 15. století. Byly vyrobeny buď z barevného kovu (kat. č. 17.5.4 a 17.5.5), nebo ze železa (kat. č. 17.5.6). Analogii ke kat. č. 17.5.4 představuje přezka z hradu Vízmburku (Hejna 1983, obr. 5:2). Předmět pochází z doby mezi 2. polovinou 13. století až rokem 1447. Obdobnou přezku známe i z lokality Branč – Velká Ves, poloha Arkuš, z 15. století (RuttKay – Cheben – RuttKayová 1994, obr. 9:5). U přezky kat. č. 17.5.5 zaujme umístění trnu směřujícího z rohu přezky diagonálně do druhého rohu rámečku. Podobný exemplář obsahoval i poklad z maďarského Tiszaörvény-Templomdombu, který byl ukryt kolem roku 1240 (Prokisch – Kühnreiber 2004, obr. 74). Další drobná, už spíše obdélná přezka z pocínovaného železa byla nalezena v zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 17.5.7). Obdobná železná přezka bez určitější datace pochází z brněnské Rašínovy ulice ze zásypu hrobu (kat. č. 17.5.8). Malá, téměř čtvercová přezka byla nalezena i na ulici Pekařské v Brně. Je datována do 2. poloviny 15. až poloviny 16. století a byla vyrobena ze slitiny barevných kovů (kat. č. 17.5.9). Obecné analogie poskytují drobné čtvercové přezky s rozměry kolem dvou centimetrů pocházející z výzkumu sídlištních objektů v Palárikově (Hanuliak 1997b, obr. 3:2 a 3).

Čtvercové přezky nad dva centimetry reprezentují dva kusy z hradu Skály (kat. č. 17.5.10 a 17.5.11). Oba byly vyrobeny ze železa, přičemž u druhého exempláře jsou patrné stopy po objímce. Čtvercová přezka s rozměry kolem 3,6 cm pochází i ze zaniklé středověké vsi Kuchlov u Rychtářova. Silně zkorodovaná přezka s dochovaným trnem je obecně datována do středověku a vzhledem k stavu dochování není jasné, zda diagonálně umístěný trn byl záměrem nebo tvar předmětu vznikl až korozí (kat. č. 17.5.12). Stejně velká přezka bez trnu pochází z hradu Čalovice a je datována do vrcholného středověku (kat. č. 17.5.13). Tvarově podobné jsou přezky z Konůvek (kat. č. 17.5.14) a Mstěnic (kat. č. 17.5.15). Jejich analogie můžeme hledat na hradě Přerovec (Kouřil 1997, 12:2).

Se zachovaným trnem máme doloženy přezky ze Starobrněnské ulice v Brně (kat. č. 17.5.16), hradu Skály (kat. č. 17.5.17), zaniklých vsí Koválov (kat. č. 17.5.18)

Obr. 74: Detail sochy sv. Kryštofa, kolem 1520, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

a Konůvky (kat. č. 17.5.19 – s objímkou). Velké, téměř čtvercové přezky kolem pěti až šesti centimetrů byly nalezeny na zřícenině Smilova hradiska na Prostějovsku (kat. č. 17.5.20 a 17.5.21).

Zvláště je čtvercová mosazná přezka se zaoblenými rohy a plasticky zdobeným rámečkem z Anenských teras v Brně (kat. č. 17.5.22), pocházející ze sběru. Přestože je její datace na základě nálezových okolností vymezena široce od 13. století do novověku, vzhledem k charakteru zpracování se zdá, že se jedná spíše o novověkou záležitost. Podobné přezky, resp. spony se často objevují na novověké obuvi, kde mají čistě dekorativní funkci (srov. Štýbrová 2009, obr. na str. 135).

Obr. 75: Detail z malby Löwensterinscherská kalvárie, Hans Pleydenwurff a dílna, kolem 1457, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen

Využití čtvercových přezek bylo pravděpodobně stejně jako u jiných tvarů různorodé. Jak již bylo uvedeno, drobné čtvercové přezky mohly být součástí obuvi nebo využity na řemíncích opasku brnění, jak vidíme na náhrobku Imricha Zápolského z roku 1487 (Náhrobek Imricha Zápolského, 1487, kostel sv. Martina, Spišská kapitula, Chalupecký 2001, obr. na str. 43). Čtvercová přezka z Ducového byla nalezena na opasku pohřbeného muže (Kéryová 2009, 78), jak potvrzuje i detail ze sochy sv. Kryštofa z doby kolem 1520 (obr. 74) či o století starší vyobrazení svatého krále (Svatý král z Anbetung, kolem 1420, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg). Čtvercové přezky byly také nalezeny v novověkých hrobech kolem kostela sv. Salvatora v polské Vratislavi (Sawicki 2015, obr. 10;j, k).

Početnější jsou obdélné přezky. Hned pět kusů jednoduchých obdélných železných přezek pochází z hradu Rokštejna (kat. č. 17.5.23 až 17.5.27). Exempláře jsou datovány vesměs do 15. století. Možný způsob využití tohoto typu přezek můžeme vidět na detailu malby Löwensterinscherské kalvárie z poloviny 15. století (obr. 75). Do 15. století spadá i přezka z brněnské ulice Milady Horákové (kat. č. 17.5.28), s níž je příbuzná přezka z výzkumu Bratislavy (Polla 1979, obr. 112:12). Jednoduchá obdélná přezka bez zdobení i dochovaného trnu byla nalezena na Mozartově ulici v Brně, je vyrobena z barevného kovu a datována do vrcholného středověku (kat. č. 17.5.29). Fragmentárně jsou dochovány kusy z hradu Skály (kat. č. 17.5.30), Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.5.31) a hradu Aueršperka (kat. č. 17.5.32). Celá přezka bez trnu s kruhovým průřezem rámečku byla nalezena v Konůvkách (kat. č. 17.5.33). Naopak čtvercového průřezu je přezka ze zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.5.34). Z další kategorie přezek s obdélným rámečkem a délkou nad čtyři centimetry můžeme jmenovat bronzový exemplář z výzkumu polyfunkčního domu na náměstí Svobody ve Znojmě (kat. č. 17.5.35), ze Mstěnice (kat. č. 17.5.36), hradu Špilberka (kat. č. 17.5.37), Rytířské jeskyně (kat. č. 17.5.38) a Smilova hradiska (kat. č. 17.5.39). Přesnou analogii k přezce z jeskynního hradu nalézáme v materiálu z výzkumu Hradiščka u Davle (Richter 1982, obr. 106:4). Do této kategorie řadíme i jednoduchou obdélnou železnou přezku s objímkou, datovanou do vrcholného středověku, jež byla objevena na Dobrovského ulici ve Vyškově (kat. č. 17.5.40). Podobná přezka, také s dochovanou objímkou, pochází z polského naleziště Pień z 1. čtvrtiny 15. století (Poliński 2009, obr. 7) nebo zaniklé vsi Zalužany na Slovensku (Polla 1962, obr. 111:1).

Z Pekařské ulice v Brně pochází i špatně dochovaná nezdobená přezka s širokým trnem, vyrobená z barevného kovu (kat. č. 17.5.41). Analogie datovaná do 14. století byla nalezena v Maďarsku (Szabó 1938, obr. 220). Železné obdélné přezky bez trnu pocházejí ze zříceniny hradu Skály (kat. č. 17.5.42) a hradu Rokštejna (kat. č. 17.5.43), stejně jako zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.5.44).

Do samostatné kategorie můžeme začlenit přezky se zářezy v rozích rámečku a úpravou pro trn ze zříceniny hradu Skály (kat. č. 17.5.45 a 17.5.46). Podob-

né přezky byly nalezeny i v Brně na ulicích Pekařská (kat. č. 17.5.47 až 17.5.49) a Josefská (kat. č. 17.5.50). Rozměry i výzdobu skalské přezky můžeme porovnat s kusy ze slovenského Chmeľova (5,3x2,7 cm) nebo maďarského Orgondaszentmiklóse (Kéryová 2009, 76, obr. na str. 75).

K tomuto typu můžeme přiřadit i několik přezek s dochovanými destičkami. První z nich pochází z Pekařské ulice v Brně. Její destička byla z jedné strany zdobena rytou geometrickou výzdobou, zatímco druhá strana zůstala hladká (kat. č. 17.5.51). Následující nezdobené přezky i destičky ze Špilberka (kat. č. 17.5.52) a Josefské ulice v Brně (kat. č. 17.5.53), k nimž uvádí Antonín Zůbek další analogie z českých, moravských a slovenských lokalit (Zůbek 2002, 135). Také ze zaniklých vsí se dochovaly podobné kusy. Jedná se o dvě přezky z Konůvek, přičemž materiálový rozbor potvrdil odlišné materiálové složení destičky a přezky (kat. č. 17.5.54 a 17.5.55). Jejich tylní ploténky jsou mosazné a rámečky z bronzu (Selucká – Sulovský – Měchurová 2002, 179). Podobná přezka, ovšem bez destičky, byla nalezena v maďarské vesnici Sarvaly (Holl – Parádi 1982, obr. 130:13). Poslední ze skupiny je přezka s destičkou ze Mstěnic (kat. č. 17.5.56).

Další kategorií v rámci skupiny obdélníkových přezek jsou masivní přezky s válcovitou zadní částí, která byla většinou otočná a opatřena trnem. Takové typy přezek byly nalezeny na zřícenině hradu Smilovo hradisko (kat. č. 17.5.57), trati Šakvice – Štěpničky (kat. č. 17.5.58) a zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.5.59). Podobná přezka pochází i z Hradištku u Davle (Richter 1982, obr. 106:1,9; 106:8), Pfaffenschlagu (Nekuda 1975, tab. LXIV:5) a Skalky nad Váhom, kde byla součástí koňského postroje (Hanuliak – Nešporová 2000, obr. 9:6–7). Objevy z Londýna tuto interpretaci potvrzují s tím, že publikované nálezy spadají do let 1270 až 1350, ale tvar přetrvával v nezměněné podobě až do novověku (Egan – Pritchard 2008, 95, kat. č. 428). Naopak užší varianta z Vratislavi byla objevena v novověkém mužském hrobě. Její výskyt je zde vysvětlován tak, že buď mohla být součástí opasku, nebo měla co do činění s profesí zemřelého (Sawicki 2015, 68, 10:1). Jednoznačná odpověď na tuto otázku je složitá, neboť jak dokládají další analogie ze středoevropských lokalit, tento tvar byl hojně používán v různých modifikacích (Heindel 1990, obr. 210–218).

Na zaniklé vsi Konůvky se dochovala varianta se středovou příčkou (kat. č. 17.5.60) a stejný kus byl nalezen i při výzkumu hřbitova v Ducovém. Přezka náležela opaskové garnituře zdobené pukličkami a klikatě lomenými plíšky s perlovcovým lemováním. Tento široký typ opasku o rozměru 4,9 cm patří do 1. poloviny 15. století (Ruttikay 1989, 368, obr. 3:419). Podobný exemplář známe i z maďarské lokality Sarvaly a německé lokality Wustrow (Holl – Parádi 1982, obr. 111:13, Heindel 1990, obr. 220).

Také obdélné přezky mohly být doplněny přichytnou destičkou. Z náměstí Svobody v Miroslavi pochází obdélná železná přezka s nezdobenou přichytnou

Obr. 76: Detail sochy z archy sv. Eduarda, kolem 1500, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

destičkou, datovaná do 15. století (kat. č. 17.5.61). Další silně zkorodovaný exemplář z konce 13. až přelomu 14. století byl nalezen na Rašínově ulici v Brně jako součást hrobové výplně (kat. č. 17.5.62). Poslední v této kategorii je přezka z hradu Skály s mírně odsazenou zadní stranou, trnem jemně přečnávajícím přes okraj rámečku a hladkou přičytnou destičkou s dvěma otvory pro nýty (kat. č. 17.5.63).

Další skupinou jsou pravoúhlé destičky se středovou příčkou. První pochází ze zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 17.5.64). Za její dobu lze považovat nález z dominikánského kláštera v Košicích, datovaný do poloviny 15. století. Košický exemplář je doplněn přičytnou destičkou na středové příčce (Rusnák 2009, obr. 9:3). Do této skupiny můžeme zařadit také čtvercovou přezku se středovou příčkou a torčovanými okraji, vyrobenou z mosazi a nalezenou v zaniklé vsi Konůvky. Předmět je zařazen do 14. až 15. století (kat. č. 17.5.65). K této přezce jsou uváděny analogie z maďarských lokalit Csút a Sarvally, jež jsou datovány do 2. poloviny 15. století (Holl – Parádi 1982, obr. 38, Měchurová 1989, 476). Vzájemnou analogii poskytuje konůvecké přezce i exemplář z hradu Rokštejna s identickými rozměry a hmotností, datovaný do 15. století (kat. č. 17.5.66). K ní můžeme opět přirovnat

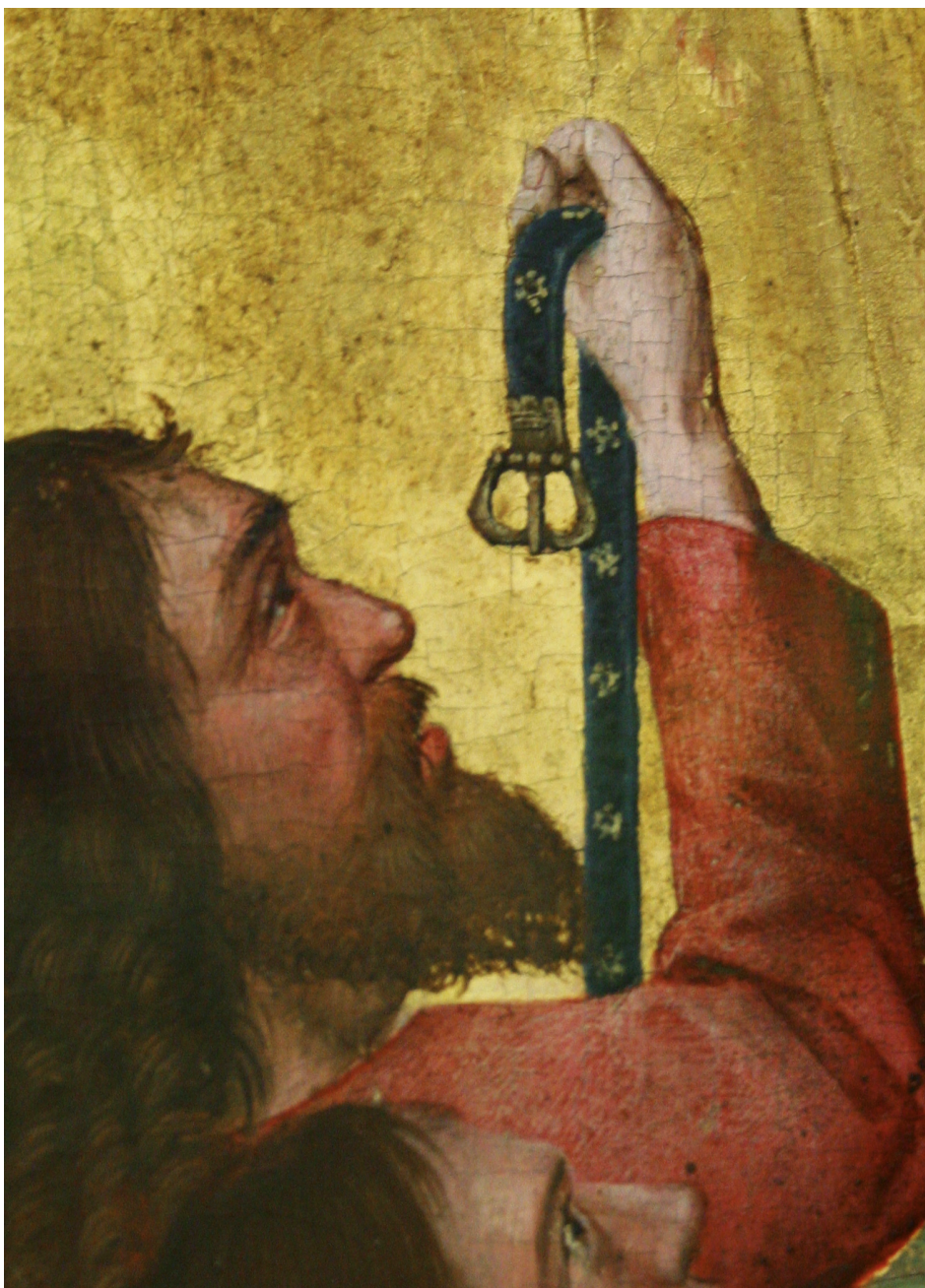
podobnou přezku ze Zalužan (Polla 1962, obr. 111:4a a 4b). Bronzová pravouhlá přezka se středovou příčkou a trnem je doložena ze Štefánikovy ulice z Nitry, ta byla nalezena společně se stříbrnou mincí z roku 1622 (Hanuliak 2006, obr. 1:4). Čtvercová prohnutá železná přezka se středovou příčkou a rozměry 2,5x2,5 cm z lokality Tvarožná se dochovala in situ na ostruže, jež je datována do konce 15. století (kat. č. 17.5.67; za konzultaci děkuji Petru Žákovskému). Nález tak dokládá jedno z možných využití čtvercových přezek se středovou příčkou. Dalším mohlo být upevnění popruhu na rameni, jak vidíme na desce s námětem útěku do Egypta (Útěk do Egypta, Mistr skotského oltáře, 1460–1470, Bundesdenkmalamt, Wien, Vacha 1995, obr. na str. 222). Jiná masivní prohnutá čtvercová přezka našla uplatnění na opasku sochy sv. Starosty z archy sv. Eduarda (obr. 76).

Také obdélné přezky bývaly opatřeny středovou příčkou. Jednoduchá obdélná přezka se středovou příčkou je známa z Josefské ulice v Brně (kat. č. 17.5.68, 15. století), hradu Rokštejna (kat. č. 17.5.69 a 17.5.70, obě z 15. století) a Skály (kat. č. 17.5.71, 14.–15. století). Analogii poskytuje železná přezka z Darmstadtu ze zříceniny hradu Tannenberg, jejíž výroba spadá do doby kolem 1399 (Fingerlin 1971, kat. č. 68). Podobný exemplář, datovaný do 2. poloviny 13. století až 1. poloviny 14. století, byl nalezen i na slovenské lokalitě Krásno (Krupica 1978: XXXVIII:361:1). Fragmenty masivnějších kusů se stopami po tautování byly objeveny na hradě Rokštejně a patří do 15. století (kat. č. 17.5.72 a 17.5.73).

Poslední exemplář ze zaniklé vsi Konůvky se svým tvarem poněkud vymyká. Jedná se o drobnou přezku s rozměry kolem dvou centimetrů, jejíž rámeček je ve středové části směrem k příčce prohnut dovnitř. Přední část rámečku je ozdobně vytažena pro umístění trnu (kat. č. 17.5.74). Také u této přezky uvádí Zdeňka Měchurová analogie z maďarských lokalit Győr a Sarvaly, které jsou datovány do 2. poloviny 15. století, nejedná se však o analogii přímou (Holl – Parádi 1982, obr. 37 a 38, Měchurová 1989, 476).

3.19.6 Lichoběžníkové přezky

Fragmenty dvou železných lichoběžníkových přezek byly nalezeny na nádvoří dolního hradu Rokštejna (kat. č. 17.6.1 a kat. č. 17.6.2). Ke kat. č. 17.6.1 se tvarově blíží lichoběžníková přezka umístěná na dlouhém opasku sv. Anny Samotřetí z poloviny 15. století (Sv. Anna Samotřetí, polovina 15. století, Museum der Stadt Regensburg, Angerer 1995, kat. č. 24.1b, barevná příloha 6 na str. 205). Jednoduché lichoběžníkové přezky s rozměry nad čtyři centimetry zastupují nálezy z hradu Skály (kat. č. 17.6.3), zaniklé vsi Bystřec (kat. č. 17.6.4) a Ježova hradu na Prostějovsku (kat. č. 17.6.5). U této posledně jmenované přezky se dochovala kromě trnu i objímka v její přední části, analogie k ní je uváděna z Hradištky

Obr. 77: Detail z obrazu Nanebevzetí Panny Marie, polovina 15. století, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

u Davle (Žákovský 2006, 88), nicméně ta má spíše čtvercový tvar (Richter 1982, obr. 106:3). Obdobu k prostějovské přezce vidíme na desce Nanebevzetí Panny Marie z poloviny 15. století (obr. 77).

Další skupinu představují lichoběžníkové přezky s prohnutým rámečkem ze Mstěnic (kat. č. 17.6.6) a Konůvek (kat. č. 17.6.7). Prohnutý rámeček je u další varianty v přední části vytažen pro snadnější uchycení trnu (kat. č. 17.6.8 až 17.6.10). Analogii k první variantě představuje přezka z hrobu 1530 v Krásně s rozměry 4,4x4,8 cm, která patřila k postrojovým přezkám (Krupica 1978, tab. XLIII:1530:15). Naopak ke druhé je příbuzná přezka ze Sarvaly v Maďarsku, jež tvořila součást mužských opasků z 15. století (Holl – Parádi 1982, obr. 36). Podobná přezka s nevýrazně vytaženým rámečkem v přední části pochází i z Rajeckých Teplíc (Heidel 1990, obr. 177). Konůvecký výzkum poskytl ke studiu i další exempláře. Ve variantách se objevují se zesíleným rámečkem (kat. č. 17.6.11) nebo zploštělou zadní oválnou částí, ať už bez trnu (kat. č. 17.6.12), nebo s trnem (kat. č. 17.6.13), případně s trnem a objímkou (kat. č. 17.6.14). K nim můžeme zařadit i dva exempláře z hradu Rokštejna (kat. č. 17.6.15 a 17.6.16). Analogie známe i z Londýna z 1. poloviny 15. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 416).

3.19.7 Přezky s háčkem

V rámci studia popisovaného souboru můžeme vyčlenit svébytnou skupinu přezek s háčkem. Jedná se například o železný exemplář ze zříceného hradu Aueršperk u Bystřice nad Perštejnem, jejíž mírně lichoběžníkový rámeček je doplněn plnou odstupňovanou zadní částí s otvorem a byl zakončen velkým háčkem. Předmět je datován dobou trvání hradu do 14. století a určuje se jako přezka k ostruze (kat. č. 17.7.1). Také z hradu Templštejna u Jamolic pochází třmenová přezka s háčkem. Silný lichoběžníkový rámeček je zakončen pravouhlou destičkou se čtyřmi otvory v rozích a masivním háčkem (kat. č. 17.7.2). Na téže lokalitě byly nalezeny i další železné přezky. Obdélný rámeček s trnem je zakončen půlkruhem, z něhož vyčnívá háček. V muzejní přírůstkové knize je uvedeno, že přezka patřila ke koňskému postroji (kat. č. 17.7.3). Druhá přezka je lichoběžníkového tvaru s válcovitou přední částí a dochovaným trnem (kat. č. 17.7.4). Všechny přezky z Templštejna jsou sběrového charakteru, a proto jsou určeny pouze rámcově do středověku až novověku. Podporu pro datování u kat. č. 17.7.3. může poskytnout háček k upnutí ostruh z Přerovce (Kouřil 1997, obr. 12:6), stejně jako exemplář z hrobového celku z Maďarska, datovaný do 14. století (Szabó 1938, obr. 218).

Také obdélná přezka s háčkem z lokality Sedliště u Věteřova je bez bližšího upřesnění datována do vrcholného středověku (kat. č. 17.7.5). Přesná analogie k této přezce pochází z Krásna, kde je interpretována jako spona knižního kování

(Polla 1986, 278, obr. 133:11). Přímo na ostruže se zachovala oválná přezka s háčkem z hradu Obřan, datovaná do přelomu 14. a 15. století (kat. č. 17.7.6).

3.19.8 Jiné tvary přezek

Závěrečnou skupinu tvoří přezky, jejichž tvary buďto nelze zařadit do žádné z výše uvedených skupin, nebo se svým tvarem, ze souboru vymykají. První z hradu Skály má podlouhlý rámeček ve tvaru trojlistu s přední rovnou hranou, doplněnou pozůstatkem příchytné destičky bez výzdoby (kat. č. 17.8.1). Na základě nepřímých analogií ze slovenských a maďarských lokalit možno potvrdit časové zařazení do 14. až 15. století (Kéryová 2009, obr. 51).

Z Vodní ulice v Kroměříži pochází přezka nebo ozdobné kování ve tvaru písmene G, vyrobené z mosazi a datované do 14. století (kat. č. 17.8.2). Lze sem zařadit i část železné přezky z Rokštejna, datovanou do 15. století (kat. č. 17.8.3). Tento kus je silně deformován, proto je nesnadné rozhodnout o jeho dřívějším tvaru a užití, podobně jako v případě exempláře z hradu Skály (kat. č. 17.8.4). Z Pekařské ulice v Brně pochází drobná pětiboká přezka s upraveným rámečkem pro trn (kat. č. 17.8.5). Odkazy na podobné exempláře uvádí ve své práci Antonín Zůbek (Zůbek 2002, 137).

Velmi zdobný exemplář z mosazi byl objeven na hradě Rokštejně. Obdélná, mírně konvexně prohnutá přezka má středovou příčku, jemný trn a objímku. Rohy přední části rámečku jsou vytaženy do trojlistu, zadní část zdobí plastická geometrická výzdoba. Hladká příchytná destička byla uchycena na jeden nýt (kat. č. 17.8.6). Jako posledního zástupce jmenujme zajímavý exemplář z výzkumu na Zelném trhu v Brně, vytvořený z drátku svinutého do oček vyplněných drobnými červenými korálky. Poslední očko je zaháknuto za první nedovřené očko v řadě, trn nepřesahuje délku rámečku. Vzhledem k prozatímní absenci analogií zůstává datace předmětu otevřená (kat. č. 17.8.7).

3.19.9 Průvlečky, opaskové kroužky a poutka

Některé z dochovaných kruhů a přezek mohly sloužit také jako průvlečka, případně opaskový kroužek nebo poutko. Průvlečky byly například striktně rozlišovány při výzkumu středověkého hřbitova ve slovenském Krásně. Nálezy kroužků v pánevní oblasti zde byly interpretovány jako součásti úzkých pásů z jemného a pevného plátka, které nosili muži i ženy. Pás měl být přivázaný k jedné části kruhu a po obtočení okolo dřívku se provlékal přes protilehlou část kruhu (Zůbek 2013a, 115; Fingerlin 1971, obr. na str. 145). Kroužky ve formě průvleček známe

Obr. 78: Detail z obrazu Ukřižování Krista, Mistr svaté rodiny, přelom 15. a 16. století, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

i z novověkých hrobů hřbitova kolem bývalého kostela sv. Václava v Břeclavi (Králíková 2007, obr. 67).

Kruhový opaskový kroužek je součástí pásu figury z malby Umučení sv. Šebestiána z křídlového oltáře Zmrtvýchvstání od Hanse Memlinga (triptych Zmrtvýchvstání, kolem 1490, Hans Memling, Musée du Louvre Paris, Michiels 2007, obr. na str. 169), vidíme jej i na oltáři Narození Páně z chrámu sv. Egídia v Bardejově (Oltář Narození Páně, 1480–1490, chrám sv. Egídia Bardejov, Drobníak – Jiroušek 1998, 35). Pěkný příklad kroužků, připevněných ještě pomocí dalšího kování

Obr. 79: Detail sochy trůnící Madony, kolem 1430, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

k pásu, jež slouží k uchycení řetězu, na němž je zavěšen meč, můžeme vidět na postavě jezdce z Ukřižování Krista od Mistra svaté rodiny (obr. 78). Kroužek jako průvlečku na koňském postroji zachycuje kresba Albrechta Dürera z roku 1513 (Rytíř, smrt a ďábel, Albrecht Dürer, 1513, Staatliche Museen zu Berlin, Wolf 2010, obr. na str. 51).

Kromě kroužků a kruhových přezek bez trnu mohly být jako průvlečky využívány i přezky nebo předměty jiného vzhledu. Detail ze sochy trůnící Madony nám ukazuje průvlečku pravoúhlu (obr. 79). Na Pekařské ulici v Brně byly nalezeny dvě průvlečky ve tvaru písmene D z barevného kovu (kat. č. 17.9.1 a 17.9.2). Druhá zmiňovaná je na svém povrchu zdobena rytou geometrickou výzdobou. Zajímavý doklad průvleček ve tvaru D se nachází ve sbírkách muzea v Leidenu (obr. 80). Patrně jako průvlečka sloužil i exemplář nepravidelného tvaru z Konůvek, který

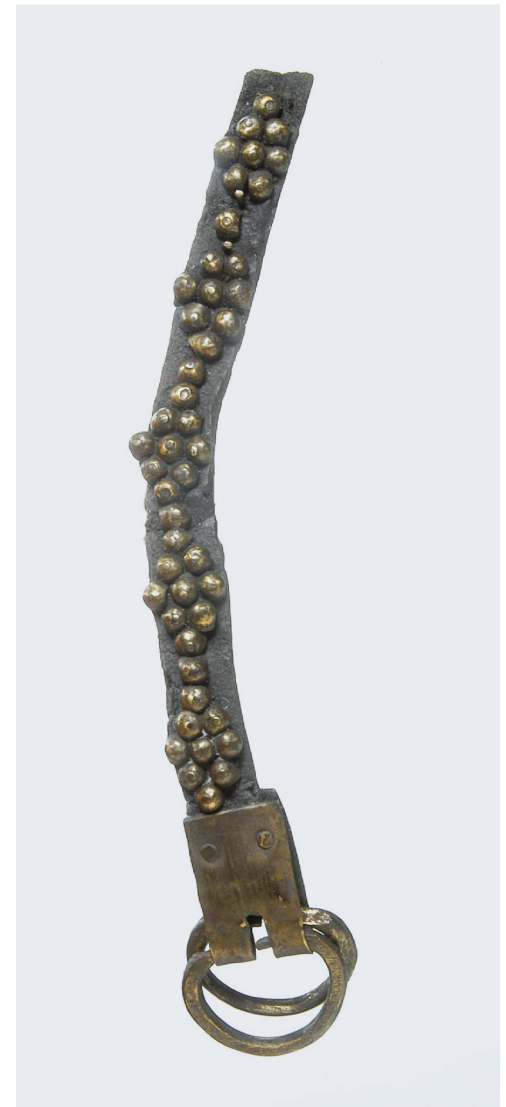
je v jednom místě ztenčený (kat. č. 17.9.3). Zploštělý rámeček byl vyroben z barevného kovu. Podle Zdeňky Měchurové by se mohlo jednat o tělo přezky s chybějící jehlou nebo o článek ozdobného řetězu (Měchurová 1989, 476).

Zvláštnost v tomto souboru představuje průvlečka kruhového profilu z barevného kovu s trojlistým tvarem rámečku. Byla nalezena na Pekařské ulici v Brně a je datována do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 17.9.4). Takové exempláře mohly na opasku sloužit jako přívěsky, na které se věšely například tobočky (Willemsen 2009, obr. 4.25), což potvrzují i nálezy z Londýna (Egan – Pritchard 2008, obr. 138, kat. č. 1189–193). U podobného kusu z maďarské vesnice Sarvaly je uvažováno využití na koňském postroji (Holl – Parádi 1982, obr. 131:13).

Součástí opasku byla také pohyblivá nebo pevná poutka, která sloužila k uchycení přečnávajícího volného konce opasku. Nejčastěji byla vyrobena ze stejného materiálu jako opasek, i když to nebylo vždy pravidlem. Sem patří jednoduché lichoběžníkové poutko z barevného kovu, nalezené při stavbě obchvatu Jihlavy v zaniklé hornické vesnici ve Starých Horách. Poutko ze 13. století v rámečku místo středové příčky dva výčnělky asymetricky umístěné dovnitř (kat. č. 17.9.5). Patrně funkčně nikoli přímo tvarem podobná je mosazná přezka z hradu Rokštejna, datovaná do 15. století (kat. č. 17.9.6). Jihlavské poutko hodnotí Lenka Macháňová na základě typologie Stefana Krabatha jako variantu 6 rozšířenou v Německu, Francii, a především v Anglii. I když se tyto typy vyskytují od 2. poloviny 12. století do počátku 14. století, lze jihlavský exemplář na základě datace lokality vročit do 13. až počátku 14. století (Macháňová 2009, 166). Obdobný kus pochází z výzkumu v Höxteru (Krabath 2001, tab. 20:2). Charakter tohoto typu průvleček, resp. poutek se v Londýně objevoval od 2. poloviny 12. století do 2. poloviny 14. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1254–1265).

3.19.10 Samostatné trny

V archeologických nálezech se dochovalo samostatně i několik trnů z přezek, ať už z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 17.10.1 a 17.10.2), nebo z hradů Skály (kat. č. 17.10.3) a Rokštejna (kat. č. 17.10.4), či zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 17.10.5 a 17.10.6). I když se dá důvodně předpokládat, že jejich délka a materiál, ze kterého byly vyrobeny, s velkou pravděpodobností přímo korespondovaly s přezkami, jichž byly součástí, je velmi těžké najít původní podobu přezek, ke kterým patřily.

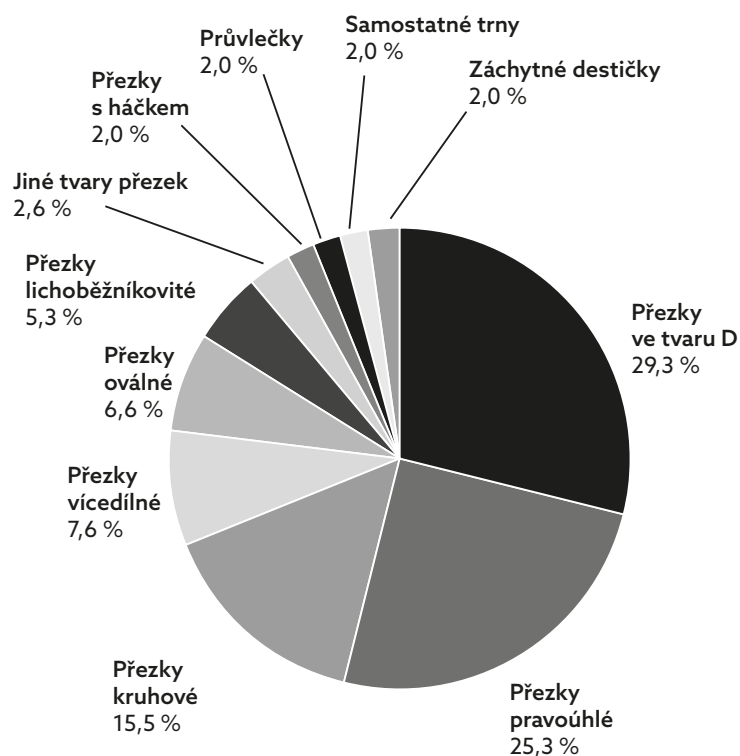
Obr. 80: Dvě průvlečky ve tvaru písmene D, inv. č. I 2006/4.20, pozdní středověk, Rijksmuseum van Oudheden Leiden, foto: Rijksmuseum van Oudheden Leiden.

3.19.11 Přezky celkově

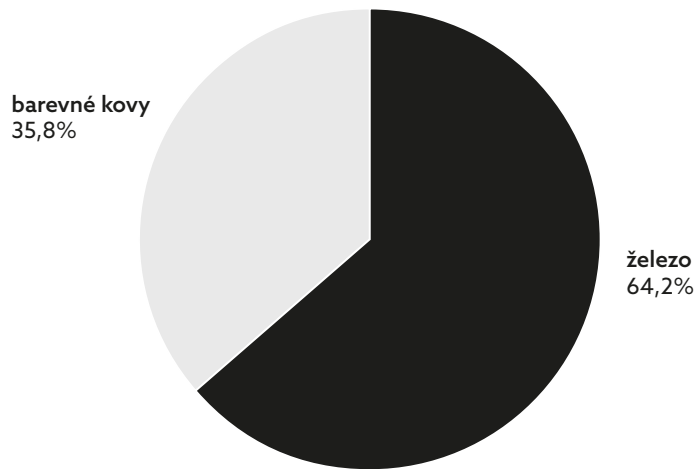
Tvar a materiál

Přezky byly vyráběny v pestré škále tvarů a typů. V našem souboru převažují přezky ve tvaru písmene D, následované přezkami pravouhlými a kruhovými. V menší míře byly zastoupeny přezky oválné a vícedílné, stejně jako přezky lichoběžníkové. Následují přezky s háčkem a další tvary přezek, spolu s průvlečkami. Do přehledu jsou zahrnuty i samostatně se vyskytující trny a příchytné destičky (graf 4).

Zatímco například na středověkém hřbitově ve slovenském Krásně byl poměr bronzu a železa užitého pro výrobu vyrovnaný, v maďarském Sarvaly patřily železné přezky k početnějším, stejně jako na výzkumu v Osuskom (Kéryová 2009, 20). Také materiál v tomto souboru potvrzuje dominanci železa jakožto výchozí suroviny pro výrobu přezek (graf 5). Na několika málo příkladech můžeme doložit použití dvou druhů kovů (slitin) na jednom předmětu (Selucká – Sulovský –

Graf 4 Přehled typů přezek a jejich součástí

Graf 5 Materiálové složení přezek

Měchurová 2002; další viz katalog). Převážná část byla pravděpodobně odlévána do kadlubů, a pokud nešlo o technologicky náročné nebo velmi zdobné kusy, lze předpokládat místní provenienci.

Využití přezek

Následující řádky budou patřit široké paletě možností využití přezek. V první řadě můžeme vzpomenout malbu Mistra křížovnického oltáře, který ve 3. čtvrtině 15. století na desce se svatou Hedvikou, znázornil boty nemocného muže sepnuté přezkou (Sv. Hedvika ošetřuje nemocného, Mistr křížovnického oltáře, 1482, Národní galerie v Praze). Užití přezek na botách vymezují autoři knihy *Shoes and Pattens* na základě anglických nálezů od 2. poloviny 14. století do konce 1. poloviny 15. století (Grew – Neergaard de 2006, obr. 1). Všechny jimi popisované nálezy byly vyrobeny ze železa, přičemž některé z nich nesly stopy pocínování (k problematice blíže Ottenwelter – Leroux – Děd 2008, 69 a 71). Železné pocínované přezky pokračují i v 15. století, avšak v této době převládají slitiny olova s železnými trny (Grew – Neergaard de 2006, 75). Také Geoff Egan a Francis Pritchard potvrzují, že kruhové přezky pozdního 14. a časného 15. století, které jsou menší než dva centimetry, pocházejí pravděpodobně z bot. Funkce starších malých přezek není jasná (Egan – Pritchard 2008, 57). Kruhovou přezku sloužící k upnutí boty můžeme vidět u klečícího lučištníka z oltáře sv. Šebestiána (Oltář sv. Šebestiána, Hans Holbein, st., 1516, Alte Pinakothek München, Schawe

Obr. 81: Detail z obrazu Ukřižování Krista, Mistr kemptenského ukřižování, kolem 1460–1470, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Jürgen Musolf

Obr. 82: Detail z obrazu Klanění tří králů, Rothenburský mistr, kolem 1470, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

Obr. 83: Detail z portrétu Karla V. (1500–1567), Jakob Seisenegger (1505–1567), 1532, Kunsthistorisches Museum Wien, foto: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jakob_Seisenegger#/media/File:Jakob_Seisenegger_001.jpg, staženo dne 4. 3. 2018.

2006, obr. na str. 171) a drobná přezka spíná řemínky obuvi na postavě z oltáře sv. Tomáše od Mistra Franckeho z doby 1424–1436 (Svatotomášský oltář, Mistr Francke, 1424–1436, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 9). U nás předpokládá Josef Petráň větší rozšíření knoflíčků, spon a přezek na botách až v 15. století, a to zejména u polovysokých škorňů (Petráň 1985, 888 a 891).

Tyto drobné předměty našly své uplatnění také na různých součástech výbroje, ke spojení částí rukavic nebo uchycení řemínků na drátěné košili (obr. 81). Drobné oválné přezky spínaly řemínky pro upevnění ostruh (obr. 82). Také kruhové přezky se středovou příčkou interpretuje Geoff Egan jako součást pozdně středověkých ostruh (Egan – Pritchard 2008, 65–66). Přezka nechybí ani na nátepní destičce lučištníka v malbě Umučení sv. Šebestiána (triptych Zmrtvýchvstání, kolem 1490, Hans Memling, Musée du Louvre, Paris, Michiels 2007, obr. na str. 169).

Obr. 84: Martin Luther jako augustiniánský mnich, Lucas Cranach st. (1472–1553), kolem 1523, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: <https://www.wikiart.org/en/lucas-cranach-the-elder/portrait-of-martin-luther-as-an-augustinian-monk>, staženo dne 4. 3. 2018.

V uváděné kolekci mohly mít takové využití kruhové přezky do dvou centimetrů z hradů Rokštejna a Skály, případně přezky ve tvaru D s odsazenou zadní stranou z lokalit Rokštejn a Pekařská ulice v Brně. Také drobné čtvercové a obdélné přezky z Rokštejna, hradu Skály, Konůvek, Jihlavy a brněnských lokalit se mohly užívat stejně. Výše uvedené přezky spadají nálezovými okolnostmi do 14. až počátku 16. století, s těžištěm ve 15. století. Nejčastěji byly vyrobeny ze slitin barevných kovů, nicméně objevuje se zde i pocínované železo. Z novověkých nálezů bychom sem mohli přiřadit dva brněnské exempláře, a to čtvercovou přezku z výzkumu Anenských teras na Kopečné ulici a oválnou přezku s velmi tenkým trnem z Pekařské ulice.

I když by se to na první pohled mohlo zdát jednoznačné, je velmi těžké rozlišit přezky, které se používaly k odívání lidí a které byly součástí koňského postroje. Geoff Egan se na základě anglického materiálu pokusil vydělit několik typů přezek, které sloužily s velkou pravděpodobností jako součásti koňského postroje (Egan

Obr. 85: Detail z epitafu Brigitty Topler, Mistr landauerského oltáře, kolem 1480, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen.

2011, 55). Vodítkem mu byl materiál (železo) a velikost (nad 5 cm). Tato kritéria však nemusela být dostačující, neboť jak jsme měli možnost vidět v předchozích kapitolách, velké rámečky byly využívány také pro zavěšení mečů na opasek, či dokonce pro sepnutí opasku samotného. Další často uváděnou charakteristikou je přítomnost objímky, která zaručovala snadnější klouzání řemene a tím i jednodušší a rychlejší zapadnutí trnu. I zde je však dobré vycházet z dalších charakteristik.

K uchycení řemínku na brnění pravděpodobně sloužily přezky s prohnutým rámečkem (Egan – Pritchard 2008, 50 a 53), což ovšem opět neplatí absolutně. Přezky můžeme vidět i v jiných, někdy až nečekaných souvislostech. Velmi zajímavé je užití ozdobné přezky na obojku psa, se kterým se nechal v roce 1532 portrétovat Karel V. (obr. 83) nebo jelena na pozdněstředověké desce s korunováním Panny Marie (Korunování Panny Marie, Mistr z Grossgmain, kolem 1490, Národní muzeum). Přezku nalezneme na knihách, příkladem je portrét Martina Luthera, který je zde vyobrazen jako augustiniánský mnich (obr. 84). Nalézt ji můžeme také na ochranném pouzdře svatováclavské koruny (Od Velké Moravy 1999, obr. na str. 177). Postava sv. Josefa na obraze Mistra skotského oltáře má přezkou sepnutý popruh k tašce (Útěk do Egypta, Mistr skotského oltáře, 1460–1470, Bundesdenkmalamt, Wien, Vacha 1995, obr. na str. 222), stejně jako socha sv. Jakuba Většího (sv. Jakub Větší, kolem 1510/20, Moravská galerie v Brně). Použití několika přezek na tašce ilustruje obrázek z epitafu Brigitty Topler z konce 15. století (obr. 85).

Chronologie

Za nejstarší typ přezek jsou ve středověkých kontextech pokládány přezky kruhové. V Čechách se objevují nejpozději před rokem 1280 (Richter 1982, 184), na pohřebišti v Ducovém se vyskytují ojediněle již v 2. polovině 12. století a přetrvávají do 1. poloviny 14. století, a to zásadně bez příchytné destičky nebo jiných kovových součástí. Na konci 13. století se objevuje typ litých bronzových kruhových přezek s eliptickým průřezem a železným trnem (Ruttikay 1989, 363). V okolních zemích najdeme kruhové přezky v horizontu 2. poloviny 12. až do 15. století (Krabath 2001, 134), v londýnských nálezích spadají do počátku 14. století až poloviny 15. století (Egan – Pritchard 2008, obr. 11), přičemž od 2. poloviny 14. století jsou dochovány exempláře s příchytnou destičkou (Fingerlin 1971, kat. č. 191 a 274). Z hlediska našeho souboru můžeme konstatovat, že miniaturní tvary kruhových přezek jsou vymezeny 14. až polovinou 16. století, kruhové přezky s rozměry nad dva centimetry se vyskytují převážně v období 13. až 15. století. Kruhové přezky s velikostí nad 5 cm jsou zde záležitostí 13. až 14. století, naopak přezky s trnem výrazně přesahujícím rámeček spadají do doby 14. až 15. století. Jediná kruhová přezka se středovou příčkou je datována do 14. až 15. století.

Také různé varianty oválných přezek patří do období 13. až 15. století (Krabath 2001, 135), přičemž na základě materiálu z Ducového můžeme konstatovat, že jich od poloviny 14. století přibývá (Ruttkey 1989, 364–365). Také v popisovaném souboru řadíme oválné přezky (jednoduché i se středovou příčkou) do doby 14. až 15. století s přesahy do novověku. Nejinak je tomu i u vícedílných přezek.

Naopak staršího data jsou profilované přezky ve tvaru písmene D. V Ducovém se objevují od poloviny 13. století do 1. poloviny 14. století, také na ostatních lokalitách jsou zaznamenány od konce 12. století a s těžištěm rozšíření ve 13. století, přičemž některé exempláře pocházejí i z 1. poloviny 14. století (Krabath 2001, 135; Fingerlin 1971, obr. 336). Uvedené vymezení souhlasí s datací sledovaných přezek. Jednoduché formy ve tvaru D se objevují od 13. do 15. století, kusy s výrazným protažením délky nebo šířky jsou spíše záležitostí 14. až 15. století. Od 2. poloviny 13. do 2. poloviny 15. století je v souboru zaznamenán výskyt přezek ve tvaru D s vyražením rámečku pro trn. V 2. polovině 15. století se pravděpodobně začínají objevovat drobné přezky ve tvaru D s odstupňovaným rámečkem a také trojlisté tvary profilovaných přezek.

Na slovenských lokalitách patří obdélníkovité až lichoběžníkové formy na konec 14. a do 15. století, stejně jako varianty dvojitych přezek (Ruttkey 1989, 364–365). Jinde je najdeme již od 12. století, nejpočetněji jsou zastoupeny v horizontu 13. až 15. století. Vysoké obdélníkové přezky se středovou příčkou pocházejí z období od 14. do konce 15. století a znovu se objevují v průběhu 17. až 19. století (Krabath 2001, 141). V popisovaném souboru můžeme datovat všechny pravoúhlé tvary, včetně těch s příčkou, do období 14. až 15. století s případnými přesahy do novověku. To samé platí o lichoběžníkových přezkách, jednoduchých i s prohnutím rámečku, což koresponduje i se situací v okolních zemích (Ruttkey 1989, 364–365, Fingerlin 1971, obr. 336). Stejná datace se vztahuje i na přezky s háčkem. Na jiné tvary přezek je nutno nahlížet individuálně, neboť jejich datace do 13. až 16. století se nedá zobecnit. Také průvlečky se vyskytovaly v poměrně dlouhém časovém horizontu od 13. století do novověku, stejně jako v jiných zemích (Krabath 2001, 139). Nicméně lichoběžníkové průvlečky jsou v londýnském materiálu vymezeny 2. polovinou 12. století až rokem 1400 (Egan – Pritchard 2008, obr. 13) a průvlečky ve tvaru trojlistu se objevují od konce 13. do poloviny 14. století (Krabath 2001, 139).

Použití několika tvarů a variant vedle sebe pěkně ilustrují sochy na severním portálu magdeburského dómu doby kolem poloviny 13. století. Na opascích dam najdeme jak pravoúhlé přezky, tak lichoběžníkové, i přezky ve tvaru D v různých variantách (Panny moudré a pošetilé, kolem 1250, Magdeburský dóm, Puhle 2009, kat. č. III.29).

3.20 Přichytné destičky a nákončí

V popisovaném souboru se dochovalo také několik samostatných přichytných destiček. Dvě hladké destičky se dvěma otvory pro nýty pocházejí z výzkumu na Pekařské ulici v Brně a jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 18.1 a 18.2). Při výzkumu bloku 31 na ulici Skrytá v Brně byla objevena zkorodovaná destička z konce 16. století. Jedná se o podlouhlou obdélníkovitou destičku s velmi dlouhým, silně přesahujícím uchycovačem a otvorem na konci (kat. č. 18.3). Také při výzkumu v Jihlavě bylo objeveno lichoběžníkové kování s raženou plastickou výzdobou, destička je za úchytným bodem jemně vykrojená a na svém konci má zachovány dva nýtky (kat. č. 18.4). Zdobení provází i další dvě destičky z Pekařské ulice v Brně, jež jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 18.5 a 18.6).

Součástí opasku byla kromě přezek a průvleček, také nákončí. Nákončí se uchycovala ke konci řemenu pomocí nýtů a měla v první řadě zabránit třepení látky nebo kůže a ulehčit provlékání řemenu přes přezku. Jejich plocha také poskytovala prostor pro prolamovanou, plastickou nebo rytou výzdobu.

V popisovaném souboru se vyskytují převážně nákončí tvořená ze dvou destiček a jednodestičková nákončí s přehnutím. K prvnímu typu patří dvě identická nákončí z barevného kovu z hradu Rokštejna z 15. století. Jedná se o pravoúhlá jazýčkovitá nákončí se středovou příčkou a dvěma výraznými otvory pro nýtky. Zadní strana je konvexně prohnutá (kat. č. 18.7 a 18.8). Ze stejného areálu, konkrétně z nádvoří dolního hradu pocházejí dva podobné fragmenty. Obě nákončí jsou pravoúhlá, podlouhlá, zakončená jakýmsi trnem. První, hladké bylo vyrobeno ze železa (kat. č. 18.9), druhé, z bronzu na sobě nese reliéfní výzdobu (kat. č. 18.10). Předměty jsou datovány od 2. poloviny 14. století až do 15. století. Pěkné nákončí s geometrickou výzdobou a stylizovaným písmenem (?), zakončené volutami a trnovitým výběžkem, bylo objeveno na zaniklé vsi Konůvky a je datováno do 14. až 15. století (kat. č. 18.11). Analogický exemplář uvádí Zdeňka Měchurová z osady Svinica, kde je označován za kování opasku (Měchurová 1989, 473). Další známe například z Děčína, slezské lokality Niemcza, náměstí v Hlivicích a v neposlední řadě východočeských Zaječic (Velímský 1991, obr. 25, Wachowski 2013, obr. XXII:c, d, Musil 2016, 6–9 – zde další analogie). Naopak podobný předmět z Endsee je interpretován jako kování knižní (Möhling, 2008, obr. na str. 28). Obrazový materiál přispívá do diskuze, zda podobná nákončí byla součástí tzv. dlouhých opasků (Wachowski 1997, 187). Jmenovat tak můžeme nákončí na opasku postavy na desce Ukřížování ze Sv. Barbory (obr. 86) nebo iluminaci z antverpské bible (Jozue zadržuje slunce a měsíc, Liber bible Condradi Magistri Monete, Musée Plantin-Moreus Antwerpen, cod. M 15, Takács 2006, obr. 15 na str. 522). Dlouhá kování na konci řemínků mohla být také součástí opaskových

Obr. 86: Detail z obrazu Ukřižování ze sv. Barbory, Mistr třeboňského oltáře – dílna, konec 70. let 14. století, Národní galerie v Praze, foto: © Národní galerie v Praze 2018.

garnitur, jak názorně ukazuje nástěnná malba z kostelíku v Žehře (obr. 64), případně nálezy z Ducového (Ruttkaý 1989, obr. 858 a 1064).

V zaniklých Konůvkách a na hradě Rokštejně byl nalezen i zbytek pravděpodobně jednoplátkového nezdobeného podlouhlého nákončí, datovaného do 14. až 15. století, resp. 2. poloviny 15. století (kat. č. 18.12 a 18.13). Obdobné ozdobné kování ke kat. č. 18.12 známe i z Děčína (Velínský 1991, obr. 25). Podlouhlé nákončí zdobené rytou klikatkou známe z Pekařské ulice v Brně, s datováním do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 18.14). Konec pásu, řemene nebo popruhu zpevňoval i obdélný kus s dvěma nýty z Pekařské ulice v Brně, datovaný do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Zadní strana je kratší, vykrojená do půlkruhu (kat. č. 18.15). Ze stejné lokality a datace pochází i funkčně shodné drobné obdélné kování s jedním dochovaným nýtem (kat. č. 18.16). Jednodušší variantu podobného obdélného kování konce pásu najdeme i v materiálu z hradu Rokštejna, datovaného do 15. století (kat. č. 18.17 a 18.18).

Jedna část z pravděpodobně dvouplátkového nákončí z pozlaceného bronzu, s dnes už nepřilíš patrnou rytou výzdobou klikatky na obvodu, pochází z výzkumu na Velkém náměstí v Kroměříži a je datována do 2. poloviny 13. století (kat. č. 18.19). Dvě dvouplátková nákončí, tvořící s velkou pravděpodobností pár, byla nalezena na hradě Brno-Obřany. Obdélné destičky mají v rozích zadních stran otvory pro nýty, na přední straně je velký otvor ve středu. Obvodové stěny jsou zdobeny rytou klikatkou. Předměty jsou datovány do vrcholného středověku (kat. č. 18.20). Motiv ryté klikatky vidíme i na přichytné destičce u opaskové přezky nalezené u kostela sv. Michala v Nitře-Dražovicích, datované do 2. poloviny 13. století (Ruttkay 1997, obr. 4:6), nebo na přichytné destičce z Londýna z 2. poloviny 14. století (Fingerlin 1971, kat. č. 227). Obecně můžeme říci, že se tato výzdoba vyskytuje na předmětech od raného 13. století do raného 15. století (Egan – Pritchard 2008, 31).

Do této skupiny bychom snad mohli přiřadit i hladké čtvercové kování s dvěma otvory z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 18.21) a část kování s rytými geometrickým motivy a otvory pro uchycení ze zaniklé vsi Konůvky, datované do 14. až 15. století (kat. č. 18.22), a podobně zdobený kus z rokštejského hradu s datací do 15. století (kat. č. 18.23). K nákončím na základě analogií patří i ozdobné kování ve formě architektonického motivu z hradu Rokštejna, objevené v požárové vrstvě a datované do 15. století (kat. č. 18.24). Obdobný příklad nákončí byl nalezen i v Londýně (Egan – Pritchard 2008, obr. na str. 139, případně kat. č. 1216). Analogii, která naopak sloužila jako přichytná destička, nacházíme v práci Ilse Fingerlin (Fingerlin 1971, kat. č. 262 a 275). K zakončení opasku snad mohl sloužit i další rokštejský exemplář z 15. století (kat. č. 18.25) a kování s architektonickou výzdobou z hradu Jimramova (kat. č. 18.26).

K nákončím můžeme patrně přiřadit i kování z barevného kovu, datované do počátku 14. století, z brněnské Mozartovy ulice (kat. č. 18.27). Podobný předmět pochází ze zaniklého středověkého městečka „Městisko“ u Žbánova (kat. č. 18.28). Jejich analogií je exemplář z Hradištku u Davle (Richter 1982, obr. 132:14), ale také barokní kus z Corvey (Krabath 2001, kat. č. XXXVIII.54, obr. 48:5).

Z Brna Rašínovy ulice pocházejí dvě silná železná kolečka, snýtovaná k sobě, se zachovanou tkaninou uprostřed. Předmět je vročen mezi léta 1227 až 16. století (kat. č. 18.29). Na základě komparace s londýnskými nálezy z 2. poloviny 14. století můžeme tento předmět interpretovat jako nákončí skládající se ze dvou kruhových destiček snýtovaných k sobě (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 622). Obdobným kruhovým nákončím má ukončen opasek také sv. Jáchym z desky Buxtehunderského oltáře (Zvěstování Jáchymovi z Buxtehunderského oltáře, Mistr Bertram z Mindeu, kolem 1400, Hamburger Kunsthalle, Schneede 1999, kat. č. 4).

Velmi zajímavou řemeslnou práci reprezentuje stříbrné kování s motivem postav česajících ovoce / vinnou révu z Pekařské ulice v Brně, datované do 2. poloviny

Obr. 87: Detail z obrazu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, kolem 1480, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 18.30). Přesná analogie k tomuto předmětu zatím chybí, avšak podobné typy předmětů pocházejí například ze středověkých hrobů v maďarském Makó, kde se dochovalo kování s postavou sv. Jiří zabíjejícího draka (Szabó 1938, obr. 71).

Nákončí nemusela být nutně jen ozdobou opasků, ale také všech možných řemenů a řemínků. Objevují se i na botách, o čemž svědčí nálezy z 1. poloviny 15. století z Anglie, kde byla in situ objevena pocínovaná železná nákončí ve tvaru jednoduše ohnutého obdélného plíšku s jedním nýtem na každé straně (Grew – Neergaard de 2006, 75, obr. 110j). Čtvercové nákončí opatřené čtyřmi nýty vidíme na řemeni sedícího vojáka z desky rakovnického oltáře (Zmrtvýchvstání Krista, Rakovnický oltář, Mistr křivoklátského oltáře, 1496, hradní muzeum Křivoklát, Homolka – Krása – Mencl – Pešina – Petráň 1978, obr. na str. 326). Kování ukončovala také řemeny a řemínky na koňském postroji, jak výmluvně dokládá malba Tomáše z Kološváru (Oltář Ukřižování, Tomáš z Kološváru, 1427, Keresztény Múzeum Esztergom, Takács 2006, kat. č. 7.19). Nákončí najdeme samozřejmě i na řemíncích knih, jež vidíme na mnoha malbách, z nichž vyberme detail z obrazu Dvanáctiletého Ježíše v chrámu od neznámého autora z doby kolem roku 1480 (obr. 87).

3.21 Kovové aplikace

Součástí opasku, oděvu a dalších předmětů byla také ozdobná kovová kování, která bývají v literatuře většinou označována jako nášivky. Jedná se o drobné kovové předměty s velkou variabilitou tvarů a výzdoby, které byly přišívány nebo uchycovány nýty ke tkanině nebo kůži, jež měly zdobit. Aplikace měly nejčastěji kruhový nebo čtvercový tvar, byly zdobené rytými nebo plastickými zoomorfními, antropomorfními, vegetabilními a geometrickými motivy, mohly být odlity také ve formě lilie, písmena, zvířete apod. Kování byla často ze stejného materiálu, jako ostatní kovové součásti opasku. Dekoratívni účinek byl zvyšován opakováním motivu po celé délce pásu nebo na celé ploše oděvu. Aplikace byly upevňovány nejen na opasek nebo oděv, jak vidíme na rukávu postavy z obrazu Mistra Kempenského ukřižování z doby po polovině 15. století (obr. 88), ale používaly se také k ozdobení čelenek (Ruttka 1983, 5:1–12) nebo i vysokých škorní (Petraň 1985, 787:8).

Všechny aplikace v tomto souboru byly vyrobeny ze slitin barevných kovů (mimo tři železných exemplářů), a to technikou z válcovaného plechu u podlouhlých nášivek nebo odléváním či ražením u ostatních aplikací. Jak se tyto předměty vyráběly, napovídá litá bronzová raznice z Maďarska, datovaná do 14. století. Jedná se o masivní obdélníkovou tyč, která je na čtyřech stranách opatřena dutými formami. Tyto negativní formy se používaly k ražení aplikací různé velikosti, zobrazujících lidské a zvířecí figury, rostlinné motivy, lilie a rozety v kulatém nebo čtvercovém rámu. Aplikace, které se pomocí tohoto raziidla ze stříbrného plechu vyráběly, se zpravidla zlatily a sloužily jako ozdobné nášivky oděvu, opasků apod. (Gründler 1982, obr. 9). Povrch předmětu mohl být dále zdoben rytím.

3.21.1 Pukličky

Zastavme se nejprve u kovových aplikací kruhového tvaru. V jejich rámci můžeme vyčlenit samostatnou skupinu předmětů, které se v literatuře nazývají puklice nebo pukličky. Pukličky mají tvar hladké nebo zdobené polokoule či vrchlíku kužele. Prvními zástupci jsou hladké kulovité pukličky bez otvoru pro nýt, který byl většinou integrovaný. Z Pekařské ulice pochází několik takovýchto exemplářů s průměrem kolem jednoho centimetru, s datací do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.1.1 až 19.1.7), a na hradě Skály byly nalezeny kusy bez otvoru pro nýt i s ním, z 14. až 15. století (kat. č. 19.1.8 až 19.1.11). Jednoduché polokulovité pukličky bez nýtu v různých velikostech byly objeveny i na maďarských lokalitách z období 14. století (Szabó 1938, 323–325).

Obr. 88: Detail z obrazu Ukřižování Krista, Mistr kemptenského ukřižování, kolem 1460–1470, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Jürgen Musolf

Exempláře s otvorem pro nýt můžeme chápat jako další typ. Takové pukličky, kromě výše uvedeného hradu Skály, se zachovaly také na hradě Rokštejně (kat. č. 19.1.12) a Pekařské ulici v Brně (kat. č. 19.1.13 až 19.1.18). Analogické exempláře jsou uchovávané ve sbírkách muzea v Leidenu, kde se dokonce dochovalo jedenáct měděných pukliček na textilním pásu in situ (Willemsen 2009, 83, obr. na str. 81 a obr. 4.26). Polokulovité pukličky byly také součástí opasku nalezeného v Ducovém, jenž byl datován do 1. poloviny 15. století (Ruttkay 1989, obr. 3:419). V této souvislosti musíme znovu zmínit velmi zajímavý nález kadlubu na odlévání tohoto typu pukliček ze Staré radnice v Brně (obr. 6). Také v Brně se zachovaly čtyři malinké pukličky z Pekařské ulice v Brně, našité na látce (kat. č. 19.1.19), a ze stejné lokality pocházejí i další obdobné pukličky, vročené do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.1.20). Ty jsou časově shodné s variantou 320, vyčleněnou Stephanem Krabathem, jež spadá do konce 15. století nebo přelomu století šestnáctého (Krabath 2001, 167, obr. 30:27).

Do třetí kategorie můžeme zařadit zdobnější pukličky s perlovcem na okraji. A to ve vypouklé (kat. č. 19.1.21 až 19.1.23) nebo ploché variantě (kat. č. 19.1.24 až 19.1.27). Všechny exempláře pocházejí z výzkumu v Pekařské ulici v Brně a jsou ve většině datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Kruhové

Obr. 89: Detail z obrazu Kristus na kříži se svatými, Stephan Lochner (1410–1451), 1. polovina 15. století, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Georg Janßen

pukličky s profilovaným okrajem a středovým nýtem byly již součástí pokladu ze Syltu z 1. poloviny 14. století (Fingerlin 1971, obr. na str. 85 č. 111, kat. č. 492). Poněkud stranou této kategorie stojí hladké pukličky s kruhovou obrubou, ve které jsou vytvořeny otvory pro nýty (kat. č. 19.1.28 a 19.1.29).

Čtvrtou kategorii tvoří pukličky s plasticky zdobenou hlavičkou. Kat. č. 19.1.30 je zdobeno žebrováním, jednodušší variantu téhož můžeme najít pod kat. č. 19.1.31. Stejně jako předešlé dvě pukličky z Pekařské ulice v Brně pochází také kruhová nášivka s nepravým tordováním na vypouklém těle a perlovcem na okraji, datovaná 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.1.32). Jeho předchůdce můžeme najít již na formě z poloviny 14. století z norského Tønsbergu (Fritz 1982, obr. 334).

Drobné pukličky sloužily nejen k ozdobení opasku, jak ukazuje již zmíněný pás ze sbírek Leidenského muzea nebo malba Navštívení Panny Marie (Navštívení Panny Marie Ringhofferovo, Mistr nesení kříže z Vyššího Brodu, po roce 1430, Národní galerie Praha, Matějček 1950, obr. 233), ale také k ozdobení štítu (Klanění tří králů, Jan Gossaert, 1510–1515, National Gallery, London, Michiels 2007, obr. na str. 119). Drobné kovové aplikace našly své uplatnění také na kožených částech ostruh (Clark 2004, obr. 111) a masivnější kusy mohly být součástí kování knižních vazeb, jak vidíme na detailu malby Stephana Lochnera z 1. poloviny 15. století (obr. 89, podrobněji k tomuto tématu viz Slobodová 2010, 26–28).

3.21.2 Kruhové aplikace

Jinou početnou kategorii reprezentují kruhové aplikace s velkým otvorem uprostřed a otvory pro nýty po stranách. Nejjednodušší variantu představují ploché exempláře ze zaniklé vsi Mstěnice, hradu Skály a Rokštejna, datované vesměs do 14. až 15. století (kat. č. 19.2.1 až 19.2.3). Na Pekařské ulici v Brně byly objeveny kruhové aplikace se středovým otvorem a dvěma otvory pro nýty, datované do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století, jež byly vyrobeny ze železa (kat. č. 19.2.4) a barevného kovu (kat. č. 19.2.5 až 19.2.6). Přiřadit sem můžeme i mírně odlišný tvar z téže lokality, který však pravděpodobně plnil stejnou funkci (kat. č. 19.2.7). Jednoduchá kruhová plochá nášivka s otvorem uprostřed, bez jakékoli další výzdoby pochází z výzkumu zaniklé vsi Konůvky a je datována do 14. až 15. století (kat. č. 19.2.8). Analogii k ní uvádí Zdeňka Měchurová z hradu Vízmburku (Měchurová 1989, 475). Podobná, tentokrát železná aplikace byla nalezena i na hradě v Brně-Obřanech s datací do vrcholného středověku (kat. č. 19.2.9). Zařadíme do této kategorie i další rokštejský nález kruhové nášivky s velkým otvorem uprostřed a dvěma otvory pro uchycení z 15. století (kat. č. 19.2.10).

Obr. 90: Detail z obrazu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, kolem 1480, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

Do druhé kategorie můžeme přiřadit kruhové nášivky, které mají výrazně vypouklé tělo a velký otvor uprostřed. Z Pekařské ulice v Brně známe hned několik exemplářů, a to kat. č. 19.2.11 až 19.2.14. Všechny jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století. Další příklad byl nalezen v Konůvkách, tento má na svém povrchu dva otvory pro přichycení (kat. č. 19.2.15). Analogii k nášivce z Konůvek představuje stejný exemplář z hradu Týřova s třemi otvory pro našítí (Durdík 2010, 8:15). Tvarově velmi zajímavá je aplikace z Pekařské ulice v Brně, s asymetricky umístěným otvorem a třemi otvory pro nýtky, z nichž dva se dochovaly in situ (kat. č. 19.2.16). Nejinak je tomu také u dalšího exempláře, jedná se o variantu s „bradavicemi“ po obvodu a nýtem uprostřed (kat. č. 19.2.17). Oba předměty jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století.

Tyto typy aplikací pravděpodobně sloužily jako okutí dírky pro zasunutí trnu přezky do opasku (Měchurová 1989, 474–475), podobné chrániče dírek známe i z výzkumů v Londýně (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1218–1228). Pásky těmito aplikacemi byly většinou pošity celé, jak vidíme na desce s námětem Dvanáctiletého Ježíše v chrámě (obr. 90) a stejné aplikace na opascích i s ukázkou provlečení trnu

přezky mají dva konšelé na zasedání městské rady na iluminaci Olomoucké právní knihy Václava z Jihlavy (Zasedání městské rady, fol. 1v, Olomoucká právní kniha Václava z Jihlavy, Olomouc, MA cod. 1540, 1430, Krása 1990, kat. č. 237). Soudě dle několika dalších dokladů ve výtvarném umění (tapiserie, iluminace, deskové obrazy) byl tento typ pásku s kruhovými chrániči dírek populární v širokém evropském prostoru od počátku 15. století po jeho závěr (Buxtchuderský oltář, Mistr Bertram z Mindenu, kolem 1400, Hamburger Kunsthale, Schneede 1999, kat. č. 4; Tanec smrti, Mistr Jan, kolem 1490, Hrastovlje, Zadnikar 2002, kat. č. 57).

Stranou těchto kategorií je malinká kruhová nášivka, respektive kroužek z výzkumu v Pekařské ulici v Brně, který je datován do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.2.18). Je otázkou, zda tento předmět můžeme spojit s nálezem kadlubu z Olomouce, který byl určen pro odlévání podobných, stejně velkých kroužků. Datace kadlubu není přesně určena, nejvíce keramického materiálu však spadalo do 13.–15. století (Bláha 1975, 59, tab. 48:15). Krásnou analogii k těmto dvěma nálezům kroužku i kadlubu můžeme spatřit na detailu rukávu postavy obrazu Ukřižování Krista od Mistra kemptenského ukřižování z doby kolem 1460–1470 (obr. 91), a také je vidíme na řemíncích držících meč, stejně jako na postroji koně ve scéně Karel Veliký se zpovídá sv. Egidiovi z doby kolem roku 1425 (obr. 92).

Poněkud nesourodou kategorií tvoří kruhové nebo oválné aplikace s otvorem uprostřed z Pekařské ulice z 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.2.19 až 19.2.23), pro něž zatím bohužel nemáme přesné analogie s výjimkou kat. č. 19.2.20, které snad můžeme přirovnat k nálezu ze slovenské lokality Letanovce – Kláštorisko (Slivka 2013, obr. 87).

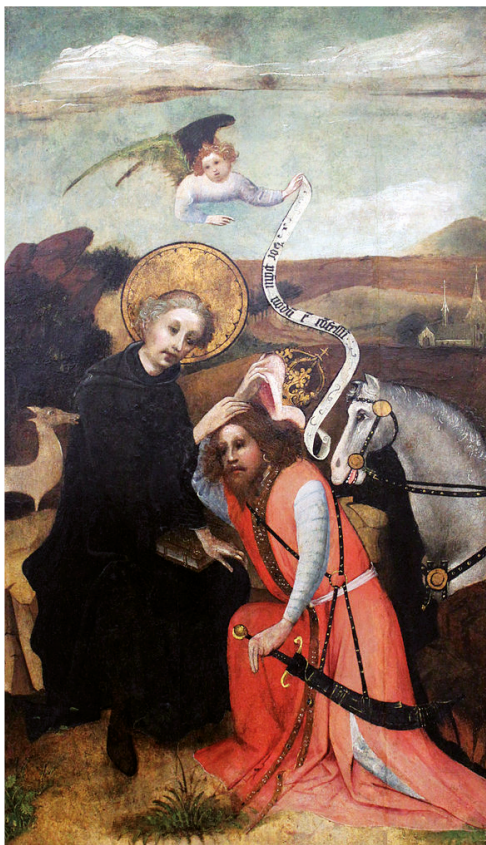
Poslední kategorií v této skupině jsou tzv. brakteátové nášivky, které vznikly ražením z velmi tenkého plechu barevného kovu. Na pomezí mezi kruhovou a brakteátovou nášivkou stojí exemplář kat. č. 19.2.24 s geometrickým plastickým motivem, který však kvůli deformaci nelze blíže identifikovat. Druhým, větším exemplářem, taktéž z Pekařské ulice, je kat. č. 19.2.25 opět s blíže neurčeným plastickým motivem. Jemná litá prolamovaná plaketka s vegetabilní výzdobou, půlměsíčovým symbolem a písmenem „o“ z 15. století byla nalezena na hradě Rokštejně (kat. č. 19.2.26), její nepřímá analogie pochází z hradu Cvilína (Tymonová 2010, obr. 4:6). Velké kruhové plechové nášivky s různým dekorem můžeme vidět na pásu neznámé ženy portrétované Hansem Traut ml. z roku 1516 (Portrét neznámé ženy, Hans Traut ml., 1516, soukromá sbírka, Bott 1985, obr. 44). Třetí kus z Pekařské ulice v Brně má dva otvory pro nýty, pod kterými jsou prohlubeniny ve tvaru srpku měsíce. Pod nimi v dalším srpkovitém poli vidíme naznačena křídla, na kterých leží patrně písmeno M (kat. č. 19.2.27). Velmi podobné exempláře pochází z neznámého polského naleziště ve Slezku. Okřídlená litera M znamená Minne, která je v ikonografii často zobrazována v zeleném šatu, s kříd-

Obr. 91: Detail z obrazu Ukřižování Krista, Mistr kemptenského ukřižování, kolem 1460–1470, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: © Germanisches Nationalmuseum, Jürgen Musolf.

dly a korunou na hlavě jak vidíme na iluminaci z vrcholného středověku (Paris a Venuše, Trójská válka, kolem roku 1400, Österreichisches Nationalbibliothek Wien, Wachowski 2013, obr. 28). Součástí je i motiv lilie, který mimo obvyklé symboliky vázící se k Panně Marii a Svaté Trojici, je také květem královským a symbolem krásy. Objevují se tak zde dvě možné interpretace symbolu. Buď se

Obr. 92: Detail z obrazu Karel Veliký se zpovídá sv. Egidiovi, Mistr tzv. Pallantova oltáře, kolem 1425, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

jedná o dvorskou symboliku, nebo symboliku vážící se k Panně Marii, která byla také patronkou rytířů. Na dalších exemplářích vidíme, že křídla mají i jiná písmena, například u kování ze Sadlova nebo Korcag-Orgodaszentmiklós. Podobné motivy můžeme najít také na nákončích pásů z polských lokalit (Wachowski 2013, 51, obr. XXII:a,b)

Na závěr zmiňme aplikaci v podobě deformovaného oválného kování z barevného kovu, s mírně vypouklým středem, které je po stranách reliéfně zdobeno drobným perlovcem, z hradu Skály u Jimramova, datované do 14. až 15. století (kat. č. 19.2.28).

3.21.3 Aplikace pravoúhlého tvaru

Také čtvercové aplikace v tomto souboru byly ozdobeny perlovcem (kat. č. 19.3.1 až 19.3.2), který doplňovala další plastická geometrická výzdoba (kat. č. 19.3.3 a 19.3.4). Všechny uvedené kusy pocházejí z Pekařské ulice v Brně a jsou kladeny do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století.

V témže výzkumu byly objeveny také velké plechové obdélné aplikace. První z nich má hladkou plochu, přerušenu pouze otvory pro nýty (kat. č. 19.3.5), druhou zdobí vtačený geometrický vzor (kat. č. 19.3.6) a třetí je kombinací prolamované a ryté výzdoby s rostlinnými motivy (kat. č. 19.3.7). Čtvrté kování se čtyřmi otvory v rozích je zdobeno rytým rostlinným motivem a dvěma plastickými oblouky (kat. č. 19.3.8). Páté kování s otvory pro uchycení s rostlinnou lisovanou výzdobou a asymetricky umístěným otvorem vidíme pod kat. č. 19.3.9, ke kterému bychom mohli s jistou dávkou opatrnosti přirovnat analogii z opasku z Paříže z počátku 16. století s písmenem „A“ (Fingerlin 1971, kat. č. 416). Je otázkou, jestli tento typ kování můžeme označit za přichytnou destičku z knihy, jak by napovídaly exempláře z Kežmarku a Letanovic (Slobodová 2010, obr. 32, Slivka 2013, obr. 86). Velké plechové nášivky s plasticky vytvořenými rostlinnými motivy byly objeveny také na zaniklé vsi Mstěnice (kat. č. 19.3.10 a 19.3.11).

Velkou a rozšířenou kategorií představují podlouhlé obdélníkové aplikace, někdy také zvané „závorové nášivky“ (termín pravděpodobně vznikl překladem z anglického „bar-mounts“ viz např. Egan – Pritchard 2002, 209–215). Jsou definovány jako destičky o šířce 1 cm a méně a šířka se rovná ne více než polovině délky (tamtéž). Jejich dělení vychází z tvaru a počtu nýtů/otvorů pro uchycení. Do první varianty spadají předměty z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 19.3.12 až 19.3.21) a Konůvek (kat. č. 19.3.22 až 19.3.24), které jsou na obou stranách hladké a na koncích mají otvory pro nýty. Další varianta má uprostřed aplikace velký kruhový otvor, takové exempláře byly nalezeny na hradě Rokštejně (kat. č. 19.3.25) a také Pekařské ulici v Brně (kat. č. 19.3.26 až 19.3.28).

První typ jednoduché podlouhlé obdélné nášivky s dvěma otvory pro nýty na koncích uvádí Krabath pod variantou 100 (Krabath 2001, obr. 30:1). Na základě francouzských a anglických nálezů, stejně tak jako z příkladů soch, vymezuje jejich největší výskyt mezi 12. stoletím až 1. polovinou 14. století (Krabath 2001, 164). Londýnské nálezy jsou datovány převážně od 2. poloviny 13. století až 1. poloviny

14. století, přičemž máme doklady jejich užití i v 1. polovině 15. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1136–1146). Stejná drobná kování pocházejí i z výzkumu v Kovářské ulici v Košicích (Rusnák 2009, 9:4 a 9:5) a podlouhlé nášivky s dvěma otvory pro nýty uchovávají také ve sbírkách Leidenského muzea (Willemsen 2009, obr. na str. 81). Rekonstrukci pásu s těmito aplikacemi přináší katalog k výstavě o Zikmundu Lucemburském. Hladká podlouhlá kování s otvorem uprostřed jsou přichycena ke koženému podkladu dvěma nýty (Takács 2006, kat. č. 4.76). Opakování kování vedle sebe nebo kombinování s jinými tvary vytváří působivý estetický účinek. Soudobé popisy dokládají užití těchto aplikací na mužských opascích, opascích pro meče nebo řemenech pro koně. Tyto druhy aplikací byly vykovávány, odlévány i raženy (Egan – Pritchard 2008, 209–210).

Variantou zmiňovaných aplikací je exemplář z barevného kovu z jihlavské zaniklé hornické vsi Staré Hory, datovaný do 13. století (kat. č. 19.3.29). Kování vypouklého tvaru se dvěma otvory pochází z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 19.3.30), odtud je i plasticky zdobená nášivka s perlovcem na okrajích (kat. č. 19.3.31). Plastickou výzdobu mají i další dvě kování z Pekařské ulice (kat. č. 19.3.32 a 19.3.33). Na zaniklé vsi v Konůvkách bylo objeveno jemné kování ve tvaru kvítků, orámované perlovcem a dvěma otvory na koncích, datované do 14. až 15. století (kat. č. 19.3.34). Pletencový ornament vytvořený na bronzových plíšcích lisováním měl napodobovat tkané vzory na textilu (Ruttkey 1989, 367). To by mohlo platit i v případě vypouklé podlouhlé aplikace s šikmými žebry a perlovcem z výzkumu v Pekařské ulici v Brně (kat. č. 19.3.35), jehož jednodušší podoba byla nalezena na hradu Rokštejně a je datována do 15. století (kat. č. 19.3.36). Plochou variantou ke kat. č. 19.3.35 představují zachované exempláře z Londýna z 1. poloviny 15. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1187).

3.21.4 Jiné tvary aplikací

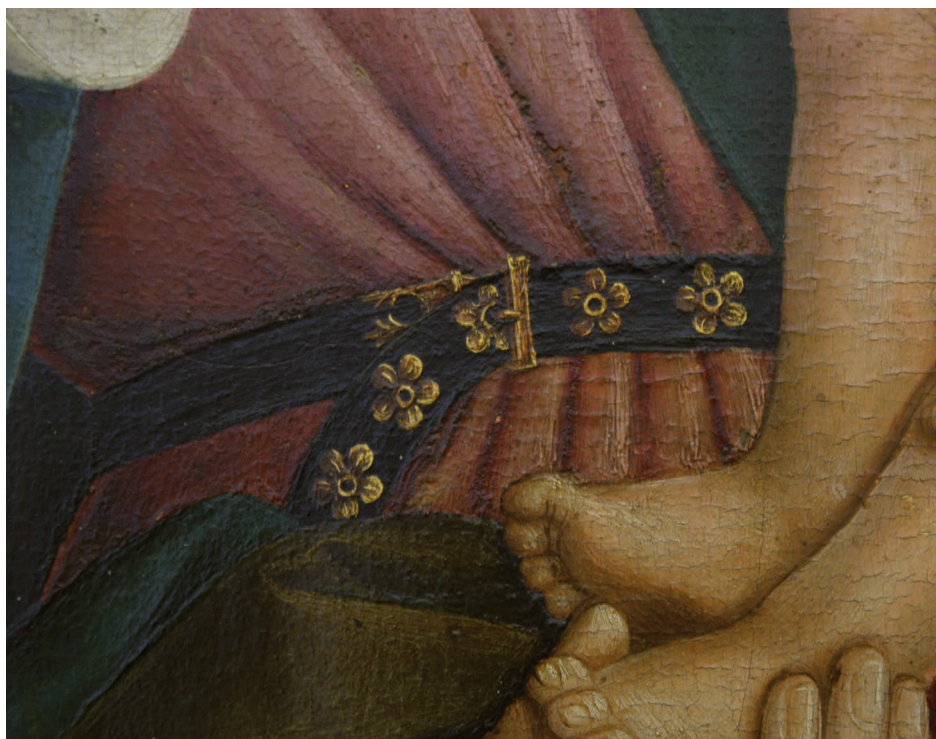
Květy a rozety

Aplikace mohly být odlity nebo raženy v nepřeberném množství tvarů a velikostí. Jako první představme skupinu kování ve tvaru květů nebo stylizovaných rozet. Poměrně velký exemplář ve formě pětilistého květu s otvorem uprostřed a dvěma otvory na okvětních lístcích známe z Pekařské ulice v Brně, jedná se však o novověkou záležitost (kat. č. 19.4.1), což potvrzuje i podobná rozetkovitá pozlacená nášivka s emailovým očkem, která byla objevena v hrobu na hřbitově v Kremnici (Hoššo 1989, 19:7–10). Z Brna pochází i železná šestilistá kytička s otvorem uprostřed z Rašínovy ulice, která bohužel není přesně datována (kat. č. 19.4.2). Jistou datační oporu může poskytnout analogie z Londýna z 2. poloviny 14. století, kde se na opasku našlo několik obdobných nášivek, ovšem bez středového otvoru

Obr. 93: Detail z obrazu Dvanáctiletý Ježíš v chrámu, kolem 1480, Moravská galerie v Brně, foto: Věra Šlancarová.

(Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1022). Šestilistou rozetku s vypouklým středem našli také při výzkumu na Pekařské ulici v Brně a je datována do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.4.3). Podobná nášivka se našla i v dětském hrobě v kostele sv. Michala v Uherském Hradišti – Starém Městě (Králíková 2007, 9) a na opasku z Londýna z 2. poloviny 14. století (Fingerlin 1971, kat. č. 274). Dvě kování ve tvaru rozety pocházejí také z hradu Skály (kat. č. 19.4.4 a 19.4.5). Zajímavostí je druhé z nich, které váží méně než 0,1 g, s průměrem 1,3 cm. Analogii poskytují londýnské nálezy z 2. poloviny 14. století (Egan – Pritchard 2008, 1007). Složitější rozetku s vypouklým středem, v němž je otvor pro nýt, perlovcem a okvětními lístky na okraji představuje exemplář z Pekařské ulice v Brně, datovaný do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.4.6). Z téže lokality pochází i další nášivka ve formě květiny (kat. č. 19.4.7) a také okraj snad květinnové aplikace (kat. č. 19.4.8). Rozety několika velikostí našly uplatnění i na čelence z přelomu 13. a 14. století z polské lokality Skrwilno (Drażkowska 2012, obr. 14). Objevují se také na části pásu z 2. poloviny 14. století z polského Kolobřehu, kde každá druhá rozetka plnila funkci chrániče dírek (Wywrot-Wyskowska – Janowski

Obr. 94: Detail z obrazu Madona s dítětem, kolem 1470, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, foto: Věra Šlancarová.

2017, obr. 3 a 4) a podobný kus byl nalezen i při výzkumu ve Vratislavi (Sawicki 2018, obr. 19a).

Z našeho území známe díky výzkumu na Horním náměstí v Olomouci kovové aplikace ve tvaru rozety už z 2. poloviny 13. století (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 223). Šestilisté květinové aplikace vidíme na oblečení svatých od Mistra Theodorika (Sv. Hilarius, sv. Kateřina, Mistr Theodorik, 1365–1367, kaple sv. Kříže Karlštejn, Matějček 1950, obr. 64 a 67), nebo dokonce na štítu, který drží svatý Maur (sv. Maur, Mistr Theodorik, 1365–1367, kaple sv. Kříže Karlštejn, Matějček 1950, obr. 68). Ačkoli jsou na těchto konkrétních malbách aplikace naprosto shodné, ve skutečnosti musely mít rozdílnou tloušťku a hmotnost. Pěkný příklad rozetek připevněných na opasku, sloužících jako chrániče dírek poskytuje obraz Dvanáctiletý Ježíš v chrámu (obr. 93) a detail z obrazu Madony s dítětem (obr. 94). Motiv rozety se používal rovněž pro ozdobení ostruh, jak dokládají příklady nalezené v Anglii a Francii (Clark 2004, 128–129, obr. 91–93).

Obr. 95: Detail sochy Zvěstování Panně Marii, kolem 1360, Frauenkirche Norimberk, foto: Věra Šlancarová.

Polygonální tvary

Malé kování ve tvaru šestiúhelníka s geometricky zdobeným povrchem a otvorem uprostřed bylo nalezeno na Pekařské ulici v Brně a je datováno do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.4.9). Odtud pocházejí i dvě drobné nášivky srdčitého/pětiúhelníkovitého tvaru s otvorem pro nýt v horní třetině. Jedna z nich je ještě zdobena obvodovou rýhou (kat. č. 19.4.10 a 19.4.11). Snad dvě spojená srdce může představovat kování kat. č. 19.4.12.

Čtyřlístky

Drobná čtvercová nášivka s motivem abstrahovaného čtyřlístku z Brna Pekařské ulice je datována do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.4.13). Na téže lokalitě se stejnou datací byl nalezen i zlomek aplikace s trojlístky v rozích (kat. č. 19.4.14) a dále aplikace ve tvaru čtyřlístku (kat. č. 19.4.15 až 19.4.17). Pří- má analogie k posledně jmenovanému kusu byla objevena na polském nalezišti Pień z 1. čtvrtiny 15. století (Poliński 2009, obr. 7e). Charakterově podobné plíšky ke kat. č. 19.4.15 pochází z polské lokality Stary Brześć, kde byly součástí čelenky (Dražkowska 2012, obr. 91:a). Z Pekařské pochází i deformovaný fragment snad čtvercového kování s geometrickou výzdobou v rozích (kat. č. 19.4.18) a podobný částečně dochovaný kus s plastickou výzdobou (kat. č. 19.4.19). Charakterem podobné posledně dvěma jmenovaným katalogovým číslům by mohly být nášivky z Maďarska datované do 15. století (Szabó 1938, 328–329). Aplikace ve tvaru drobného čtyřlístku najdeme na opasku sochy z Frauenkirche v Norimberku z doby kolem roku 1360 (obr. 95) nebo opasku Madony z Altenbergu z Kolína nad Rýnem z doby kolem roku 1334 (Madona z Altenbergu, kolem 1334, soukromá sbírka, Eickelmann 2002, obr. na str. 41). Analogii ke kat. č. 19.4.17 spatříme i na plášti Panny Marie od Mistra kefermarktského oltáře (Sedící Panna Marie, Mistr kefermarktského oltáře, 1475–1480, Národní galerie Praha).

Písmeno

Kovové aplikace se velmi často odlévaly nebo vyrážely ve formě písmen, nebo písmeno bylo na nášivku vyryto. Ukázkou je nášivka s rytou iniciálou ze zaniklé vsi Konůvky. Jedná se o čtvercovou plochou plaketu se čtyřmi malými otvory v rozích a velkým rytým písmenem „S“, předmět je datován do 14. až 15. století (kat. č. 19.4.20). Analogii můžeme spatřovat v opaskové garnituře z pohřebiště v Ducovém. Zde byly na koženém opasku našity velké čtvercové bronzové destičky s plastickou aplikací gotického písmene „M“. Nález je datován do poslední čtvrtiny 14. století (Ruttkey 1989, 367, další analogie Měchurová 1989, 474). Obdobný exemplář se stylizovaným písmenem byl nalezen také ve Vratislavi (Wachowski 2013, obr. 19:d).

Na Pekařské ulici v Brně byla objevena lisovaná nášivka ve tvaru písmene „a“ s perlovcem na okraji a otvorem pro nýt (kat. č. 19.4.21), stejně jako aplikace s umělecky ztvárněnými písmeny „MM“ (kat. č. 19.4.22) a ploché čtvercové kování s blíže neurčitelným písmenem (kat. č. 19.4.23). Aplikace ve tvaru stylizovaného písmene pochází také z hradu Skály u Jimramova a je datována do 14. až 15. století (kat. č. 19.4.24). Charakterem relativně podobné kování se stejnou datací jako u skalského kusu ve tvaru písmene S bylo nalezeno na lokalitě v Krásně

(Krupica 1978, tab.XXXI:502:6). Z muzejních sbírek můžeme upozornit na velmi pěkně provedené aplikace ve tvaru písmen „AM“, jež byly mimo jiné obsahem karlístejnského pokladu z 2. poloviny 14. století (Od Velké Moravy 1999, obr. na str. 118) nebo na zachovaný pás objevený v Amsterdamu z 2. poloviny 15. století, na jehož povrchu byla našita písmena „A“ a „B“. Ze sbírek muzea v Leidenu také pocházejí samostatné exempláře aplikací ve formě písmen (Willemsen 2009, obr. na str. 79 a 85). Ke kat. č. 19.4.22 známe analogii z Gdaňska a motiv se vyskytuje také ve výtvarném umění (obr. 107; Wachowski 213, 80).

Do konce 16. století patří kování s dvěma otvory pro nýt, zdobené písmenem M a vegetabilním a architektonickým dekorem, které bylo nalezeno na ulici Skrytá v Brně (kat. č. 19.4.25). Povahou je mu podobný exemplář z Konůvek s plasticky vyvedenou iniciálou (kat. č. 19.4.26), jež zřejmě pochází ze štítku zamykacího mechanismu menší truhlice (Selucká – Sulovský – Měchurová 2002, 179). Možná by se také mohlo jednat o část háčkové spony z knižního kování (viz Slobodová 2010, tab. IX), tuto interpretaci podporují také nálezy z lokality Letanovce – Kláštorisko (Slivka 2013, obr. 85 a 86). Obdobný fragment kování s nápisy „...dm eiu.“ ze 14. století byl objeven na Deutschherrengasse v Tohenburgu ob der Tauber (Möhrnig 2008, obr. na str. 28).

Lidská hlava

Pestrou škálu různorodých tvarů aplikací doplňuje obdélné kování s plasticky provedenou hlavou ženy z Pekařské ulice v Brně, datované do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 19.4.27). I když naprosto shodné analogie neznáme, můžeme zmínit srovnatelný kus v podobě korunované hlavy ze stříbrného pokladu v Pritzwalku (Krabath – Lambacher 2006, obr. 5) a podobné kusy známe z maďarských lokalit datovaných do 14. století (Szabó 1938, 240 a 242) nebo sbírek muzea v Leidenu (Willemsen 2009, obr. na str. 80) či lokalit německých (Heindel 1990, obr. 479, 480). V Olomouci byl nalezen analogický exemplář již v kontextu 2. poloviny 13. století (Cejnková – Sovková – Šlancarová – Baarová – Sovková – Frait 2006, obr. na str. 224).

Erb

Při výzkumu domu na ulici České v Brně byla nalezena zajímavá aplikace srdčitého tvaru s plasticky zhotoveným erbem uprostřed (kat. č. 19.4.28). Soudě dle otvorů v horní části byla připevněna k oděvu nebo řemínku pomocí malých nýtů, případně mohla být na textilií nebo kůži i přišita. Obdobné bronzové kování s erbem známe ze středověkého opevnění Štandl, jež je na základě rozboru znaku

připisováno pánům z Deblína (Kouřil 1992, 239–240, obr. 1). Několik podobných kusů bylo nalezeno i při výzkumu v lokalitě Zvolen – Pustý hrad, přičemž se jednalo o exempláře datované vesměs do 13. až 14. století (Ragač 2001, 1:9–13). Také z polských lokalit známe kování ve tvaru erbu, ať už s heraldickou orlicí nebo lvem (Wachowski 2013, obr. 18:b–e). Obdobná kování ve tvaru erbů často dekorovala koňské postroje (Cherry 1991, obr. 28; Willemsen 2009, obr. na str. 81; Clark 2004, 66, obr. 49 a 53). Za zmínku ovšem stojí i erb tvořící štítek prstenu z pokladu ve Wiener Neustadtu (Hofer 2014, kat. č. 18–21).

Lilie

Soudě dle nálezů z evropských lokalit, i z pramenů ikonografické povahy, liliovitá kování byla ve své době velmi populární. Proto je velká škoda, že se z jihomoravských kontextů dochovalo pouze jedno kování, a to ze zaniklé hornické vesnice Staré Hory u Jihlavy. Nášivka je datována na základě nálezů tuhové keramiky do 13. století (kat. č. 19.4.29). Aplikace je příbuzná variantě 141 v Krabathově typologii (Krabath 2001, 162) s uzlíkem ve středu a liliovitým zakončením, které se vyskytuje většinou ve střední, případně východní Evropě. Datace motivu náleží převážně do 2. poloviny 13. století, s přesahy do 14. století. I když jihlavský exemplář má na rozdíl od zmiňované varianty silně potlačený středový výběžek květu lilie, zdá se, že datování i rozšíření tohoto typu se může vztahovat i na něj. Liliovitá kování se objevují v různém provedení v pokladu ve Fuchsenhofu a na dalších lokalitách, z nichž tvarově nejbližší jihlavskému kusu jsou předměty z pokladu, uložené ve 13. století ve Zdravci (Prokisch – Kühtreiber 2004, kat. č. 205–229 a obr. 79). Z českých a moravských lokalit můžeme zmínit nález z Hradištky u Davle (Richter 1982, obr. 132:16) a necizelované kování pochází z Olomouce (Dehnerová – Šlězár – Zatloukal 2007, obr. na str. 43). Liliovité kování na opasku vojáka vidíme na desce od Mistra vyšebrodského oltáře z doby před polovinou 14. století (Zmrtvýchvstání Krista, Mistr vyšebrodského oltáře, před rokem 1350, Národní galerie Praha, Chadraba 1984, obr. 269). Kombinaci lilí s jinými motivy ilustruje postava Panny Marie z vídeňského salesiánského kláštera (Stojící Matka boží, kolem 1300, klášter salesiánek, kaple sv. Jakuba, Vídeň, Klein 2007, kat. č. 111). Tento typ kování však zjevně nebyl určen pouze pro našití na opasek jak dokládá příklad přenosného oltáře z Řezna (obr. 96).

Do této kategorie můžeme zařadit i kruhové kování s dnes už špatně viditelným motivem heraldické lilie ze zaniklé vsi Konůvky, datované do 14. až 15. století (kat. č. 19.4.30). Bronzová nášivka se stejným motivem a stejné datace pochází ze slovenské lokality Ducové (Ruttikay 1983, 5:5), z několika maďarských lokalit 14. století (Szabó 1938, obr. 230, Holl 1966, obr. 46) či výzkumu v Zalužanech (Polla 1962, tab. IX:6).

Obr. 96: Detail přenosného oltáře, kolem 1240, Rezidenz Schatzkammer München, foto: ©Bayerische Schlösserverwaltung, Rainer Herrmann, München.

Geometrické tvary

Kovové aplikace nabývaly i různých geometrických forem. Na hradě Rokštejně byla objevena dvě žebrovaná kování s otvory pro nýt (kat. č. 19.4.31 a kat. č. 19.4.32). Na Pekařské ulici v Brně pak byla nalezena aplikace s vějířovitým ukončením (kat. č. 19.4.33), tento motiv můžeme s opatrností přirovnat k podobnému kusu z Londýna z 1. poloviny 15. století (Egan – Pritchard 2008, kat. č. 1083). Na Pekařské byla objevena i silně prolamovaná aplikace s rostlinným motivem (kat. č. 19.4.34), geometrickým motivem (kat. č. 19.4.35) a kování ve tvaru rocaj (kat. č. 19.4.36), přičemž poslední jmenovaná bude jistě náležet až do 18. století.

3.21.5 Kovové aplikace celkově

Jak již bylo výše uvedeno, kombinace různých nášivek na jednom kusu oděvu nebo předmětu byla velmi častá, což ilustrují postavy vojáků na desce Zmrtvýchvstání Krista od Mistra vyšebrodského oltáře (Zmrtvýchvstání Krista, Mistr vyšebrodského oltáře, před rokem 1350, Národní galerie Praha, Chadraba 1984, obr. 269) a také opasek vyčnívající z truhly na obrazu Chybující duše (Chybující duše, kolem 1430, Keresztény Múzeum Esztergom, Takács 2006, kat. č. 7.64), na němž jsou po celém obvodu hustě poskládány podlouhlé obdélné nášivky a opasek je ukončen kruhovými aplikacemi sloužícími jako chrániče dírek. Také na pásku zachovaném ve stratigrafické vrstvě z 2. poloviny 13. století z Hradce Králové byly vedle sebe přišity podlouhlé aplikace, nášivky ve tvaru rozety a stylizovaného čtyřlístu (Richter – Vokolek 1995, tab. 130:7). Naproti tomu úzké opasky se šířkou 1,1–1,3 cm z Ducového byly souvisle ve dvou řadách pokryty bronzovými pukličkami (Rutt kay 1989, obr. 3:782). Do doby okolo poloviny 14. století patří též kožený opasek se šířkou 1,5 cm, který byl hustě poset obdélnými vypouklými plíšky s dvěma otvory pro nýt. Zatímco na pohřebišti v Krásné se vyskytly pouze v jednom hrobě, na pohřebišti v Ducovém je jejich výskyt poměrně častý (Rutt kay 1989, 365–366, obr. 2:1064). Obliba pobíjení pásů různými kovovými součástmi přetrvávala minimálně do 2. poloviny 16. století, kdy se zmiňují pásy „stříbrem na skrze pobité“ nebo pásy s růžemi, či liliemi, hvězdičkami, destičkami s nápisy apod. (Winter 1893, 511–512).

Kovové aplikace však rozhodně nebyly vyhrazeny pouze pro zdobení opasku, jak bývá v literatuře často mylně uváděno. Kování zkrášlovala tobolky zavěšené u pasu (Oltář sv. Jakuba z Jakubu u Banské Bystrice, okolo 1485, Keresztény Múzeum Esztergom, Buran 2003, 480), můžeme je vidět na rukavicích nebo liturgických částech oděvu – příkladem jsou malby Mistra Theodorika (Sv. Hilarius, Mistr Theodorik, 1365–1367, Matějček 1950, obr. 64) a dále se objevují na pokrývkách hlavy spolu s kovovými knoflíky (Portrét Karla V., Barend van Orley, 1515–1516, Szépművészeti Múzeum Budapest, Bodnár 2008, kat. č. 119). Také vysoké škorně bývaly ve 14. století bohatě zdobeny kovovými ozdobami (Petraň 1985, 787:8). Zajímavostí jsou plíšky na čelenkách ze slovenských lokalit. Na materiálu v Ducovém se ukazuje, že kování z čelenek se lišila od těch opaskových povětšinou tvarem (kruhovému versus hranatému) a způsobem upevnění (přišití versus přinýtování; Rutt kay 1989, 371).

Masivnějšími kovovými aplikacemi bývaly pobity štíty (sv. Mauricius, Mistr Theodorik, 1365–1367, Matějček 1950, obr. 68) nebo pochvy meče (Sarkofág knížete Henryka IV. Probusta, okolo 1300, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Guldanklamecka – Ziomecka 2003, kat. č. 2). Zachovaný turnajový štít ze sbírek Národního památkového ústavu v Českých Budějovicích dosvědčuje, že tato forma

Obr. 97: Sv. Jeroným, Mistr Theodorik, 1365–1367, Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze, Státní hrad Karlštejn, foto: Národní památkový ústav, Územní památková správa v Praze, Státní hrad Karlštejn.

Obr. 98: Detail z chebského antependia, kolem 1300, Muzeum Cheb, foto: Muzeum Cheb.

zdobení přežila až do počátku 17. století (Pánek 2011, kat. č. XVII. 29). Rozličné kovové aplikace často dekorovaly koňské postroje, o čemž svědčí i mnoho příkladů z výtvarného umění (Oltář Ukřižování, Tomáš z Kološváru, 1427, Keresztény Múzeum Esztergom, Takács 2006, kat. č. 7.19; Svatotomášský oltář, Mistr Francke, 1424–1436, Hamburger Kunstahalle, kat. č. 9; Ukřižování zv. Wiltenerovo, kolem 1420/30, Österreichische Galerie Vídeň, Brucher 2000, kat. č. 292).

Aplikace našly své místo i na vazbách knih, což krásně ilustruje detail z obrazu sv. Jeronýma od Mistra Theodorika (obr. 97). Méně často je najdeme na nábytku či na obojku psa (Podobizna Polyxeny Rožmberské z Perštejna, po 1587, Lobkowiczské sbírky, Pánek 2011, obr. na str. 489). Různé varianty kovových aplikací mohly sloužit také k ozdobení náboženských textilií, jak dokládá chebské antependium (obr. 98) a drobné kovové aplikace se uplatnily také na kožených částech ostruh (Clark 2004, obr. 111).

3.22 Zlomky, polotovary, surovina a odpad

3.22.1 Zlomky

I když se výzkum depozitářů soustředil převážně na celé kusy, z důvodu kompletní analýzy souborů byly do práce zahrnuty i zlomky, polotovary, surovina jako taková a zbytky po výrobě. V této kapitole, věnující se zlomkům, jsou zařazeny fragmenty, u nichž je určení tvaru a funkce pouze hypotetické. Skupinu otevírají zlomky patrně kruhové přezky z Jihlavy, datované náleзовými okolnostmi do 13. století (kat. č. 20.1.1), a přezky z Mozartovy ulice v Brně ze 14. století (kat. č. 20.1.2). Další části přezek byly nalezeny na hradech Skály a Rokštejn (kat. č. 20.1.3 až 20.1.5). Úlomek nákončí z konce 16. století pravděpodobně představuje předmět pod kat. č. 20.1.6 z ulice Skrytá v Brně. Kování se zbytky po reparaci pochází ze zaniklé vsi Konůvky a je náleзовými okolnostmi datováno do 14. až 15. století (kat. č. 20.1.7). Podle Zdeňky Měchurové větší otvor připomíná klíčovou díрку, což ji vede k domněnce, že jde o zlomek štítku zamykacího mechanismu truhlice (Měchurová 1989, 474). Obdobné kování bylo také nalezeno na hradě v Brně-Obřanech (kat. č. 20.1.8).

Zlomek kruhové nášivky s otvorem uprostřed byl objeven na Pekařské ulici v Brně (kat. č. 20.1.9), spolu s hladkým kruhovým plíškem (kat. č. 20.1.10). Podobný, avšak zdobený rytou výzdobou byl získán i z hradu Čalonic (kat. č. 20.1.11). Na základě analogického exempláře z Londýna se můžeme domnívat, že i čalonické kování mohlo být přípravou k vytvoření nášivky (Egan – Pritchard 2008, 777). Z Pekařské ulice v Brně pocházejí fragment plomby nebo přívěsku, zlomky pravoúhlého kování s dochovanými nýtky, zlomek s plochým roztepaným koncem a vypouklou

středovou částí a také část oválného kování s otvorem uprostřed, stejně jako zbytek jazýčkovitého kování (kat. č. 20.1.12 až 20.1.17). Všechny tyto předměty jsou datovány do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století a byly vyrobeny ze slitin barevných kovů. Pokračovat můžeme zlomky kování s výzdobou. Podlouhlý kus s jedním otvorem pro nýt na konci a drobným reliéfním žebrováním ze 14. až 15. století byl nalezen při výzkumu zaniklé vsi Konůvky (kat. č. 20.1.18), další plíšek z téže lokality byl zdoben vbíjeným rostlinným ornamentem (kat. č. 20.1.19). Fragment nese stopy po bohatém zlacení a byl objeven – jako jeden z mála nálezů – u hřbitovního kostelíka (Měchurová 1989, 473). Také z Pekařské ulice v Brně pochází zlomek ozdobného páskového kování s perlovcem, zlomek drobného kování s rostlinným a geometrickým motivem (kat. č. 20.1.20 až 20.1.22). Podlouhlé kování s integrovaným nýtem z hradu Rokštejna je datováno do 15. století (kat. č. 20.1.23). Další dva fragmenty kování z tohoto souboru mají na svém konci kruhové očko, jedno bylo objeveno na zaniklé vsi Konůvky z 14. až 15. století (kat. č. 20.1.24), druhé na Pekařské ulici v Brně a je datováno do 2. poloviny 15. až 1. poloviny 16. století (kat. č. 20.1.25). Poslední kování s dvěma očky pochází z předhradí hradu Skály (kat. č. 20.1.26). Konůvecký exemplář interpretovala Dagmar Šaurová jako zlomek hodinové ručičky (Měchurová 1989, 474).

3.22.2 Polotovary a surovina

Již zmíněný zajímavý nález necizelovaného liliovitého kování, který poskytuje důkaz o výrobě kovových aplikací na dnešní ulici 1. máje v Litovli z doby 3. čtvrtiny 13. století (Dehnerová – Šlězár – Zatloukal 2007, obr. na str. 43), otevírá další kapitulu zpracování předmětů. Podobnými polotovary při výrobě byly pravděpodobně i kusy plechu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 20.2.1 a 20.2.2), stejně jako část čtvercového kování s otvory z hradu Rokštejna (kat. č. 20.2.3). Také z Městiska u Víckova pochází částečně opracovaný plechový štítek s jedním otvorem pro uchycení (kat. č. 20.2.4), exemplář z lelekovického hradu je navíc zdoben motivem klikatky (kat. č. 20.2.5). Fragmenty plechu s hladkým povrchem a výzdobou klikatky byly nalezeny též ve Starých Horách v Jihlavě (kat. č. 20.2.6 a 20.2.7) a na hradě v Obřanech (kat. č. 20.2.8 až 20.2.11). Tento pro středověk charakteristický motiv klikatky se používal nejvíce od 13. století až po 15. století (např. Bailey 2004, obr. 12.14).

Z hradu Rokštejna pochází kusy hladkého (kat. č. 20.2.12) a probitého plechu (kat. č. 20.2.13), polotovarem se zdají být zbytky plechu se zachovanými nýty i bez nich z Jihlavy (kat. č. 20.2.14 a 20.2.15) a také zbytek tenkého deformovaného plechu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 20.2.16). Přípravu k podlouhlým kovovým aplikacím by mohly představovat proužky plechu z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 20.2.17 až 20.2.21) masivnější kusy mohly být součástí kování

Obr. 99: Iluminace z rukopisu Margriete rogm[arie?], sign. W.165.130V, Mistr Delfských grisaili, kolem 1440–1450, Walters Art Museum, foto: <http://art.thewalters.org/detail/11269/funeral-service-2/>, staženo dne 4. 3. 2018.

nábytku nebo rakve, jak vidíme na iluminaci z poloviny 15. století (obr. 99). V popisovaném souboru nacházíme také několik kusů stočeného páskového kování z barevných kovů a železa (kat. č. 20.2.22 až 20.2.24), jejich funkci však lze jen stěží určit. Tyto kousky ovšem mohly být stejně dobře odpadem nebo mohly představovat surovinu pro další využití, stejně jako zlomky velmi tenkého plechu z ulice Pekařské v Brně (kat. č. 20.2.25 až 20.2.27). Podobnou skupinu nálezů různých kusů bronzových plechů můžeme uvést i z Hradiščka u Davle. Také zde byly některé exempláře zdobeny jednoduchou klikatkou na obvodu, na dalších byla výzdoba jednostranně ražena nebo vytepávána (Richter 1982, obr. 133). Za polotovar nebo vadné kusy můžeme označit další předměty z Pekařské ulice v Brně (kat. č. 20.2.28), Rokštejna (kat. č. 20.2.29) a Jihlavy (kat. č. 20.2.30). Patrně jako surovina dále sloužily zbytky plechu ze Smilova hradiska (kat. č. 20.2.31), Jihlavy (kat. č. 20.2.32), Pekařské ulice v Brně (kat. č. 20.2.33), či hradu Rokštejna (kat. č. 20.2.34 až 20.2.37).

Pozoruhodným, v moravském kontextu zatím ojedinělým, dokladem reparace předmětů je složený plíšek ze slitiny mědi, který pochází z hradu Rokštejna z 2. poloviny 14. století až 15. století (kat. č. 20.2.38). Tyto plíšky, charakteristické svým nerovnoměrným hexagonálním obrysem, jenž vznikl přehnutím z nastříhaných kosočtverců, se používaly k vyplnění drobných prasklin u nádob nebo na opravu větších poškození. V Anglii jsou stejné reparační plíšky známy už od časného 12. století (Egan 2010, 176, obr. 144 – vyobrazen postup skládání).

3.22.3 Výrobní odpad

Kovový odpad po výrobě kruhových mosazných předmětů o průměru cca 0,8 cm byl nalezen v zaniklé vsi Konůvky a je datován do 14. až 15. století (kat. č. 20.3.1). Obdobný předmět pochází i z Hradiščka u Davle, ten je nadto opatřen otvory pro přinýtování (Měchurová 1989, 473–474). Jako odpad po výrobě snad můžeme interpretovat i zbytek kování z Pekařské ulice v Brně, s viditelnými stopami po opracování (kat. č. 20.3.2). I když se na první pohled zdá, že polotovary, zlomky plechu a kovový odpad po výrobě nemají velkou vypovídací hodnotu ve smyslu funkce a designu šperků, přesto jsou důležité pro materiálové rozbory, které mohou přinést cenné informace z hlediska výrobních technologií a použitého materiálu, a tím pomoci při datování předmětů (k tématu blíže Selucká – Sulovský – Měchurová 2002). Na jejich základě je také možno rekonstruovat organizaci výroby a prodeje těchto drobných součástí oděvu, jak na příkladu rozboru početného souboru výrobního odpadu z Vratislavi, datovaného od 2. poloviny 13. až 14. století, doložil Jakub Sawicki (Sawicki 2018, 110–134).